

Sociologisk Forskning

Tidskrift för Sveriges Sociologförbund • Journal of the Swedish Sociological Association

Årgång 53 • Nr 4 • 2016

Sociologisk Forskning

Sociologisk Forskning är en facktidskrift för svenska sociologer och för andra som intresserar sig för den empiriska, teoretiska och metodologiska utvecklingen inom samhällsvetenskaperna. I Sociologisk Forskning presenteras kontinuerligt resultat från pågående forskningsprojekt och diskussioner kring teoretiska utvecklingsmöjligheter. Tidskriften har ett särskilt fokus på den svenska och nordiska samhälls-utvecklingen och har dessutom emellanåt olika temanummer. Vidare har Sociologisk Forskning en omfattande recensionsavdelning där svensk och internationell sociologisk och samhällsvetenskaplig litteratur recenseras. Tidskriften ges ut av Sveriges Sociologförbund med stöd av Vetenskapsrådet och kommer ut med 4 nummer om året. Den grundades 1964.

Sociologisk forskning indexerats i bl.a. följande databaser:

ArticleFirst, Artikelsök, Cambridge Scientific Abstracts, Collection Search International Nuclear Information System, Social Services Abstract, Current Abstracts, IBZ: Internationale Bibliographie der Geistes- und Sozialwissenschaftlichen Zeitschriftenliteratur, Internationale Bibliographie der Rezensionen Geistes- und Sozialwissenschaftlicher Literatur, Periodicals Index Online, SCOPUS, Sociological Abstracts, SOCIndex, Social Sciences Citation Index, Social Services Abstracts, TOC premier, Thomson Reuters Web of Science, Worldwide Political Science Abstracts

Planerad utgivning 2016

Nr 1: v 10 Nr 2: v 24 Nr 3: v 39 Nr 4: v 50

Redaktör & ansvarig utgivare

Redaktör: Sverre Wide, sociologiskforskning@du.se
Ansvarig utgivare: Katarina Jacobsson

Redaktion

Lars-Erik Alkvist, Gunilla Carstensen
Ingrid Grosse, Steven Saxonberg,
Jessica Wide, Sverre Wide

Grafisk produktion: RPform, Köping

Tryck: Reklamtryckeriet, Köping
ISSN 0038-0342, 2002-066X (elektronisk).
© Sveriges Sociologförbund och författarna

Redaktionsråd

Boel Berner, Linköpings Universitet
Margareta Bertilsson, Köpenhamns Universitet
Ulla Björnberg, Göteborgs Universitet
Hedvig Ekerwald, Uppsala Universitet
Peter Hedström, Institutet för framtidsstudier
Lars Bo Kaspersen, Köpenhamns Universitet
Gerd Lindgren, Karlstads Universitet
Richard Swedberg, Cornell University

Adress

Sociologisk Forskning
Högskolan Dalarna, 791 88 Falun
Tel. 023-77 80 53
www.sociologiskforskning.se

Sveriges Sociologförbund

Sveriges Sociologförbund är en fackligt och politiskt obunden intresseorganisation för sociologer med syfte att främja sociologins vetenskapliga utveckling och praktiska tillämpning. Som medlem i Sociologförbundet får du bland annat förbundets egen tidskrift Sociologisk Forskning i elektronisk form och den internationella tidskriften Acta Sociologica, som utkommer fyra gånger per år.

Vill du bli medlem? Se Sociologförbundets hemsida www.sverigessociologforbund.se för information.

Sociologförbundets styrelse

Ordförande: Tora Holmberg, Uppsala Universitet
Vice ordförande: Katarina Jacobsson, Linköpings Universitet
Sekreterare: Ingemar Johansson Sevä, Umeå Universitet
Kassör: Anna Olofsson, Mittuniversitetet
Ordinarie ledamöter: Ylva Ulfsdotter Eriksson, Göteborgs Universitet, Magnus Boström, Örebro Universitet, Susanna Nordström, Högskolan i Skövde, Annika Jonsson, Karlstads Universitet, Petter Bengtsson, Stockholms Universitet
Suppleanter: Glenn Sjöstrand, Linnéuniversitetet, Eva Sundström, Umeå Universitet

Innehåll

Redaktören har ordet	343
Att bekämpa det onda eller främja det goda: Fyra verksamhets- perspektiv på individer i våldsbejakande miljöer samt preventionsarbete runt dessa	345
<i>Sara Johansson och Markus Arvidson</i>	
Om kategorisering og symbolsk magtudøvelse i det sociale arbejde: Myten om de ressourcestærke forældre til børn med neuro- psykiatriske diagnoser	371
<i>Cecilie K. Moesby-Jensen och Tommy Moesby-Jensen</i>	
Leva som man lär? En studie av spänningsfältet mellan genusvetande och genusgörande	397
<i>Gunilla Carstensen, Amanda Frank och Jessica Wide</i>	
Anförande: Sociala kartor över utbildningslandskapet	421
<i>Mikael Börjesson</i>	
Minnesord: Thomas Brante 1947–2016	437
Recensioner	443

Redaktören har ordet

I detta nummer publicerar vi tre artiklar. I ”Att bekämpa det onda eller främja det goda: Fyra verksamhetsperspektiv på individer i våldsbejakande miljöer samt preventionsarbete runt dessa” behandlar Sara Johansson och Markus Arvidson inramningens betydelse för olika yrkersgruppers förståelse av sitt arbete med s.k. ”våldsbejakande miljöer”. Cecilie K. Moesby-Jensen och Tommy Moesby-Jensen undersöker i ”Om kategorisering og symbolsk magtudøvelse i det sociale arbejde: Myten om de ressourcesterke forældre til børn med neuro-psykiatriske diagnoser” svårigheter som föreställningar om vissa grupper av föräldrar som ”resursstarka” kan medföra i socialt arbete. Slutligen undersöker Gunilla Carstensen, Amanda Frank och Jessica Wide i ”Leva som man lär? En studie av spänningsfältet mellan genusvetande och genusgörande” om och hur ett antal genusvetare i vardagen förhåller sig till den kunskap de behandlar i sitt arbete. Samtliga artiklar rör alltså förhållandet mellan kunskap, föreställningar och social praxis – från delvis otematiserade föreställningar och tolkningsramar till medvetna metavetenskapliga förhållningssätt.

Mikael Börjesson ger sedan i sin installationsföreläsning som professor i utbildningssociologi i Uppsala en översikt över delar av det svenska utbildningslandskapet. Därpå följer minnesord över den nyligen bortgångne Thomas Brante och slutligen publicerar vi som vanligt ett antal recensioner.

Som detta är mitt sista nummer som redaktör för Sociologisk Forskning, vill jag passa på att tacka för att vår redaktion fått Sveriges Sociologförbunds förtroende att arbeta med tidskriften. Jag vill också uttrycka min glädje över att vara del av ett Sociologisverige som enligt min mening är både mångfacetterat och rikt, och som gärna bidrar till arbetet med denna tidskrift – som författare, recensenter och som bedömare av manuskript. Jag är också glad över att ha fått vara med om att göra Sociologisk Forskning till en open access-tidskrift och hoppas att denna förändring skall bidra till spridningen av sociologisk debatt och kunskap. Nu återstår för mig bara att å redaktionens i Falun vägnar önska den tillträdande redaktionen i Lund lycka till!

Sverre Wide, redaktör

Att bekämpa det onda eller främja det goda

Fyra verksamhetsperspektiv på individer i våldsbejakande miljöer samt preventionsarbete runt dessa

To fight evil or promote good: Four organizational perspectives on individuals in violent environments and prevention work around them.

The purpose of this article is to examine organizational understandings and perceptions that can affect the current work with defectors from and members in violent and extremist environments. The empirical material consists primarily of answers to open questions in a survey, where professionals from four organizations are represented: social services, school, police and politics. The material is analyzed with direct qualitative content analysis and shows two contradict approaches to the problem; one that argues for "fighting the evil" and another that argues for "promoting the good". The theoretical framework presented is Erving Goffmans' frame analysis, Howard S. Beckers' labelling process and Ingrid Sahlins' discussion about different kinds of prevention strategies. The results show how organizational understandings and perceptions are far from uniform but rather disparate, and also that assumptions made by professionals have wide implications – often related to morally based approaches grounded on notions of good and evil.

Keywords: ideological extremism, framing, labelling, organizations, prevention

FÖRDELNING AV OFFENTLIGA resurser väcker ofta ett starkt engagemang. Medlen är begränsade och det finns alltid åsikter om hur de bör fördelas utifrån ett likabehandlings- och rättviseperspektiv, vilket föranleder bedömningar om vilka prioriteringar som äger högst legitimitet och vem som förtjänar stödet. Detta speglas såväl i samhällsdebatten, där personer som lever på att tigga, personer med spelmissbruk och långtidssjukskrivna utgör exempel på grupper som kan bli föremål för denna typ av värdering, som inom olika myndigheter där det görs ständiga bedömningar baserade på moraliskt färgade synpunkter om vem som anses förtjäna vård, stöd och resurser (se t.ex. Sahlin 1994a, 1994b; Jacobsson 2013). I denna artikel kommer vi att belysa ett antal olika verksamhetsområdets synsätt på personer som är eller har varit aktiva inom så kallade "våldsbejakande miljöer". Vi använder detta som ett samlingsbegrepp för ett fält som rymmer grupperingar som kan ha såväl politiska, religiösa som ekonomiska motiv eller legitimeringsgrunder för sina handlingar. Till dessa miljöer räknas således både nazistiska, vänsterautonoma, jihadistiska och kriminella undermiljöer. Av dessa omtalas de första tre ofta med termen "våldsbejakande extre-

mism”. Det är viktigt att betona att denna begreppsapparat är problematisk, då den bygger på att aktörer, åsikter eller handlingar stämplas som extrema eller radikala, en bedömning som alltid görs utifrån en viss position och i relation till en förmodad norm. Vad som anses extremt, radikalt, eller helt enkelt illegalt, varierar utifrån kontext och är beroende av vem som betraktar. I artikeln använder vi emellertid den begreppsapparat som nyttjades i samband med datainsamlingen, då det var utifrån dessa benämningar som respondenterna uppgivit sina svar (för en kritisk diskussion kring begrepp som extremism och radikalisering, se t.ex. Larsson & Björk 2015; Kundnani 2012; Neumann 2013).

I Sverige har hemvändande jihadisterna blivit föremål för diskussioner inom flera kommuner vilket gett upphov till en allmän debatt om hur återvändare från exempelvis Syrien och Irak bör tas emot och hanteras (se t.ex. Larsson & Björk 2015; Carling 2015). I diskussionerna sker en polarisering mellan mjuka och tuffa åtgärder, där det ömsom efterfrågas sociala stödinsatser och ömsom hårdare tag, och med denna debatt synliggörs olika människo- och samhällssyner som uppträder och interagerar med varandra. Enligt Sahlin präglas det preventiva och brottsförebyggande arbetet som ofta står i centrum för dessa diskussioner av att det äger rum i spänningsförhållandet mellan individ och samhälle (Sahlin 2000). Debatterna om hemvändande jihadisterna och andra diskussioner om våldsbejakande miljöer blir därmed sociologiskt intressanta, då de implicit handlar om individen och samhället.

Ett avhopp innebär en distansering från den tidigare grupperingen och dess verksamhet och kan betraktas som inledningen på en process där avhopparen går från (presumtiv) förövare till (presumtivt) offer. Offer beskrivs ofta med en terminologi som framställer dem som goda, oskyldiga och hjälpbehövande, medan förövare skildras som onda och hänsynslösa (Heber 2014). Då hjälpinsatser till avhoppare är en komplex fråga behöver den individ som lämnar en våldsbejakande gruppering omdefinieras och kategoriseras på ett nytt sätt – från förövare till offer, från ond till god – och denna perspektivförskjutning kan kräva en viss argumentation för att få legitimitet.

I denna artikel analyseras utsagor från representanter för socialtjänst, polismyndighet, skolverksamhet och politisk verksamhet som illustrerar olika synsätt på individer inom våldsbejakande miljöer samt vilka preventiva insatser och förhållningssätt som anses mest adekvata. Inom de tre förstnämnda verksamheterna – socialtjänst, polismyndighet och skolverksamhet – finns en omedelbar kontaktyta med individer inom våldsbejakande miljöer, medan politikerna inkluderats i studiens urval då de står för en styrning av de andra tre. De fyra verksamhetsområdena skiljer sig åt till form och uppdrag, men förenas av att de i sin yrkesutövning på olika sätt kan påverka människors livsvillkor. Vidare implicerar deras praktik någon form av myndighetsutövning, och den omfattar även innehavet av en definitionsmyndighet (för en diskussion om dessa yrken och verksamheter, se Hasenfeld 1983; Lipsky 2010; Brante 2014; Johansson et al. 2015).

Forskning om professioners och verksamheters synsätt på individer inom våldsbejakande – och i synnerhet ”extremistiska” – miljöer har tidigare inte studerats i någon större utsträckning. Exempel på en närliggande studie, som dessutom visar hur en grupp utövar definitionsmyndighet i förhållande till en annan, är Lozic (2016) som belyser

hur organisationsrepresentanter (från exempelvis polis, skola, socialtjänst och kommun) talar om ungdomsproblem i ett stigmatiserat storstadsområde.

Kunskap av detta slag är av intresse för att olika yrkesgrupper ska förstå de villkor och svårigheter de står inför i arbetet med exempelvis avhoppare och återvändare från olika grupperingar och konfliktområden – inte minst ur ett samverkansperspektiv, vilket är av stor relevans då det för denna typ av åtgärder ofta fordras insatser från flera olika samhällsaktörer. En ökad kunskap om de olika bilder som hos myndigheter och andra samhällsaktörer florerar kring ett och samma problem kan ha avgörande betydelse när dessa aktörer ska samlas i gemensamma ansträngningar runt problematiken.

Syftet med artikeln är följaktligen att studera förståelser och uppfattningar hos professionella inom olika verksamhetsområden angående individer med anknytning till det som här benämns våldsbejakande miljöer. Vi menar att en djupare förståelse för dessa uppfattningar kan ge insikter om vad som styr och påverkar verksamheterna i organiseringen av arbetet med frågorna.

Även om det empiriska underlaget baseras på utsagor från verksamhetsfälten socialtjänst, skola, polis och den kommunalpolitiska styrningen så kan också andra verksamhetsfält, som t.ex. arbetsförmedling och psykiatri, dra nytta av den kunskap som genereras. Vår studie visar också att sociologiska begrepp som inramning och etikettering är relevanta i förståelsen av våldsbejakande miljöer och organisationer som på olika sätt kommer i kontakt med dessa.

Tidigare forskning

Den överblick av tidigare forskning som ges kommer inte företrädesvis att beröra de teoretiska begrepp som används i artikeln. Genomgången syftar istället till att ge läsaren en inblick i vad som är känt kring in- och utträden i våldsbejakande miljöer – något som är relevant för artikelns analys. Utträden ur våldsbejakande miljöer har av den tidigare forskningen ägnats mindre uppmärksamhet än inträden, men detta har på senare tid börjat förändras. De största kunskapsluckorna uppträder i samband med utträden ur de miljöer som brukar benämnas våldsbejakande extremistiska. Dessa utträdesprocesser uppvisar emellertid gemensamma drag med utträden ur andra typer av slutna grupper och vi kommer i det följande att vända oss till både kriminologisk forskning och den delvis mer sparsamma, men växande, forskningen om terrorism och våldsbejakande extremism (Altier et al. 2014; Barrelle 2015).

När det gäller in- och utträden ur våldsbejakande miljöer så har dessa ofta förklarats utifrån så kallade pull- och pushfaktorer. Pullfaktorer handlar då om att människor dras till en viss gruppering, eller ut ur densamma, på grund av att det där finns något som lockar, exempelvis gemenskap och status. Pushfaktorer handlar i stället om att människor känner sig bortstötta från ett sammanhang och därmed söker sig till något annat. Brottsförebyggande rådet och Säkerhetspolisen (2009) har utifrån denna tankemodell även identifierat två vägar *ut ur* våldsbejakande extremistiska miljöer: *Längtarens* respektive *Tvivlarens* väg. Längtaren är en person som börjar känna att gruppstillhörigheten blivit alltför kostsam då andra sätt att leva ter sig mer eftersträ-

vansvärda. Det är således externa faktorer och förhållanden utanför gruppen, som exempelvis sociala relationer av olika slag, som lockar personen bort från miljön – pullfaktorer. Tvivlaren upplever sig i stället bortstött från gruppen inifrån, genom att erfara tvivel gällande ideologin eller ha invändningar gentemot gruppen, dess ledarskap eller medlemmar – pushfaktorer. Pull- och pushfaktorer kan, förutom att förklara vägar in i och ut ur en gruppering, också förklara varför personer *stannar kvar* inom exempelvis en nazistisk eller kriminell organisation (Bjørge 2005; se även Brottsförebyggande rådet & Säkerhetspolisen 2009). Gemenskap, spänning och gemensamma tillhörighetsskapande aktiviteter är exempel på pullfaktorer som kan locka personer att gå med i grupperingen. Pushfaktorer kan bestå i att personer som tidigare blivit mobbade, utstötta och utsatta för fysiskt våld ansluter sig till grupperingen eftersom den erbjuder status och tillfällen att få revansch. Medlemskapet i gruppen kan fungera som en slags upprättelse för tidigare förödmjukelser i och med den räddhågsna respekt som många utomstående känner inför dessa grupperingar och deras medlemmar. Sammantaget utgör dessa faktorer ett kitt som håller individen kvar i gruppen. Även om det teoretiska ramverket kring pull- och pushfaktorer kan utgöra en startpunkt för att förstå in- och utträden så är det till sin natur främst deskriptivt och förmår inte förklara hur samtidigt verkande pull- och pushfaktorer interagerar med varandra och påverkar individers handlande, eller varför individer påverkas i olika utsträckning av olika faktorer (för en diskussion kring hur bristerna med pull- och pushramverket kan kringgås genom ett tvärdisciplinärt angreppssätt, se t.ex. Altier et al. 2014).

Det finns tre övergripande teoretiska perspektiv på in- och utträden: aktörsorienterade, stukturorienterade och så kallade ”integrerade” (King 2012). Till det integrerade perspektivet kan också det interaktionistiska perspektivet räknas (Fillieule 2010). Aktörsorienterade teorier förklarar varför människor t.ex. upphör med brott eller hoppar av från en kriminell livsstil som resultatet av individens fria vilja och rationella val (Clarke & Cornish 1985; Cornish & Clark 1986; Sampson & Laub 2005). Här kan faktorer som moraliska dubier och förväntningar om risker och belöningar vara viktiga aspekter. Utifrån ett rational choice-perspektiv ses individen som ett rationellt kalkylerande subjekt som agerar i enlighet med sitt egenintresse och därmed grundar sitt handlande i vad som förväntas ge största möjliga belöning, eller minsta möjliga kostnad. Utifrån detta perspektiv är en möjlig strategi för att från samhällets sida reducera antalet individer i våldsbejakande ickedemokratiska grupperingar att göra ett engagemang i sådana miljöer mer riskabelt och kostsamt för individen och därmed avskräcka från sådana aktiviteter. Detta kan ske genom skärpning av straff eller att på olika sätt premiera ett laglydigt beteende, vilket antas minska incitamenten för involvering i miljöerna ifråga (Gibbs 1975; Braga et al. 2001; Ross & LaFree 1986; Braga & Weisburd 2012).

Strukturella teorier förklarar i stället inträden och avhopp genom att inrikta sig på olika aspekter av sociala strukturer och betraktar dem som resultatet av särskilda ”turning points”. Därmed kan sådant som förändrade anställningsförhållanden eller familjebildning vara av betydelse för att en individ ska lämna en våldsbejakande gruppering (Cid & Marti 2012). Sådana förändringar innebär att den sociostrukturella

ramen för individens liv alterneras och engagemanget i gruppen ifråga kan då komma att framstå som oförenligt med de nya roller individen måste inta (LaFree & Miller 2008; Sampson & Laub 1993). Förklaringar till individens handlande söks alltså, till skillnad från i de aktörorienterade teorierna, i externa faktorer som ligger utanför individen själv.

Fokuseringen på endera aktör eller struktur har kritiserats av bland andra Farrall och Bowling (1999) för att förutsätta en falsk dikotomi som fått konsekvensen att kriminologisk forskning kring avhopp tenderat att betrakta individer som endera *super-agents* eller *super-dopes*. Integrerade teorier försöker undvika detta genom en strävan efter att förklara in- och utträden som en samverkan mellan aktörskap och strukturell påverkan. Ett utträde kan då förstås som något som inleds med förändringar av individens attityder och värderingar, vilket leder till att denne söker ändra sitt sociokulturella sammanhang. I takt med förändringens genomförande lär sig individen successivt nya beteenden och sociala roller, och processen fortskrider således (Barry 2010).

Förutom att förstå vilka faktorer som orsakar avhopp behöver vi även kunskap om själva utträdesprocesserna och deras förlopp. Sådan kunskap är viktig för att de åtgärder som sätts in inte ska visa sig verkningslösa eller rentav kontraproduktiva. För att utveckla en förståelse för dessa processer kan kunskap även inhämtas från studier av utträden från andra identiteter och tillhörigheter, som inte nödvändigtvis behöver innefatta en våldsbejakande ideologi. Ebaugh (1988) har studerat det hon benämner rollutträden och funnit gemensamma mönster för så till synes vitt skilda erfarenheter som att lämna en kriminell livsstil, upphöra med ett alkoholmissbruk, genomgå en könskorrigering eller en skilsmässa. Ebaugh synliggör det faktum att ett utträde inte är en abrupt och i tid tydligt avgränsad händelse utan tvärtom en utdragen process i flera steg. Motsvarande fastänkande återfinns hos Liedgren Dobronravoff (2009) som identifierat ett antal olika faser i det hon benämner utgångsprocessen ur Jehovas vittnen.

Inramning och etikettering

Artikeln teoretiska utgångspunkt för att analysera synsätt och frågeställningar är Goffmans (1974) ramanalys. Goffman intresserar sig för individens olika svar på frågan om vad som pågår i olika situationer, och ramanalys handlar just om att analysera hur människor definierar och tolkar de sociala sammanhang de ingår i. En och samma situation kan av olika personer definieras som en olycka, ett missförstånd, en filminspelning eller ett bedrägeri. Sociala interaktioner är alltid föränderliga till sin natur och omgärdas av en skörhet och sårbarhet då de grundas på människors olika tolkningsramar (Persson 2012). Ramanalysen kan med sin betoning av att människor kan ha olika förståelser av vad som sker i ett och samma samspel hjälpa oss att förstå många av de dilemman som uppstår i vardagen, t.ex. uppkomsten av konflikter, missuppfattningar och konkurrens. Enligt Goffman pågår tolkningar och förhandlingar av situationer hela tiden, vilket innebär att människor kontinuerligt kategoriserar och ramar in varandra och de situationer de ingår i.

Goffmans ramanalys har visat sig vara praktiskt tillämpbar på en rad områden och har, för att nämna några tillämpningar, använts bland annat inom forskning om sociala rörelser (Wettergren & Jamison 2006), politiska analyser och beslutsfattande (Triandafyllidou & Fotiou 1998; van Hulst & Yanow 2014), samt i analyser av arbetsskadeanmälningar (Wikman 2012). Mot bakgrund av perspektivets breda användbarhet är det också applicerbart på materialet i föreliggande artikel.

För att ytterligare understryka att människors tolkningsramar utgör en ständigt pågående aktivitet används i artikeln begreppet *inramning* (Goffman 1974; se även Persson 2012). Begreppet inramning antyder ett pågående förlopp och tydliggör därmed hur vi ständigt ägnar oss åt inramning för att förstå vår omvärld, något som accentueras av begreppets ”ing”-form. Ett annat exempel finns i en avhandling om heterosexuell ordning där Jonsson betonar den fortlöpande inramning som sker gällande heterosexualitet: *heteroinramning* (Jonsson 2009; Wasshede, Wettergren, & Jonsson 2015). Ytterligare ett exempel utgörs av Swedbergs resonemang om teorigenerering, där *theorizing* lyfts fram för att betona hur teorigenerering och begreppsutveckling är aktiviteter som aldrig bör betraktas som fullbordade utan som ständigt pågående (Swedberg 2014).

Ett annat begrepp med ”ing”-form, som till sin betydelse ligger nära inramning och kan fungera som ett komplement, är Beckers (2006) begrepp *etikettering*. Medan Goffman diskuterar samspel i mer generella termer så är etiketteringsbegreppet något snävare då det syftar till att förklara hur avvikelse uppstår samt hur olika kategoriseringar påverkar den som blir kategoriserad. Inramningens påverkan på den som ramas in kan därmed sägas vara mer uttalad hos Becker än hos Goffman. Hos Becker finner vi dessutom en maktdimension som ofta saknas hos Goffman, då Becker betonar att det är individer och grupper med definitionsmakt som kan etikettera och kategorisera dem som saknar makt. Detta är en intressant aspekt utifrån denna artikels forskningsfråga som bygger på hur professionella ramar in och etiketterar individer från våldsbejakande miljöer, då företrädarna för de olika professionerna innehar en definitionsmakt gällande vilka av de senare som ska betraktas som förtjänta eller ej av samhällets resurser och insatser. Hos Becker finns vidare en uttalad tanke om att etiketteringar kan leda till självuppfyllande profetior. Detta innebär att personen som ramas in och etiketteras kan svara på detta genom att leva upp till föreställningarna och därmed omvandla de kanske inledningsvis falska föreställningarna till en faktisk omständighet (se Merton 1948). Hur personer inom våldsbejakande miljöer upplever myndigheters inramningar av dem är inget som avhandlas i denna artikel, men den självuppfyllande profetian som en möjlig konsekvens av inramning är ett argument för vikten av att studera denna typ av föreställningar, då de annars kan börja leva sitt eget liv och påverka såväl individerna själva som personer i myndighetsställning och andra runtomkring. All inramning behöver emellertid inte leda till etikettering och resultera i avvikelser eller självuppfyllande profetior. Detta är anledningen till att vi väljer inramning som överordnat analytiskt begrepp och betraktar etikettering som en möjlig konsekvens av vissa typer av inramningar.

Att rama in med hjälp av preventiva strategier

I denna artikel fokuseras olika verksamheters inramning av individer inom våldsbejakande miljöer samt olika åtgärdsförslag. Det handlar med andra ord främst om olika preventiva insatser. Sahlin (2000) påpekar att prevention traditionellt sett avser att motverka något som uppfattas som ont, och i denna artikels empiriska material är det de våldsbejakande miljöerna som upplevs representera det onda. En alternativ förståelse av prevention lägger i stället betoningen vid främjandet av något gott, vilket kan handla om att hitta alternativa sysselsättningar till ungdomar och därigenom förhindra att de hamnar i ”fel” miljöer.

I distinktionen mellan ”att bekämpa det onda” och ”att främja det goda” finns en parallell till de tuffa respektive mjuka metoder som nämndes i inledningen. När prevention ses som en bekämpning av det onda förordas ofta strängare straff och nolltolerans. När emfasen i stället ligger vid ett främjande av det goda förespråkas i större utsträckning mjuka insatser i form av socialt stöd, samtal och att hitta alternativa intressen och livsstilar för personerna ifråga.

De olika strategierna blottlägger också olika människosyner. När det onda ska motverkas ligger det nära till hands att definiera dem som ska motarbetas som *skurkar* som förtjänar hårdare tag och bestraffning. Att främja det goda implicerar i stället att personerna hamnat på fel livsbana och med goda alternativ tros de kunna ledas rätt igen. I dessa fall ses människor mer som *stackare* som behöver hjälpas fram i livet (för en längre diskussion om skurkar och stackare som moraliska kategorier se Sahlin 1994a, 1994b).

De preventiva strategierna varierar beroende på vilket fokus som föreligger. Det finns nationellt preventivt arbete som syftar till att nå brett genom insatser som exempelvis informationskampanjer och lagstiftning, och det finns lokalt preventionsarbete som kan vara mer individriktat och innebära exempelvis klientarbete och gängbearbetning (Sahlin 2000). När det gäller våldsbejakande miljöer finns olika typer av insatser på såväl nationell som lokal nivå. Som exempel på en insats på nationell nivå kan nämnas den nationella samordnaren mot våldsbejakande extremism som inrättades sommaren 2014, med uppdraget att:

[F]örbättra samverkan mellan myndigheter, kommuner och organisationer på nationell, regional och lokal nivå när det gäller arbetet med att värna demokratin mot våldsbejakande extremism. Samordnaren ska även verka för att kunskapen om våldsbejakande extremism ökar och att förebyggande metoder utvecklas. (Kommittédirektiv 2014:1).

En annan åtgärd på nationell nivå är kriminaliseringen av terrorresor, som trädde i kraft 1 april 2016 (Prop. 2015/16:78). Den nationella nivån samspelar vidare med den lokala, vilket kan illustreras exempelvis med hur den nationella samordnarens rekommendationer har använts som utgångspunkt i framtagandet av lokala handlingsplaner, så att nationella insatser och riktlinjer bryts ned och implementeras lokalt. I Göteborgs

stads (2015) plan mot våldsbejakande extremism kan nämnas hur organiseringen av det lokala arbetet bland annat rymmer SSPF-grupper. SSPF är ett forum för samverkan och informationsutbyte mellan aktörerna skola, socialtjänst, polis och fritid (Turner et al. 2015). Forumet har ett förebyggande fokus och är centrerat kring barn och unga som kan befinna sig i riskzonen för t.ex. begynnande kriminalitet eller drogmissbruk, och bygger på att vårdnadshavarna löser sekretessfrågan genom att skriftligen ge sitt medgivande till att de olika aktörerna i forumet diskuterar och därmed delger varandra information om barnet ifråga. SSPF är en sedan tidigare integrerad del i strukturen för stadens preventiva arbete, som nu används som en resurs även i samordningen av olika insatser mot våldsbejakande extremism.

Tidsaspekten är en annan viktig del i preventivt arbete och här finns en skillnad mellan primär, sekundär och tertiär prevention. Den primära preventionen avser att motverka framtida problem. Är preventionerna i stället inriktade på särskilda individer och grupper som är i riskzonen, eller särskilda miljöer eller områden, är det fråga om sekundär prevention. Den tertiära preventionen innebär i stället åtgärder mot de som redan begår brott eller redan innehar den problematik som ska motverkas (Sahlin 2000; Ranstorp et al. 2015).

Sammanfattningsvis innebär skilda målsättningar och strategier att organisationer och professioner gör olika bedömningar av vilka preventioner som är mest lämpade. Detta innebär i förlängningen att vilka åtgärder som föreslås kan variera även i relation till ett och samma fenomen, detta beroende på vilken individ- och samhällssyn som aktualiseras hos den eller de professionsföreträdare som för tillfället utövar definitions- och makt. Olika myndigheter kan ha olika definitioner av vad som är problemet och hur det ska åtgärdas (Sahlin 2010), och några vattentäta skott finns inte mellan olika organisationer när det gäller en så komplex företeelse som våldsbejakande miljöer och hur dessa ska hanteras. Här finns ett stort utrymme för egna tolkningar och inramningar, både inom organisationerna och mellan dem, vilket kommer illustreras senare i artikeln.

Metod

Material och urval

Artikeln bygger på ett empiriskt material insamlat för rapporten *Kartläggning av behov och förutsättningar för en avhoppbar verksamhet i Värmlands län* (Johansson 2015). Det som använts är utsagor från öppna frågor i en webenkät. I den föregående studien ingick samtliga kommuner i Värmlands län. En avgränsning gjordes där fyra verksamhetsområden valdes ut för att ingå i studien: socialtjänst, polis, skola och kommunalpolitik. Dessa områden valdes då det ansågs troligt att de skulle komma i kontakt med problematiken. Dessutom bedömdes det sannolikt att representanterna skulle möta denna problematik i olika skeden och skepnader utifrån sina olika verksamhetsuppdrag. Skolan är en arena där många unga rör sig och där det finns potential för möten med såväl så kallade ”externa rekryterare” som skolungdomar som redan engagerat sig i

våldsbejakande miljöer eller rör sig i deras utkanter. Socialtjänsten och polisen kan generellt antas möta individer som dragits längre in i aktivismen. Politikerna kan å sin sida tänkas bidra med de mer övergripande kommunperspektiven och står genom sitt uppdrag även för en styrning av olika myndigheter och verksamheter, vilket är intressant i sammanhanget. Kategorin politiker är sammansatt av såväl heltidspolitiker som fritidspolitiker, och politikerperspektivet i denna artikel bör förstås utifrån detta förhållande. Sammansatt antogs dessa fyra verksamhetsområden kunna komplettera varandra och på så vis bidra till ett så komplext och sammansatt helhetsperspektiv som möjligt. Samtliga kommuner är representerade inom vart och ett av verksamhetsområdena, med undantag för polisen där urvalet utgick från att täcka länets fyra polisområden. Detta urvalsförfarande innebär att enkätrespondenterna valts strategiskt och att yrkesposition och geografisk position varit urvalsgrundande principer.

Datinsamlingen genomfördes under 2014 och totalt skickades 219 webbenkäter ut. Svarefrekvensen utgjorde 57 % vilket innebär att denna artikels resultat bygger på analyser av utsagor från 125 personer. Enkäten bestod av frågor om exempelvis kontakter med våldsbejakande miljöer och vilken befintlig beredskap som finns för att arbeta med individer från sådana. Svarefrekvensen fördelad på respektive verksamhetsområde visas i tabell 1 (som bygger på en tabell publicerad i Johansson 2015:26).

Tabell 1. Webbenkätens svarefrekvens uppdelade på verksamhetsnivå.

	Antal utdelade enkäter	Antal besvarade enkäter	Svarefrekvens
Socialtjänst	36	21	58 %
Polisverksamhet	9	7	78 %
Skolverksamhet	122	68	56 %
Kommunalpolitisk verksamhet	52	29	56 %
Summa	219	125	57 %

Enkäter bygger ofta på frågor med en hög grad av standardisering och fasta svarealternativ, men denna enkät innehöll mer kvalitativa inslag med en relativt stor andel öppna frågor. Exempel på sådana frågor – vilka ställdes för att utreda behov och förutsättningar för en avhoppverksamhet, men visade sig generera svar som tillät även andra analyser – var: ”Anser du att det finns – eller saknas – något i lokalsamhället som får ungdomar att söka sig till dessa grupperingar? I så fall vad?”, ”Vilken typ av stöd eller verksamhet ser du att dessa ungdomar har behov av?”, och ”Vilka unga personer tror du främst har behov av en sådan verksamhet?”. Också i anslutning till frågorna med fasta svarealternativ erbjöds respondenterna möjligheten att kommentera och motivera sina svar i särskilda kommentarer. Exempel på sådana frågor var: ”Har du upplevt dessa grupper som på något sätt hotfulla?”, ”Vilka kriminella och/eller

extremistgrupper kommer du på något sätt i kontakt med i ditt arbete?”, och ”Vilka aktörer anser du har bäst förutsättningar att bedriva en avhoppbar verksamhet?”. Denna artikels analyser bygger på såväl svaren på de öppna frågorna som de kommentarer som lämnats i anslutning till frågorna med fasta svarsalternativ.

Nyttjandet av det breda begreppet ”våldsbejakande miljöer” har medfört vissa begränsningar för analysen och bottenar i datas karaktär, då den ursprungliga kartläggningen satte ramarna för den empiri som samlades in samt den begreppsanvändning som är möjlig. Detta innebär att det i denna artikel inte är möjligt att genomföra en detaljerad analys av hur inramningen skiljer sig åt mellan olika undergrupper i fältet våldsbejakande miljöer. Vi försöker balansera detta genom att synliggöra vilka undergrupper de olika verksamheter som deltagit i studien rapporterar att de möter med högst respektive lägst frekvens, då detta kan ge en fingervisning om på vilka grupper de bygger sina föreställningar. Vidare ska tilläggas att den empiriska insamlingen skedde under våren 2014, det vill säga innan IS/Daesh utropade sitt självutnämnda kalifat och därmed innan uppmärksamheten och debatten kring så kallade ”Syrienresenärer” och hemvändande jihadister hade tagit fart. Idag är det möjligt att resultaten hade sett något annorlunda ut.

För att på ett mer djupgående sätt kunna uttala sig om vilka inramningar människor gör skulle andra typer av material behöva samlas in, till exempel intervjuer. I analysen är det själva utsagorna vi tagit fasta på och det är de som ses som inramningar.

Tillvägagångssätt

Materialen har bearbetats med en riktad kvalitativ innehållsanalys (Hsieh & Shannon 2005). Detta är en analysmetod som lämpar sig för olika sorters textdata, inte minst sådan som genererats från öppna enkätfrågor. Detta tillvägagångssätt följer av att vi redan arbetat med det empiriska materialet i en tidigare studie och därmed var välbekanta med det och visste att det innehöll utsagor som vidrörde tematiseringarna ”bekämpandet av det onda” och ”främjandet av det goda”. Med den riktade kvalitativa innehållsanalysen kunde vi utifrån de breda ursprungliga kategorierna upptäcka nyanser och förfina analysen, vilket ledde till att nya kategorier framträdde i materialet: *individvisyn*, *orsaksförklaringar* och *åtgärdsförslag*. Att det under analysen skapades nya underkategorier till den övergripande tematiseringen innebär att det finns abduktiva inslag i tillvägagångssättet (se t.ex. Swedberg 2014).

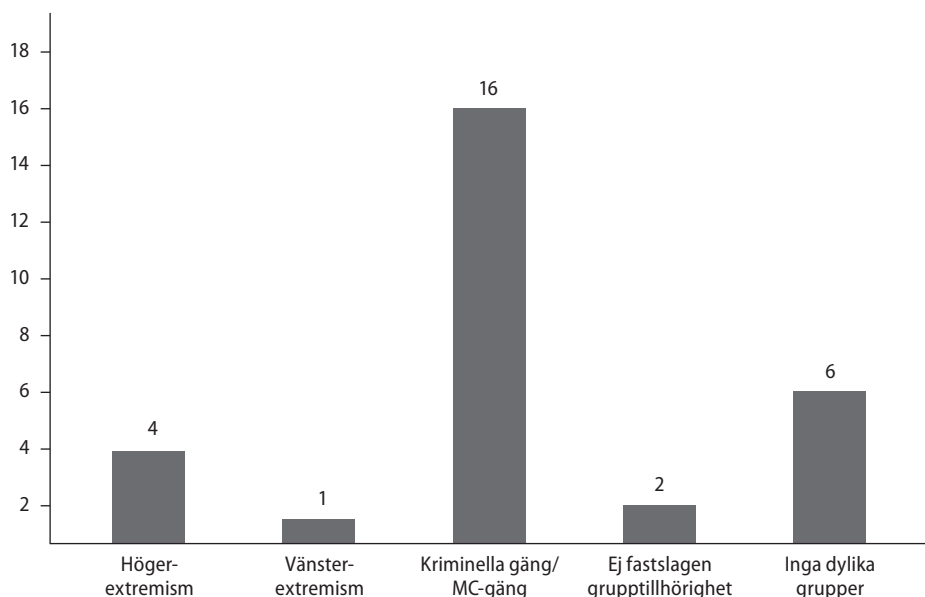
Resultat

I detta resultatavsnitt kommer inledningsvis de olika professionsgrupper som ingått i artikelns empiriska material – socialtjänst, skola, polis och politik – att gås igenom var för sig. Begränsningar i data innebär att när respondenterna uttalar sig om ”individer i våldsbejakande miljöer” så sker detta ofta på ett sätt som inte alltid tillåter att det enskilda uttalandet länkas till en specifik våldsutövande miljö, såsom nazism eller religiöst motiverat våld. Utsagorna är många gånger av en karaktär som antyder att det finns en relativt homogen syn på individer som rör sig i våldsbejakande miljöer, oavsett vilka ideologiska hemvister dessa har. Då människors föreställningar ofta bygger på de

erfarenheter de bär med sig så åskådliggörs i samband med varje verksamhetsgenomgång i vilken utsträckning dess representanter uppgett att de kommer i kontakt med olika våldsbejakande miljöer, detta för att möjliggöra för läsaren att kontextualisera deras ut-sagor i relation till de olika ideologiska undermiljöerna. Respondenterna har här kunnat uppge flera svarsalternativ, varför summan av röster för varje kategori inte sammanfaller med n-värdet. Resultatavsnittet summeras slutligen med en sammanfattande analytisk diskussion där verksamhetsövergripande tendenser lyfts fram. De citat och mönster som lyfts under varje verksamhetsområde har valts ut för att de representerar en åsikt, tanke eller föreställning som uttryckts på bred front inom den aktuella verksamheten.

Representanterna för socialtjänsten

Som figur 1 visar så uppger representanterna för socialtjänsten att de inom ramarna för den egna verksamheten främst kommer i kontakt med kriminella grupperingar/mc-gäng, något som sexton personer uppger i enkäten. Sex respondenter menar att de i sitt yrkesutövande inte stöter på individer från någon form av våldsbejakande miljö, medan fyra anger att de stöter på högerextremism och en vänsterextremism. Två respondenter uppger vidare att de möter personer där kopplingar till våldsbejakande miljöerna antas föreligga, men att denna grupptillhörighets exakta hemvist inte kunnat fastslås inom ramarna för de sammanhang man mötts i. Denna bild av socialtjänstens kontakter med olika underkategorier till den vidare benämningen ”våldsbejakande miljöer” antyder således att deras föreställningar är troliga att främst beröra individer inom olika typer av kriminella sammanhang.

Figur 1. De våldsbejakande miljöer som representanterna för socialtjänsten kommer i kontakt med inom sin verksamhet (n=20)

Bland representanterna för socialtjänsten kan några övergripande teman urskiljas gällande förståelsen av individer i våldsbejakande miljöer, och det finns en relativt stor samsyn på vilka orsaker som betraktas som avgörande för en individs inträde i en våldsbejakande miljö. Utanförskap lyfts som den viktigaste variabeln, och här identifieras svag social förankring i betydelsen att man saknar alternativa grupp tillhörigheter som central. ”För de ungdomar som inte sportar och eller ingår i föreningslivet har i stort sett inget att göra/har ingen direkt tillhörighet. Detta blir mer märkbart i mindre kommuner”, menar en socialarbetare. Även flera andra lyfter ett bristande föreningsliv, vid sidan av arbetslöshet och därav följande konsekvenser som brist på pengar och känslan av att inte fylla en uppgift, som riskfaktorer som kan få enskilda orters ungdomar att i större utsträckning söka sig till våldsbejakande miljöer – helt enkelt som resultatet av brist på alternativ. ”Att vara ung är inte enkelt och jag tror att med rätt vägledning och rätt stöd så vill de flesta leva ett helt ’vanligt’ liv”, skriver en respondent. ”En del ungdomar är lättpåverkade och förstår inte vad gänget står för”, skriver en annan respondent. Individerna inramas på detta sätt som, vid tiden för inträde, föga pålästa inom frågor rörande exempelvis politik och religion. Detta antas orsaka en brist på motargument och därmed göra dem till lättmanipulerade måltavlor för de rekryterande gruppernas tydliga budskap och enkla sanningar. Vidare framgår i datamaterialet att problematiken förstås som tätt knuten till maskulinitetsfrågor. En socialarbetare säger:

Jag tror det finns en liten klick, som jag kallar dem, ”unga, arga män”. Som jag tänker är lågutbildade – i och för sig både tjejer och killar, men jag tror främst det handlar om unga män. Gärna i en miljö där man inte uppmanas till att plugga. Det finns kanske en tradition av arbetslöshet inom familjen, och ett agg mot samhället som man får höra upprepas hemma hela tiden.

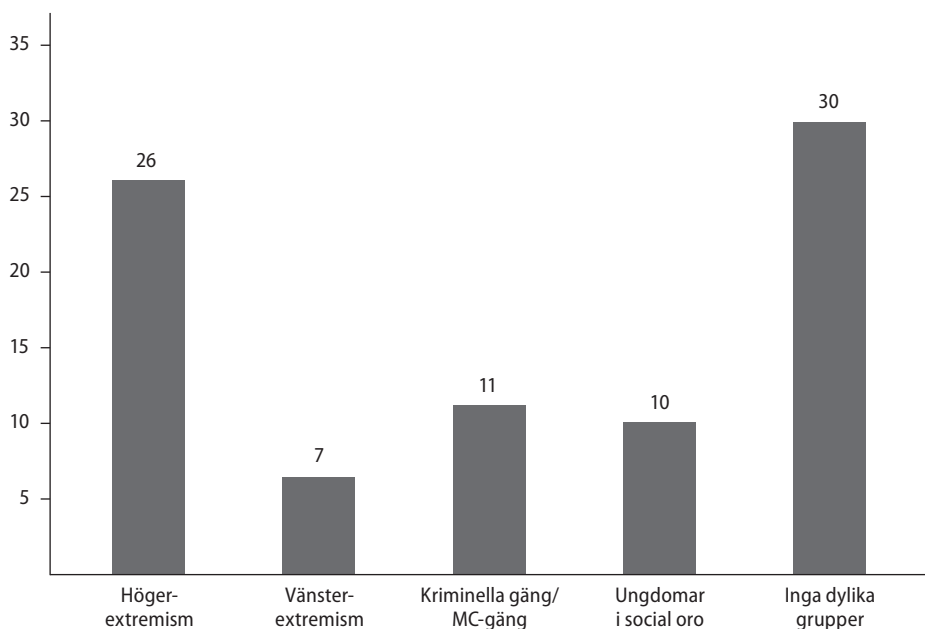
En annan gör följande beskrivning av ungdomar som kan tänkas återfinnas i våldsbejakande miljöer: ”Klassisk profil: lågutbildad, ofta arbetslös, hyreslägenhet på [här nämns ett visst bostadsområde], importöl. Kille 18–30 år. Väldigt generellt uttryckt!!”. Avsaknad av positiva vuxenförebilder är något som understryks som varande en ro-torsak till problematiken, och särskilt ökade kontakter med män tros kunna fylla en förebyggande funktion. ”Många ungdomar lever idag med en stor frånvaro av vuxna män”, uppger en respondent. Maskulinitet förstås därmed som såväl en del av problemet som en del av lösningen, och som synes ses genus och utbildningsnivå som viktiga och med varandra samspelande faktorer.

Vid sidan av de rent preventiva åtgärder som handlar om tillgång till arbeten och meningsfulla sociala sammanhang finns en splittring i materialet. Majoriteten av representanterna för socialtjänsten understryker vikten av att erbjuda stöd i form av samtal, vägledning och trygghet, för att därigenom underlätta brottet med gruppen och återanpassningen till samhället. Ett mindre antal betonar emellertid hårdare åtgärder och förordar mer polisiära insatser. ”Det måste nog vara en ordningsmakt bakom”, skriver en respondent. ”Alla vet att socialen inte har några muskler, och speciellt inte

när det gäller vuxna.” Skyddsåtgärder av olika slag är något annat som lyfts inom respondentgruppen: personskydd, kontaktförbud och byte av bostad, bostadsort och i vissa fall identitet.

Representanterna för skolan

I figur 2 åskådliggörs de kontakter med olika våldsbejakande miljöer som redovisats av de respondenter som representerar skolan. 30 respondenter, det vill säga närmare hälften av de som besvarat frågan, uppger att de inte har några kontakter av detta slag. Fördelningen mellan de olika undermiljöerna ser sedan ut som så att 26 respondenter säger sig i sitt arbete komma i kontakt med högerextrema miljöer, elva respondenter kommer i kontakt med kriminella gäng/mc-gäng, tio med ungdomar i social oro och sju med vänsterextremism. Med ”social oro” avses individer som enligt respondenterna inte riktigt kan placeras inom någon specifik miljö, men som trivs i dessas utkanter och därmed befinner sig i ett slags riskzon. Sammantaget sticker inom skolans verksamhetsområde högerextremismen ut, och allt som allt kan vi se att politisk så kallad extremism här står för majoriteten av de kontakter som sker, varför denna professionsgrupp kan ses som främst refererande till individer som dras in i olika slags ideologiskt motiverade grupperingar.

Figur 2. De våldsbejakande miljöer representanterna för skolan kommer i kontakt med inom sin verksamhet (n=68).

Respondenterna som är verksamma inom skolan lyfter, i likhet med representanterna för socialtjänsten, fram bristande vuxenkontakter och utanförskap som viktiga faktorer. ”Det finns en tendens att en del av dagens föräldrar inte har tid eller bryr sig om sina barn. De skall själva hinna förverkliga sina drömmar och har då inte alltid tid att ta hand om barnen”, skriver en lärare. Den initiala knuffen mot de våldsbejakande miljöerna utdelas således av samhället självt, genom det utanförskap och de strukturella villkor som omgärdar individerna. Dessa utgör, som en lärare skriver, en grupp av ”utsatta ungdomar som är på väg att förpassas ut från tillhörighetens universum. Utanförskapet är den värsta grogrunden.” Respondenterna tycks förstå problematiken som resultatet av samverkande push- och pullfaktorer, där samhället ses som ”knuffandes på” och de olika grupperna blir magneter som ”drar” genom att erbjuda det som individerna inte kunnat finna på annat håll. ”De börjar rationellt och empatiskt, därefter utökas uppdragen”, skriver en lärare. Push-faktorerna tycks emellertid förstås som primära, då det är en förutsättning att individen redan upplever sig som utanför eller begränsad för att gruppen ska kunna utöva en dragningskraft. Bland representanterna för skolan läggs vidare en mycket stark vikt vid bristen på meningsfull fritidssysselsättning och ett levande lokalt föreningsliv. Brister på detta område tillskrivs en avgörande betydelse för varför vissa unga människors intresse kommer att vändas mot grupper inom våldsbejakande miljöer.

Upplevelsen av ett kringskuret handlingsutrymme och små möjligheter att känna tillhörighet eller lyckas i samhället med formellt sanktionerade medel tillskrivs en bärande effekt på ungas inträden i våldsbejakande miljöer, och även här finns således paralleller till den syn på inträdet i en våldsbejakande miljö som ”en sista utväg” som formulerades bland representanterna för socialtjänsten. ”Det är då enkelt att välja att stå utanför samhällets normer, (om samhället inte kan hjälpa mig – varför ska jag då bry mig/sköta mig)”, skriver en lärare i enkäten: ”Skit samma vad jag måste göra för att bli accepterad i denna grupp, de är ju de enda som bryr sig om mig.”

Bland representanterna för skolan understryks vikten av att inbjuda till dialog och att lyssna på ungdomar i riskgruppen i stället för att skjuta dem allt längre ifrån sig och in i utanförskapet. ”Vi pratar om inkludering, men så säger man att ’men den här gruppen vill vi inte inkludera för de är ju läskiga’”, skriver en lärare med stor erfarenhet av högerextrema miljöer och fortsätter: ”det är *viktigt* att se att ingen är nazist. Skulle en börja se det som internaliserat med personen, då är vi ju precis lika illa själva. De dömer människor utifrån en ras, men då dömer vi dem utifrån en åsikt”. Här framträder också en bild av tuffa åtgärder som stigmatiserande och kontraproduktiva, då de kan leda till en etikettering som förstärker individens avvikande beteende och ökar avståndet mellan denne och samhället i stället för att avhjälpa det upplevda problemet.

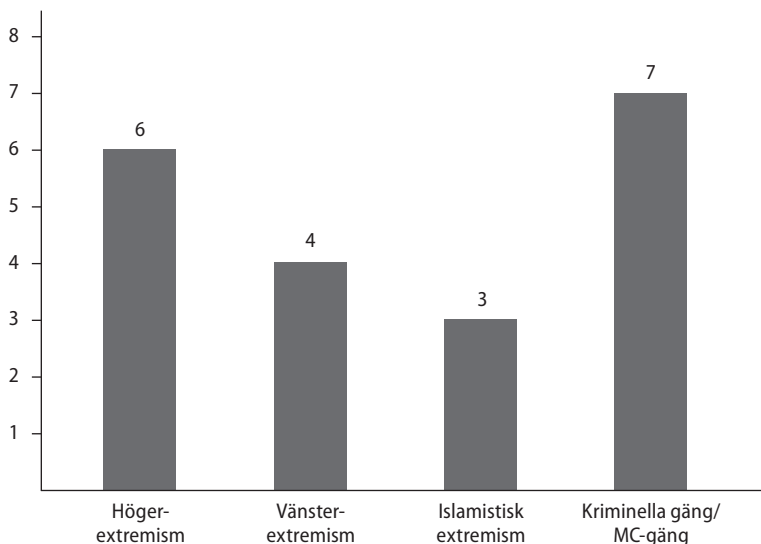
Samtidigt höjs i materialet även röster mot att i alltför stor utsträckning åberopa förmildrande omständigheter och tillskriva potentiella förövare offerroller. En lärare skriver:

Det är så dumt att ge de högerextrema de här offerrollerna. [Som vid] Salemmarschen, liksom, där har ju de högerextrema haft disciplin och liksom följt sin rutt – och så har AFA stått och kastat sten på allt och alla runt omkring, och slagit sönder polisbilar [och då sågs de högerextrema plötsligt bara som offer] /.../ Nu sitter Svenskarnas Parti i det där offerhålet där SD satt förut, så de får växa... /.../ Så det är jättefarligt.

De respondenter som representerar skolan vittnar också om att det ute i kommunerna och skolorna finns en rädsla inför att ta i problematiken då det ”vid ett antal tillfällen uppstått aggressiva och hotfulla situationer”. Det ges uttryck för att många upplever det som ”läskigt” att ta itu med frågorna. Parallellt med detta påtalas förekomsten av en upplevelse att ”man blir misshandlad om man börjar jobba med det här”.

Representanterna för polisen

Figur 3 redogör för de kontakter med olika våldsbejakande miljöer som rapporterats av de respondenter som representerar polisen. Här finns en jämnare fördelning mellan olika undermiljöer, och sju respondenter, det vill säga samtliga som besvarat frågan, uppger sig komma i kontakt med kriminella gäng/mc-gäng i den vardagliga verksamheten, sex uppger samma sak i relation till högerextremism, fyra till vänsterextremism och tre till islamistisk extremism.

Figur 3. De våldsbejakande miljöer representanterna för skolan kommer i kontakt med inom sin verksamhet (n=68).

När det gäller den individsyn representanterna för polisen ger uttryck för i relation till individer i våldsbejakande miljöer så uppträder denna som tudelad. Beskrivningar av "individer i våldsbejakande miljöer" betonar i stor utsträckning våldsamhet och våldskapital, samt deras samhällshotande funktion. En polis skriver att individerna ifråga har en "tendens att ta till våld och hot om de möts av motstånd eller ingripanden från myndigheter". En annan uppger: "I mitt jobb så uppstår ibland situationer med dolda och förtäckta hot från dessa grupperingar", och en tredje skriver "Det som kännetecknar de här grupperna är ju våld, narkotika, utpressning... De lever på kriminalitet... på vapen". Vid sidan av det direkta våldet lyfts även mer indirekta, eller antydda, former fram: "De lever på ett hot och våldskapital som används vid bland annat hot om våld och utpressning", menar en polis, och en annan uppger: "Uppvisningar av sin tillhörighet bland annat gäller detta kriminella MC-gäng som gärna drar en extra tur inne i centrala [namn på staden ifråga] med sina västar för att visa sin närvaro". När representanterna för polisen söker förklara hur individer väl träder in i våldsbejakande miljöer så nyanseras emellertid individsynen och de "kriminella" och "extrema" individerna beskrivs inte längre i termer av främst säkerhetshot. "De här gruppernas rekrytering sker ju främst i vissa ungdomsmiljöer... det handlar om kriminellas rekrytering av de som kommit lite fel", skriver en polis i enkäten. Ungdom, vilshenhet, utanförskap och brist på förebilder nämns som verksamma inträdesfaktorer. En respondent betonar utbildning som potentiell skydds- eller riskfaktor: "En viktig parameter för det här är ifall individen lyckas gå ut grundskolan med godkända betyg. Därför är det viktigt att fokusera där, att se över delmål i skolplanen, vilka stödresurser som finns för att individen ska nå godkända betyg i 9:an och sådär". Den tvåsidiga individsynen, där individerna ses som å ena sidan våldsamma och hotfulla, å andra sidan som individer som hamnat utanför, svikits och lurats, lockats och manipulerats, reflekteras i en likaledes tudelad syn på åtgärder, och denna glidning förekommer även i enskilda respondenters resonemang. Ålder tycks vara den variabel som i störst utsträckning påverkar huruvida individen ramas in som "skurk" eller "stackare", och om det är mjuka eller tuffa åtgärder som förespråkas. Det är tydligt att unga ses som lättare att nå fram till och påverka, medan äldre individer som varit verksamma inom våldsbejakande miljöer under längre tid inte bedöms särskilt påverkbara utan snarare ska "hanteras". Citatet nedan är representativt för det som generellt uttrycks bland representanterna för polisen:

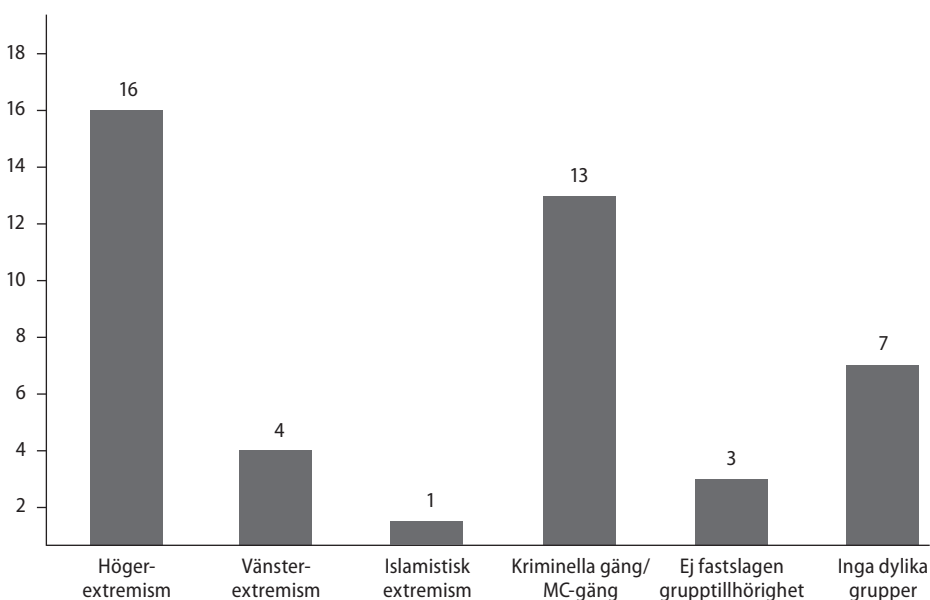
Det man behöver lägga mer krut på är att förmå unga att välja en annan väg. De unga är mer påverkbara (innan det har hunnit gå för långt), så det skulle behöva läggas mer resurser och mer krut i ett tidigare skede på att ge dem förmågan att inse att detta är fel väg. Det är ju lättare att påverka yngre än de äldre, som hunnit bli mer hemfallna.

Vad gäller dem som är äldre, eller som varit med längre, uppger en polis att man genom riktade insatser "möjligen kan störa dem så pass att de tröttnar på verksamheten de håller på med".

Representanterna för kommunalpolitiken

Figur 4 visar i vilken utsträckning de respondenter som representerar kommunalpolitiken kommer i kontakt med olika våldsbejakande miljöer i samband med utövandet av de politiska uppdragen. Sexton respondenter uppger här högerextremism, tretton kriminella grupperingar/mc-gäng, fyra vänsterextremism och en islamistisk extremism. Sju respondenter uppger vidare att de aldrig kommer i kontakt med våldsbejakande miljöer inom ramarna för sin politiska verksamhet, medan tre förklarar att de visserligen möter individer med anknytning till våldsbejakande miljöer men att de inte kunnat fastslå någon exakt grupptillhörighet.

Representanterna för kommunalpolitiken liknar övriga professionskategorier i det att de lyfter fram bilden av individer i våldsbejakande miljöer som produkter av ett utanförskap, som kommande från en tillvaro präglad av arbetslöshet, sysslöshet och brist på framtidstro som gör att de är mer benägna att lockas av den tillhörighet som olika grupper inom våldsbejakande miljöer kan erbjuda. ”Det kanske börjar oskyldigt, men ju längre de dras in i det, desto hårdare dras tumskrubarna åt”, skriver en politiker. Misslyckanden i skolan och sociala problem i uppväxtmiljön nämns upprepade gånger. ”Skolan och samhället har misslyckats med dem”, skriver en respondent. Således förespråkas sådant som utökade vuxenkontakter, en ”bättre skola”, positiva mötesplatser och dialogtytor. Den motsatta bilden, där individer involverade i våldsbejakande miljöer i stället ses som aktiva subjekt som utifrån egna ambitioner och drivkrafter sökt

Figur 4. De våldsbejakande miljöer representanterna för politiken kommer i kontakt med inom sin verksamhet (n=29)

sig till grupperna ifråga förekommer visserligen inom alla fyra professionsgrupper, men framträder tydligast bland representanterna för kommunalpolitiken. ”Det finns en attraktivitet i att synas och bli berömd, det är de bra på i organisationerna”, skriver en politiker. En annan uttrycker att hen ”tror ungdomarna kan dras till det här för att de tycker det är spännande”. Denna mer aktörsorienterade förklaring kan kopplas till den ovan nämnda förklaringsmodellen byggd på pull- och pushfaktorer, då respondenterna här antar att faktorer som status och spänning utövar en stark dragningskraft på unga människor och därmed är en verksam orsaksförklaring. Detta synsätt aktiverar även föreställningen om individerna som våldsamma och hotfulla, och i åtminstone ett fall synliggör en politiker i studien hur denna föreställning får direkta konsekvenser för det demokratiska uppdraget, då hen uppger att hen ogärna ”väljer att ta debatten i dagsläget eftersom man vet att det förekommer hot”. Vidare följer av detta också ett förespråkande av tuffare åtgärder. ”De här individerna – kärntrupperna – är inte rädda för ’socialtanterna’. Skall de avprogrammeras så behövs det mer muskler bakom insatserna”, skriver en politiker. En annan resonerar som nedan:

Eftersom de hårda kärnorna i aktivismgången inte bryr sig om eller känner några kommungränser, så är alla rent kommunala insatser relativt verkningslösa mot helhetsproblemet. Möter de motstånd i ett väderstreck så söker de skydd i ett annat. Möjligtvis skulle en regional ”jaktgrupp” kunna fösa in respektive individ i sysselsättning i sin hemkommun. Men då uppstår naturligtvis prioriteringsproblematiken med finansieringen. Om jag hittade X antal kronor till detta så skulle första fokus vara att påverka skol- och gymnasieelever. Inte jaga den handfull aktivister vi har. De är alldeles för dyra i styckkostnad...

Här synliggörs den ekonomiska aspekten, som också den finns närvarande, där ålder för politikerna precis som för poliserna träder fram som en faktor som inverkar på hur individer ramas in som förhårdade eller formbara, som värda att investera i eller som ”hopplösa fall”.

Verksamhetsövergripande tendenser – det onda eller det goda i centrum?

Det kan på förhand antas att det – i linje med de verksamhetsuppdrag utifrån vilka de professionella handlar – ska råda någon form av konsensus vad gäller syn på individer i våldsbejakande miljöer inom vart och ett av de studerade verksamhetsområdena. Så visade sig emellertid inte vara fallet utifrån denna studies empiri. Dataunderlaget visar i stället att det finns olikartade synsätt inte bara mellan, utan även *inom* de olika verksamheter som ingått i studien, vad gäller både hur man ser på individer i våldsbejakande miljöer och hur man på basis av det resonerar kring åtgärder: *vilka förtjänar hjälp, hur mycket hjälp, och vilka får skylla sig själva?* Om materialet betraktas utifrån ett verksamhetsövergripande perspektiv framträder emellertid ett mönster där det främst är två inramningar som professionella inom socialtjänst, skola, polis och politik gör av det preventiva arbetet runt individer inom våldsbejakande miljöer; ett motverkande av det onda samt ett främjande av det goda.

ATT BEKÄMPA DET ONDA ELLER FRÄMJA DET GODA

I nedanstående tabell (tabell 2) görs en sammanfattning av den riktade innehållsanalysen av utsagorna i det empiriska materialet. Tabellen visar exempel på värderingar och föreställningar inom de tre kategorierna *individinsyn*, *orsaksförklaringar* och *åtgärdsförslag*. Kategorierna är i sin tur underavdelningar till de mer övergripande synsätten preventivt arbete som ett motarbetande av det onda eller ett främjande av det goda.

Tabell 2. Sammanfattning av innehållsanalysen

Teman	Bekämpa det onda	Främja det goda
<i>Individinsyn:</i>	”Skurkar” Hotfulla och våldsamma individer. Förövarposition, inte förhandlingsbar.	”Stackare” Vilsna och otrygga individer. Förövarposition omförhandlas till offerposition.
<i>Orsaksförklaringar:</i>	Aktörsorienterade förklaringar, en fråga om individens egen drivkraft. Behov av uppmärksamhet och egen ideologisk övertygelse.	Strukturella förklaringar, pull- och pushfaktorer. Utanförskap och att hamna i fel kretsar.
<i>Åtgärdsförslag:</i>	Tuffa åtgärder; bestraffning, repression. Hopplösa fall.	Mjuka åtgärder; hjälp- och stödinsatser, prevention. Reintegrering.

Den distinktion mellan motarbetandet av det onda och främjandet av det goda som vårt material ger uttryck för kan kopplas till de två huvudfärororna i tidigare forskning kring in- och utträden; aktörs- eller strukturorienterade perspektiv. När det preventiva arbetet ses som huvudsakligen ett främjande av det goda så bygger detta främst på strukturorienterade förståelser av varför individer involverats i den våldsbejakande miljön, och individen betraktas då som en ”stackare”. När skulden så att säga placeras utanför den enskilde individen så kan de med offerskap förknippade egenskapsorden ”god”, ”oskyldig” och ”hjälpbehövande” fortfarande sammankopplas med stackaren och denne anses därmed värdig hjälp trots sitt problematiska förflutna (Heber 2014). Strukturella spänningar orsakades en brist på överensstämmelse mellan ungdomars ambitioner och faktiska möjligheter att realisera dessa förstås som en avgörande bakomliggande faktor. Utbredd ungdomsarbetslöshet och brist på meningsfull sysselsättning, inte minst på mindre orter, är återkommande teman i respondenternas resonemang. Utifrån denna individinsyn och dess föreställningar om inträdets orsaker så landar åtgärdsförslagen i olika stödinsatser som syftar till att återintegrera avhoppare i samhället, men även i preventiva åtgärder som ska förhindra att personer som fattat sympatier för extrema grupperingar och rör sig i deras utkanter ska dras längre in. När

preventivt arbete förstås mer i termer av att motverka det onda så föreligger i större utsträckning aktörsorienterade förståelser av individers inblandning i våldsbejakande grupperingar. Individen förstås då som en ”skurk” som aktivt sökt sig till gruppen utifrån ett egenintresse, uppbyggt av exempelvis ideologisk övertygelse, behov av uppmärksamhet eller spänningssökande. Då individen enligt denna inramning försatt sig själv i sin situation så blir skurkpositionen inte förenlig med de egenskapsord som följer stackare- och offerpositionen. Detta medför att åtgärdsförslagen är inriktade på ”att bekämpa det onda” vilket innebär ett större fokus på bestraffning och lagstiftning. Vår analys synliggör följaktligen hur bakomliggande föreställningar och antaganden hos professionella påverkar det preventiva arbete som bedrivs runt individer i våldsbejakande miljöer.

Bakker et al. (2014; se även Larsson & Björk 2015) beskriver två olika förhållningssätt till hemvändande jihadisterna. Dessa handlar om att betrakta problematiken som ett säkerhetshot eller en sociopolitisk fråga. Dessa förhållningssätt tycks vara aktuella även i förhållande till andra former av våldsbejakande miljöer, då det finns tydliga paralleller till de två inramningar som presenterats i denna artikel. Preventivt arbete som ett främjande av det goda förhåller sig till de våldsbejakande och extremistiska miljöerna som främst en sociopolitisk fråga där mjuka åtgärder är att föredra. Inramningen av det preventiva arbetet som ett motarbetande av det onda förstår däremot problematiken som ett säkerhetshot och förespråkar tuffa åtgärder.

Det har inom den tidigare forskningen framträtt ett behov av teorier som förmår integrera aktörs- och strukturperspektiv. Debatten inom och mellan olika myndigheter behövs i samma anda nyanseras för att inte bli polariserad och förenklad utifrån dikotomin skurk och stackare, ont eller gott, mjuka eller tuffa åtgärder. Larsson och Björk (2015) visar att debatten kring utresandeproblematiken, det vill säga individer som ansluter sig till exempelvis IS/Daesh ofta har centrerats just kring förhållandet mellan mjuka och tuffa åtgärder. Problemet med denna polarisering av åtgärder är att ett alltför starkt fokus på så kallade tuffa åtgärder – som överförda till vår modell faller inom inramningen av prevention som ett motarbetande av det onda – medför en risk för stigmatisering och ett ökat utanförskap, medan åtgärder av den mjuka typen – överfört till vår modell: prevention som ett främjande av det goda – av kritiker beskrivits som naiva och ineffektiva (Larsson & Björk 2015). Att synliggöra och problematisera de bilder och föreställningar som finns hos myndigheter och verksamheter som kommer i kontakt med och arbetar med frågorna kan vara ett första steg för att nyansera den polariserade diskussionen. Förhoppningen är att denna artikel kan utgöra ett initialt steg mot synliggörandet av dessa bilder och på så sätt initiera ett mer reflexivt förhållningssätt till dem och deras inverkan på praktiken.

Diskussion

I denna artikel har vi presenterat ett antal olika synsätt på och föreställningar om individer i våldsbejakande miljöer hos de fyra verksamhetsområdena socialtjänst, polis, skola och kommunalpolitik. Att det föreligger en ambivalens kring vilken individsyn som råder samt vilka åtgärder som förespråkas, kan förstås som en konsekvens av att verksamhetsrepresentanter ramar in det preventiva arbetet kring individer i våldsbejakande miljöer som endera ett ”bekämpande av det onda” eller ett ”främjande av det goda”, utifrån hur de förstår individerna i dessa miljöer samt deras uppsåt. Dessa två övergripande inramningar ska förstås som idealtyper, där det i realiteten förekommer såväl överlappningar som glidningar mellan de två.

Incitamentet för olika inramningar av individer i våldsbejakande miljöer tycks grunda sig på en moraliskt baserad polarisering mellan de som bedöms värda att få hjälp och de som inte anses förtjäna den. I dessa värdighetsbedömningar svarar, som synliggjorts i de ovan förda resonemangen, föreställningar om åtgärder mot föreställningar om uppsåt. Skurken behöver därför omvandlas till stackare för att få ta del av samhällets resurser, och det är främst när fokus för det preventiva arbetet ses som ett främjande av det goda som denna perspektivförskjutning har visat sig möjlig.

Sahlins (2000) uppdelning i primär, sekundär och tertiär prevention återspeglas i respondenternas resonemang kring åtgärder runt individer i olika typer av våldsbejakande miljöer. Inom dessa olika preventionsstadier uppträder föreställningar om huruvida de preventiva insatserna ska inriktas på endera ett bekämpande av det onda eller ett främjande av det goda. När respondenterna uttalar sig om primär prevention, som handlar om breda och generella åtgärder, ofta på samhällsnivå, ligger deras fokus främst på främjandet av det goda. Tätare vuxenkontakter och bättre förebilder, rikare föreningsliv och ökad kunskapsstillförsel med en översyn av skolplaner och stödresurser är några av de insatser som nämns, och individerna ifråga ramas alltså här in som stackare. När det gäller sekundär prevention, som är förlagd till gruppnivån och mer inriktad på dem som redan befinner sig i riskzonen, så talar respondenterna om denna *både* som ett motarbetande av det onda och ett främjande av det goda. Med fokus förlagt på att främja det goda framhålls vikten av att inbjuda till dialog och inte skjuta ungdomar i riskgruppen ifrån sig och in i utanförskapet. Att vara inkluderande och att göra en åtskillnad mellan individer, deras åsikter och handlingar betonas. Samtidigt finns i det sekundära stadiet även ett fokus på prevention som ett bekämpande av det onda, där riskerna med att relativisera och hänvisa till förmildrande omständigheter framhävs genom att individerna i större utsträckning ramas in som skurkar. Den tertiära preventionen, slutligen, handlar om åtgärder riktade mot de som redan är verksamma inom de miljöer som här diskuteras, och den är därmed ofta mer specifik och individfokuserad. I materialet nämns visserligen behovet av att erbjuda stöd i form av samtal, vägledning och andra trygghetsskapande åtgärder för att skapa gynnsammare förutsättningar för individens utträde ur gruppen och återintegreringen av denne i samhället, men i det tertiära stadiet ökar samtidigt fokuset på prevention som ett motarbetande av

det onda, där tuffare metoder, polisiära insatser, ”avprogrammering” och en ”styrkedemonstration” från samhällets sida förekommer i respondenternas utsagor.

Även om variationer föreligger inom de fyra olika verksamheter som studerats så har också vissa övergripande skillnader dem *emellan* uppträtt vad gäller inramningen av individer i våldsbejakande miljöer och de åtgärder som förespråkas. Här kan t.ex. nämnas skolans fokus på ”individer i social oro”, i utkanterna av miljöerna, och politikernas något starkare betoning av individerna som aktiva subjekt som drivits av ett spänningssökande och attraherats till grupperna av en önskan om att bli någon och synas. Ur dessa verksamhetsanknutna skillnader kan utläsas en koppling till tidsaspekten av preventivt arbete, där det kan antas att skolans fokus handlar om att de i större utsträckning tänker på fenomenet i termer av primär prevention, medan politikernas något tuffare inställning kan förstås som att deras utsagor i större utsträckning handlar om och uttrycks i termer av tertiär prevention.

De skillnader som föreligger verksamheterna emellan kan troligen förstås utifrån deras olika uppdrag. När de fyra verksamheterna skola, socialtjänst, polis och kommunalpolitik valdes utifrån den ursprungliga studiens syfte så grundades detta urval på att de ansågs troliga att komma i kontakt med individer i våldsbejakande miljöer, samt att de dessutom antogs möta fenomenet på olika sätt och i olika former. Detta speglas i denna artikels resultat, där vi t.ex. kunnat se att representanter för skolan överlag tycks ha ett större fokus på preventionsarbete som ett främjande av det goda och i sina utsagor vara mer centrerade kring ”individer i social oro” och primär prevention än exempelvis representanterna för politiken, där utsagorna har en bredare förankring i den tertiära preventionen och motverkandet av det onda.

Artikeln empiriska kunskapsbidrag utgörs av att visa hur antaganden som vi är mer eller mindre medvetna om kan få reella konsekvenser för praktiken. Artikelns teoretiska kunskapsbidrag består av att visa hur sociologin kan bidra till forskning om våldsbejakande miljöer med begrepp som inramning och etikettering. Vidare kan artikelns resultat ge en ökad förståelse hos olika yrkesgrupper för de villkor och svårigheter som de kan ställas inför i arbetet med avhoppare från olika våldsbejakande miljöer såsom kriminella gäng och så kallade extremistiska grupperingar, inte minst när det gäller vilka konsekvenser de egna föreställningarna kan få.

Referenser

- Altier, M.B., C.N. Thoroughgood & J.G. Horga (2014) ”Turning away from terrorism: Lessons from psychology, sociology, and terrorism”, *Journal of peace research* 51 (5):647–661.
- Bakker, E., C. Paulussen & E. Entenmann (2014) ”Returning jihadist foreign fighters: Challenges pertaining to threat assessment and governance of this pan-European problem”, *Security and human rights* 25 (1):11–32.
- Barrelle, K. (2015) ”Pro-integration: Disengagement from and life after extremism”, *Behavioral sciences of terrorism and political aggression* 7 (2):129–142.

- Barry, M. (2010) "Promoting desistance among young people", 158–167 i W. Taylor, R. Earle & R. Hester (red.) *Youth justice handbook: Theory, policy and practise*. Cullompton: Willan.
- Becker, H.S. (2006) *Utanför: Avvikandets sociologi*. Lund: Arkiv.
- Bjørge, T. (2005) "Conflict processes between youth groups in a Norwegian city: Polarisation and revenge", *European journal of crime, criminal law and criminal justice* 13 (1):44–74.
- Braga, A. & D. Weisburd (2012) "The effects of 'pulling levers' focused deterrence strategies on crime", *Campbell systematic reviews* 8 (6).
- Braga, A.A., D.M. Kennedy, E.J. Waring & A. Morrison Piehl (2001) "Problem-oriented policing, deterrence, and youth violence: An evaluation of Boston's operation ceasefire", *Journal of research in crime and delinquency* 38 (3):195–225.
- Brante, T. (2014) *Den professionella logiken: Hur vetenskap och praktik förenas i det moderna kunskapsamhället*. Stockholm: Liber.
- Brottsförebyggandet rådet & Säkerhetspolisen (2009) *Väldsam politisk extremism: Antidemokratiska grupperingar på yttersta höger- och vänsterkanten*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Carling, M. (2015) "Örebro's plan för hemvändande jihadistister möter kritik". *Svenska Dagbladet* 2015–01–18.
- Cid, J. & J. Marti (2012) "Turning points and returning points: Understanding the role of family ties in the process of desistance", *European journal of criminology* 9 (1):603–620.
- Clarke, R.V. & D.B. Cornish (1985) "Modeling offender's decisions: A framework for research and policy", 211–268 i M. Tonry & N. Morris (red.) *Crime and justice: An annual review of research*. Chicago: University of Chicago Press.
- Cornish, D.B. & R.V. Clarke (red.) (1986) *The reasoning criminal*. New York: Springer-Verlag.
- Ebaugh, H.R.F. (1988) *Becoming an ex: The process of role exit*. Chicago: University of Chicago Press.
- Gibbs, J.P. (1975) *Crime, punishment and deterrence*. New York: Elsevier.
- Goffman, E. (1974) *Frame analysis: An essay on the organization of experience*. Boston: Northeastern Univ. Press.
- Hasenfeld, Y. (1983) *Human service organizations*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall.
- Farrall, S. & B. Bowling (1999) "Structuration, human development and desistance from crime", *British journal of criminology* 39 (2):253–268.
- Fillieule, O. (2010) "Some elements of an interactionist approach to political disengagement", *Social movement studies* 9 (1):1–15.
- Göteborgs stad (2015) *Förslag: Göteborgs stads plan mot våldsbejakande extremism*. Göteborg: Göteborgs stad.
- Heber, A. (2014) "Good versus bad? Victims, offenders and victim-offenders in Swedish crime policy", *European journal of criminology* 11 (4):410–428.
- Hsieh, H.F., & S.E. Shannon (2005) "Three approaches to qualitative content analysis", *Qualitative health research* 15 (9):1277–1288.

- Jacobsson, K. (2013) "En förtjänt patient? Moraliska bedömningar i sjukvården", *Socialmedicinsk tidskrift* 90 (1):179–188.
- Johansson, S. (2015) *Kartläggning av behov och förutsättningar för en avhoppbar verksamhet i Värmlands län*. FoU Välfärd Värmland, rapport 2015:3. Karlstad: Universitetstryckeriet.
- Johansson, S., P. Dellgran & S. Höjer (red.) (2015) *Människobehandlande organisationer: Villkor för ledning, styrning och professionellt välfärdsarbete*. Stockholm: Natur & kultur.
- Jonsson, A. (2009) *A nice place: The everyday production of pleasure and political correctness at work*. Karlstad: Avdelningen för sociala studier, Karlstads universitet.
- King, S. (2012) "Transformative agency and desistance from crime", *Criminology & criminal justice* 13 (3):317–335
- Kommittédirektiv (2014) 2014:103. *En nationell samordnare för att värna demokratin mot våldsbejakande extremism*, Stockholm: Justitiedepartementet.
- Kundnani, A. (2012) "Radicalisation: The journey of a concept", *Race and class* 54 (2):3–25.
- LaFree, G. & E. Miller (2008) "Desistance from terrorism: What can we learn from criminology?", *Dynamics of asymmetric conflict* 1 (3):203–230.
- Larsson, G. & M. Björk (2015) *Globala konflikter med lokala konsekvenser: Översikt om utresandeproblematiken*. Karlstad: Myndigheten för samhällsskydd och beredskap.
- Liedgren Dobronravoff, P. (2009) "Att lämna en värld: Om utgångsprocessen från Jehovas vittnen", *Socialvetenskaplig tidskrift* 16 (3/4):390–412.
- Lipsky, M. (2010) *Street-level bureaucracy: Dilemmas of the individual in public services*. New York: Russell Sage Foundation.
- Lozic, V. (2016) "Normalisering av ungdomar i problem genom styrning av föräldrar: Från strukturella orsaksförklaringar till familjecentrerade lösningar", *Sociologisk forskning* 53 (2):151–174.
- Merton, R.K. (1948) "The self-fulfilling prophecy", *The antioch review* 8 (2):193–210.
- Neumann, P.R. (2013) "The trouble with radicalization", *International affairs* 89 (4): 873–893.
- Persson, A. (2012) *Ritualisering och sårbarhet: Ansikte mot ansikte med Goffmans perspektiv på social interaktion*. Malmö: Liber.
- Prop. 2015/16:78. *Ett särskilt straffansvar för resor i terrorismsyfte*. Stockholm: Justitiedepartementet.
- Ranstorp, M., L. Gustafsson & P. Hyllengren (2015) *Förebyggande av våldsbejakande extremism på lokal nivå: Exempel och lärdomar från Sverige och Europa*. Försvarshögskolan.
- Ross, H.L. & G.D. LaFree (1986) "Deterrence in criminology and social policy" 129–152 i N.J. Smelser & D.R. Gerstein (red.) *Behavioral and social science: Fifty years of discovery*. Washington, DC: National Academy Press.
- Sahlin, I. (1994a) "Stackare" eller "skurk": *Om den kluvna klientbilden*. Lund: Network for research in criminology and deviant behaviour at Lund University.
- Sahlin, I. (1994b) "Den kluvna klienten", *Socialvetenskaplig tidskrift* (1) 4:303–24.

- Sahlin, I. (2000) *Brottsprevention som begrepp och samhällsfenomen*. Lund: Arkiv.
- Sampson, R.J. & J.H. Laub (1993) *Crime in the making: Pathways and turning points through life*. London: Harvard University Press.
- Sampson, R.J. & J.H. Laub (2005) "A life-course view of the development of crime", *Annals of the American academy of political and social science* 602 (2005):12–45.
- Swedberg, R. (2014) *The art of social theory*. Princeton: Princeton University Press.
- Triandafyllidou, A. & A. Fotiou (1998) "Sustainability and modernity in the European Union: A frame theory approach to policy-making", *Sociological research online* 3 (1).
- Turner, R., Å. Nilsson & N. Jidetoft (2015). *SSPF – Ett fokus på ungdomar i riskzon: En implementeringsutvärdering av samverkan mellan skola, socialtjänst, polis och fritid för att motverka kriminalitet och missbruk*. FoU i Väst/GR: rapport 2:2015. Göteborg: FoU i Väst.
- van Hulst, M. & D. Yanow (2014) "From policy 'frames' to 'framing': Theorizing a more dynamic, political approach", *The American review of public administration* 46 (1):92–112.
- Wasshede, C., Å. Wettergren, & A. Jonsson (2015) "Heteronormativitet och emotioner", 199–215 i A. Hedenius, S. Björk & O. Shmuyar Gréen (red.) *Feministiskt tänkande och sociologi: Teorier, begrepp och tillämpningar*. Lund: Studentlitteratur.
- Wettergren, Å. & A. Jamison (2006) "Rörelseforskningens historia och perspektiv", 9–41 i Wettergren, Å. & A. Jamison (red.) *Sociala rörelser – Politik och kultur*. Lund: Studentlitteratur.
- Wikman, S. (2012) "Hot och våld i vård och omsorg: Åtgärdsförslag i arbetsskadepåmålningar 1987, 1997 och 2007", *Socialvetenskaplig tidskrift* 19 (1):3–25.

Om artikeln

I artikeln har ett empiriskt material använts insamlat inom projektet "Kartläggning av behov och förutsättningar för en avhoppbarverksamhet i Värmlands län". Projektet genomfördes på uppdrag av Brottsförebyggande Centrum i Värmland och Brottsofferjouren Värmland, och finansierades med medel från Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor. Kartläggningen genomfördes och publicerades vid FoU Välfärd Värmland vid Karlstads universitet och vi vill tacka dem för att vi fått återanvända materialet och för att de uppmuntrat oss att arbeta fram en artikel. Vi vill också rikta ett tack till ämnena sociologi och socialt arbete vid Karlstads universitet, socialt arbete vid Örebro universitet och till de anonyma bedömarna som kommenterat artikeln.

Korresponderande författare

Sara Johansson

Inst. för juridik, psykologi och socialt arbete, Örebro universitet, 701 82 Örebro

Tel: 019-30 34 46

E-post: sara.johansson@oru.se

Författarpresentation

Sara Johansson är doktorand i socialt arbete vid Örebro universitet och forskar om radikaliserings utifrån lokala och platsspecifika förhållanden. Bland hennes särskilda intresseområden finns frågeställningar som rör identitetsskapande, social tillhörighet och kategoriseringar av olika slag.

Markus Arvidson är universitetslektor i sociologi vid Karlstads universitet. Han har ett mångårigt intresse för den socialpsykologiskt inriktade sociologin och är särskilt intresserad av sociala handlingsstrategier, bedrägeri, lojalitet, roller, identiteter och kategorisering.

Om kategorisering og symbolsk magtudøvelse i det sociale arbejde

Myten om de ressourcestærke forældre til børn med neuro-psykiatriske diagnoser

On categorization and symbolic power in social work: The myth of the resourceful parents to children with neuro-psychiatric diagnoses

Social workers often use the term *resourceful* about a certain group of parents to children with neuro-psychiatric diagnoses, e.g. autism spectrum disorder and ADHD. This paper discusses the consequences of this sort of stereotyping/categorization with particular regard to the collaboration between these parents and the social workers as they meet in the social services system, when the parents apply for help for their children. Drawing upon Pierre Bourdieu, it is suggested that the categorization *resourceful* is not only overly simplistic and a myth, but is straight out misleading and complicates the interaction – in fact it represents an act of symbolic power. Based upon a six months long sociological field-work study it is shown, that even though social workers seem to acknowledge the difficult and grueling life-situation of the parents, they are first and foremost perceived as *resourceful* and knowledgeable but hence also as annoying, insufferable, demanding and basically unjustified, even though they have obvious legal rights. Parents and social workers alike described the collaboration as being *conflictual* and a *struggle* and the complex power-relations are discussed in the light of Bourdieu.

Keywords: social work, categorization, conflictual collaboration, neuropsychiatric diagnoses

ANTALLET AF BØRN og unge der får en neuro-psykiatrisk diagnose er stigende i den vestlige verden (Rose 2010; Brinkmann 2010; Langager 2011; Basse Fisker 2013; Sundhedsstyrelsen 2014). I Danmark har denne stigning sat pres på velfærdssystemet, og socialforvaltningernes Børne- og Familieafdelinger har i de seneste år oplevet en støt stigning i denne type børne- og ungesager. Dette betyder, at myndighedssocialrådgiverne¹ skal håndtere langt flere sager, hvor barnets eller den unges vanskeligheder

1 Alle socialrådgivere i undersøgelsen var myndighedssocialrådgivere, dvs. de var ansat i en børn- og ungeforvaltning og praktiserede med myndighedsansvar i henhold til *Lov om social service* (Serviceloven). Betegnelsen *socialrådgiver* anvendes ofte i teksten i stedet for *myndighedssocialrådgiver* for at lette læsningen.

og særlige behov forbindes til en neuro-psykiatrisk diagnose og de hermed implicerede funktionsnedsættelser. I mange af disse sager er der *ikke* tale om psyko-sociale problemstillinger hos hverken barn/unge eller forældre, som f.eks. forældres misbrug, sindslidelser eller fattigdom, eller at barnet/den unge har problemer med kriminalitet, misbrug eller selvskadende adfærd og lignende. De neuro-psykiatriske sager er i højere grad kendetegnet ved, at forældrene af socialrådgiverne eksplicit karakteriseres som *ressourcestærke*. Man må imidlertid spørge til denne karakteristik og hermed til om den er tilstrækkelig nuanceret, i forhold til at sikre, at de pågældende børn/unge får den støtte og hjælp, de har behov for?

Betegnelsen *ressourcestærke* forældre er udtryk for en særlig måde at iagttage og kategorisere på, der overbetoner særlige forhold og som skaber blindhed for andre helt relevante forhold. Denne pointe er afgørende af epistemologisk karakter: Hos Luhmann italesættes den i en systemteoretisk sammenhæng med henvisning til begreber som selektionstvung og kompleksitetsreduktion; i den hermeneutiske tradition italesættes den som det vilkår, at en overbetoning af visse forhold indebærer, at andre forhold underbetones eller udelades. Pointen er udtryk for en erfaring af menneskets endelighed og det forhold, at ingen menneskelig iagttagelse kan rumme det hele på en gang, for at udtrykke det Luhmanniansk. Det betyder, at ordet kategorisering i artiklen særligt anvendes under henvisning til dette forhold, hvilket indebærer, at en kategorisering på den ene side er *inference-rich*, (Sacks 1992) og henviser til en sammenhæng af gensidigt forbundne betydninger og slutninger, og på den anden side skaber blindhed og fravalg og usynliggør dermed andre forhold og det er denne indsigt, der forbindes til Bourdieus tænkning, i henseende til at kategorisering let fører til symbolsk magtudøvelse og symbolsk vold og skaber ulighed, her afgørende ulige adgang til ressourcer i det sociale system. Ordet *myte* anvendes i artiklen for at pege på en sådan konsensusbåren, kollektiv epistemisk falsk forestilling, der er et udtryk for en symbolsk magtudøvelse, hvor en dominerende gruppe – gennem magten til at navngive og kategorisere og give adgang til ressourcer – tilskriver en gruppe mennesker en særlig betydning, der er med til at skjule et støttebehov – hvilket i sidste ende er en retssikkerhedsproblematik. I artiklen lægges der vægt på, hvordan dette fører til konflikt i en samarbejdsrelation og problematiserer beslutninger og afgørelser i forhold til en gruppe udsatte familier.

Denne artikel bidrager til forskningen i betydningen af kategorisering i socialt arbejde og mere specifikt til forskning på børnehandicapområdet og herunder mødet mellem socialrådgivere og forældre til børn med handicap (Bengtsson & Middelboe 2001; PLS Rambøll Management 2001; Dónaldsdóttir 2002; Bengtsson et al. 2003; Wüst et al., 2008 Bengtsson et al. 2011; Deloitte 2011). ”Många av våra kategoritillhörigheter blir tydliga för oss i mötet med myndigheter och institutioner” (Mäkitalo & Hertzberg 2006:1), og det er et velkendt fænomen, at professionelle i det sociale arbejde benytter sig af kategoriseringer, når de italesætter og arbejder med sagerne (Egelund 1997; Carstens 1998; Ebsen & Guldager 2002; Eskelinen & Castwell 2003; Mik-Meyer 2004; Thorsager et al. 2006; Lundemark Andersen 2009; Eskelinen et al., 2010; Moesby-Jensen 2012). Kategoriseringer i socialt arbejde har tidligere været diskuteret i forhold til, eksempelvis, hvordan borgere konstrueres og konstruerer og reproducerer sig selv

(selv-representation) i forhandlingssituationen med socialrådgiveren. Eskelinen et al. (2010:230) anfører: ”Accordingly, social work has been regarded as a categorisation practice, and the interpretation of needs and the categorisation of clients have been characterised as main activities of the postwar welfare state (Fraser, 1990)”. Forskningen har lagt vægt på at vise, hvordan kategoriseringer knytter an til institutionel praksis:

Institutionernas kategorisering får därmed olika konsekvenser för oss, formellt såväl som informellt[...]. Just det förhållande att en person ibland inte kan skaka av sig en kategoritillhörighet, utan är tvungen att bära den i en mängd olika sammanhang, visar med all önskvärd tydlighet på en grundläggande maktasymmetri som ofta gäller vid kategoriserande praktiker. En part har ofta till uppgift att kategorisera, medan andra parter är föremål för kategoriseringen (Mäkitalo & Hertzberg 2006:2).

Det har været diskuteret om kategorier er statiske eller dynamiske, og hvordan de konstitueres i praksis (Hester & Eglin 1997), og hvordan konkurrerende kategorier forhandles (Hall et al. 1997).

I denne artikel lægges der mindre vægt på at se på co-produktionen af kategoriseringen – og dermed på forhandlings-aspektet. I stedet fremhæves en særlig epistemisk problematik ved fænomenet kategorisering, og begrebet sættes efterfølgende ind i en sammenhæng, der fremtræder når et empirisk genstandsfelt betragtes i et magt- og konfliktperspektiv, som det kendes fra Bourdieus tænkning, og kategorisering betragtes følgelig ud fra et magtudøvelsesperspektiv.

Betegnelsen og kategoriseringen *ressourcestærke* forældre synes grundlæggende at blive taget for givet – og at have *doxa*-karakter – og der spørges ikke nærmere til den hos socialrådgiverne og hermed risikerer udtrykket at blive en ensidig konstruktion af en forældregruppe. Eller sagt anderledes, så betyder det, at en særlig forældregruppe betragtes og behandles ud fra en særlig optik og kategorisering, der medbestemmer socialrådgiverens håndtering af praksis, og det er problematisk for disse forældre, hvis kategoriseringen uretmæssigt påvirker afgørelser og beslutninger. Så spørgsmålet er fremdeles, hvad der nøjere karakteriserer konstruktionen de *ressourcestærke* forældre og hvordan samarbejdet mellem myndighedssocialrådgivere i Børne- og Familieafdelingerne og denne forældregruppe overhovedet kan karakteriseres?

Artiklens fokus

I denne artikel problematiseres den uformelle kategorisering *ressourcestærke* forældre, og det undersøges på en indledende måde, hvad denne kategorisering betyder for myndighedssocialrådgiveres samarbejde med disse forældre. Dette sker på baggrund af følgende to spørgsmål, der lader en konflikt komme til syne:

1. Hvordan kan danske myndighedssocialrådgiveres oplevelse af samarbejdet med de *ressourcestærke* forældre karakteriseres?

2. Hvordan oplever de danske *ressourcerstærke* forældre kontakten og samarbejdet med myndighedssocialrådgiveren og forvaltningen, og hvilke problemer kan i denne forbindelse identificeres?

Teoretisk udgangspunkt

Den gennemførte undersøgelse belyste et sammensat konflikt- og magtforhold i det empiriske genstandsfelt, hvilket her vil sige: I forholdet og samarbejdet mellem myndighedssocialrådgivere og forældre. Flere forhold gør, at det er produktivt at anskueliggøre dette nøjere gennem en række udvalgte begreber, hentet hos Pierre Bourdieu² og her lægges særlig vægt på muligheden for at problematisere kategorien *ressourcerstærk*. Bourdieus forståelse af verden er præget af et magt- og dominansperspektiv og herunder, hvordan menneskers *forskelligartede ressourcer* og positioner i samfundet har indflydelse på den interaktion, der udspiller sig, og hermed reproduceres og struktureres den samfundsmæssige orden, idet uligheden i samfundet ligeledes undergår en regulering. Dette sker på flere måder, men centralt står den tankegang, at individer og grupperinger til stadighed forsøger at påtvinge andre deres syn på tilværelsen, for at kunne tilgodese egne interesser og livsprojekter – der er med andre ord en kamp om retten til at navngive – og i sammenhængen her – om at kategorisere. Centralt i Bourdieus tænkning står begrebet *felt*, som henviser til et socialt rum, hvor aktørerne indgår i sociale relationer med hinanden, relationer, som er bestemt af deres positioner i feltet. Bourdieu anfører, at samfundet er inddelt i en række felter, f.eks. det politiske felt, sportens felt og det sociale arbejdes felt, og inden for disse felter foregår der hele tiden magtkampe aktørerne imellem. Et hvert felt er styret af særlige *regler* – *doxa* – som udgøres af selvfølgeligheder, rationaler og værdier og som afgør hvad der er rigtigt og forkert, passende eller upassende på den givne sociale arena. Feltets *doxa* udgør en viden, der normalt ikke stilles spørgsmålstegn ved (Bourdieu 1997, kap. 4) om end der i feltet selv tillige kan være magtkampe om dette, hvilket muliggør at *doxa* kan udvikles og forandres. En aktørs position i et felt er bestemt af dennes mængde af særlige former for *kapital*, og dermed også af, hvilken anerkendelse og legitimitet, der er knyttet til de enkelte kapitalformer (Bourdieu 1997, kap. 4). Med begrebet *kapital*, henviser Bourdieu til en art *ressource*, der giver adgang til indflydelse (magt og dominans), anerkendelse og materiel rigdom, og kapital kan antage forskellige former. Bourdieu præsenterer fire former for kapital, der her introduceres på en let forenklet måde: Økonomisk kapital henviser til rådighed over penge og andre økonomiske aktiver. Et menneskes *kulturelle kapital* henviser til forhold som dannelsesniveau, uddannelsesniveau og intellektuelle og sproglige kompetencer,

2 Det skal således understreges, at der ikke er tale om, at der gennemføres en komplet og systematisk Bourdieu-undersøgelse, men snarere at der afgørende trækkes på elementer i hans tænkning, som der redegøres for i et omfang, der kun kan betegnes som en antydende skitse.

og siger noget om formåen til at kunne begå sig i de øvre sociale lag, hvilket er centralt for at erhverve sig status og en magtfuld position i samfundet. *Social kapital* er den ressource et menneske besidder i kraft af sine sociale netværk og tilhørsforhold til særlige grupper i øvrigt (Bourdieu 1986). Endelig repræsenterer den *symbolske kapital* forhold, der angår ære, prestige og anerkendelse og henviser endvidere til et menneskes evne til og mulighed for at sætte de tre andre kapitalformer i spil i forskellige sammenhænge. Det er en kapitalform, der i sidste ende er afgørende i forhold til kunne opnå magt og indflydelse (Bourdieu 1997, kap. 4). For Bourdieu er det ikke nok at henvise til et menneskes umiddelbare sociale klasse, men man må ligeledes gøre rede for, hvilke former for kapital dette menneske har formået at akkumulere og forstår at udnytte i sine relationer. Og man må vurdere, om disse kapitalformer enten nyder eller ikke nyder legitimitet i et givent felt. Pointen er her, at et menneske på en og samme tid kan være kapitalstærkt og kapitalsvagt, alt efter hvilke ressourcer, der henvises til og alt efter, hvilket socialt felt man befinder sig i.

Kapitalbegrebet kan udvides til at omfatte flere former end Bourdieu selv opererer med, og kan her anvendes til at problematisere og nuancere anvendelsen af den forenkende kategori *ressourcestærk* i socialt arbejde fordi en overbetoning af særlige træk ved forældrene let betyder, at andre træk underbetones, og dette kan bidrage til en unuanceret vurdering af forældrene, og i værste fald påvirke de socialfaglige vurderinger på en måde, der ikke gavner barnet/den unge og familien. I artiklen gøres et forenkende greb – *kapital* forstås og udlægges som et synonym for *ressource* for umiddelbart at kunne knytte an til kategorierne *ressourcesvag* og *ressourcestærk*. På denne baggrund spørges der mere bredt og nuanceret til, hvilke former for kapital mennesker – og dermed også de såkaldt *ressourcestærke* forældre – er rige på, når det i sagsbehandlingen vurderes, hvilken form for støtte de og deres børn skal gives. I forhold til Bourdieu tilføjes et enkelt nyt kapitalbegreb – emotionel eller følelsesmæssig kapital – det sker i første omgang som en følge af, at behovet for at kunne italesætte et sådant fænomen blev åbenlyst i forbindelse med arbejdet med selve det empiriske genstandsfelt. *Emotionel kapital* anvendes her til at italesætte ressourcer hos borgerne, der har at gøre med deres følelsesliv og følelsesmæssige overskud og anvendes her til at sige noget om resiliens og omsorgsformåen. Emotionel kapital er en omsorgsressource, og begrebet anvendes således i sammenhængen til at sige noget om forældrenes egen relative udsathed, her især i forhold til at kunne udfylde deres forældreevne og tage vare på familien. I et videre perspektiv kan introduktionen af begrebet udlægges som en indirekte ansats til en kritik af Bourdieu, i henseende til at han synes at underbetone betydningen af følelser og omsorg i sin teori om praksis, når anliggendet er at beskrive (re)produktionen af feltrelative dominans- og ulighedsformer. Dette udvikles imidlertid ikke nærmere her, men tilbage står dog det forhold, at netop betoningen af emotionel kapital synes at være særdeles frugtbar i forhold til socialt arbejde med familier, børn og unge i det hele taget, som det i artiklen forsøges gjort gældende. Pointen er dog også, at – alt afhængig af genstandsfelt – så kunne det også give mening at ind-

drage andre kapitalformer. Dvs. antallet af kapitalformer er ikke endeligt og en gang for altid givet – og dette forhold knytter afgørende an til den tidligere gjorte epistemologiske erfaring. Endelig inddrages distinktionen mellem viden som *know how* og *know that* for at kunne forstå og formidle et særligt aspekt af betydningen af kulturel kapital,³ som kom til syne i undersøgelsen af samarbejdsrelationen. Således inddrages et vidensaspekt. Der er ikke tale om et forsøg på en teori-udvikling af Bourdieu, men snarere om et forsøg på reflekteret eklekticisme, der produktivt supplerer hovedperspektivet ved at kombinere det med at andet, men meget stærkt beslægtet perspektiv.

Metoder og datagrundlag

Det empiriske datamateriale er varieret sammensat og inkluderer observationsnoter fra seks måneders deltagerobservation (Kristiansen & Krogstrup 1999; Patton 2002) i en Børne- og Familieafdeling i en stor dansk kommune⁴, samt transskriptioner fra otte individuelle semi-strukturerede interviews (Spradley 1979; Kvale 1997) med myndighedssocialrådgivere, der udelukkende arbejder med ”såkaldte” diagnosesager i denne afdeling. Dertil kommer transskriptioner fra to individuelle semi-strukturerede interviews med specialpædagogiske konsulenter (hjemmevejledere) i afdelingen. Disse interviews varede mellem 1½ og 2 timer. Desuden indgår transskriptionerne fra tre fokusgruppediskussioner (Halkier 2008) med socialrådgivere (handicapkonsulenter) i datamaterialet. Den ene fokusgruppediskussion blev foretaget i den kommune, hvor der ligeledes blev foretaget deltagerobservation og individuelle interviews – og dette med de nævnte socialrådgivere. De to øvrige fokusgruppediskussioner blev foretaget med socialrådgivere (handicapkonsulenter) fra to andre Børne- og Familieafdelinger i mellemstore kommuner. Fokusgruppediskussionerne varede ca. 2 timer og havde 5–8 deltagere. I alt deltog 20 myndighedssocialrådgivere i interviews og fokusgrupe-

3 Bourdieu skelner mellem tre undertyper af kulturel kapital: Kropsliggjort; objektiveret og institutionaliseret kulturel kapital. Man kan sige, at distinktionen mellem *know how* og *know that* anvendes til at sige noget om et af mange momenter, der meningsfuldt kan siges at indgå i den kropsliggjorte kulturelle kapital – men der er fremdeles ikke tale om, at denne undertype systematisk afdækkes i undersøgelsen, endsige om teoriudvikling, men snarere om, at vidensdistinktionen anvendes som en følge af et behov for at italesætte et forhold, der påkaldte sig opmærksomhed i selve det empiriske genstandsfelt. På den anden side kunne der henvises til Bourdieus forståelse – i *Le sens pratique* – for forskellen mellem kropsliggjort viden/praktisk sans og forskningsmæssig viden, der trækker på en forståelse af det aristoteliske *phronēsis* og Martin Heideggers fænomenologiske interpretationer af Aristoteles, der i de tidlige 1920'ere fører til distinktionen mellem det ”hermeneutiske’ som” og det ”apofantiske’ som”, der igen også udgør det oprindelige grundlag for distinktionen mellem viden som *know how* og *know that* (Moesby-Jensen 2010), men det fører alt for vidt i denne sammenhæng at udfolde disse udredninger.

4 En Børne- og Familieafdeling i Danmark er en del af en kommunes socialforvaltning eller skoleforvaltning. De ansatte er primært socialrådgivere, og deres opgaver er at hjælpe børn og unge mellem 0 og 18 år i udsatte positioner. Børnene/de unge kan være udsatte på grund af sociale problemer og/eller på grund af fysiske eller psykiske handicaps.

diskussioner. Der blev foretaget individuelle semi-strukturerede interviews med 9 forældre til børn/unge med en neuro-psykiatrisk diagnose – primært autisme.⁵ Alle interviewede forældre havde et barn/en ung med en sag i en børnefamilieafdeling i en socialforvaltning,⁶ og børnene var hjemmeboende og i alderen 3–16 år. Endvidere havde alle forældrene en videregående uddannelse, og de fleste var i arbejde – de tilhørte alle den kategori, som socialrådgiverne betegnede som *ressourcestærke*.⁷

Det empiriske datamateriale er analyseret ved hjælp af en kvalitativ meningsanalyse, med vægt på meningskondensering af informanternes udsagn herunder identificering af naturlige betydningsenheder, der efterfølgende er blevet fortolket (Kvale 1997). Dette er gjort på baggrund af systematiske og gentagne gennemlæsninger af de transskriberede interviews, fokusgruppediskussioner såvel som observationsnoterne for at skabe et helhedsindtryk af informanternes udsagn. Efterfølgende er dominerende tendenser, tematikker og mønstre identificeret, og disse er følgelig blevet fortolket for at kunne besvare tidligere nævnte forskningsspørgsmål. Meningskondenseringen og fortolkningen af de naturlige betydningsenheder resulterede blandt andet i 5 dominerende tematikker. Analysen er derfor tematisk struktureret gennem følgende fem underoverskrifter:

1. Kategoriseringer i socialt arbejde – et vilkår
2. Socialrådgivernes italesættelse af de *ressourcestærke* forældre
3. Forældrenes vidensniveau
4. Periodevis sorg- og kriseramte forældre
5. En kamp om at få ret eller hjælp?

Den første underoverskrift angiver denne artikels gennemgående hovedfokus. Således diskuteres det, hvordan socialrådgivernes kategorisering af forældrene som *ressourcestærke* har en afgørende betydning for, hvordan både socialrådgiverne og forældrene agerer i deres indbyrdes relation, ved at forme deres respektive oplevelser af samarbejdet. Især iagttagelsesoptikken *ressourcestærke* viste sig at have et betydeligt konfliktpotentiale. I forhold til at belyse problemstillingen og tydeliggøre de nævnte tematikker blev det derfor valgt, især at trække på nogle af Bourdieus begreber, som relaterer sig til et magt- og konfliktperspektiv.

Kategorisering i socialt arbejde – et vilkår

De danske socialrådgivere i denne undersøgelse benyttede sig ofte af kategoriseringer i deres omtale af forældrene og italesatte dem som f.eks. *ressourcestærke*, *ressourcesvage*, *som havende en rem af huden*, *asperger-far*, *ADHD-mor*, *autismeforældrene* (og om de

5 Datamaterialet er indsamlet af den ene af artiklens forfattere (C.K. Moesby-Jensen).

6 Alle interviewede var kvinder, men vurderingen har været at de har repræsenteret begge forældre, og at der ikke har været en væsentlig kønsdimension, sat i relation til den behandlede problematik.

7 Alle udsagn fra forældre såvel som fra socialrådgivere er anonymiserede. Projektet er endvidere etisk godkendt af det danske datatilsyn.

pågældende børn – *autismebørnene*). Et eksempel på en sådan italesættelse kunne iagttages under en fokusgruppediskussion, hvor en af socialrådgiverne – med en vis bevidsthed om problemet – fortalte, at det var nærliggende at komme til at vurdere forældrene i forhold til de umiddelbare kulturelle markører som f.eks. misbrug og uddannelsesniveau og endvidere, at disse markører kunne medføre en særlig måde at betragte forældrene på. Hun sagde:

Man kunne let komme til at tænke, at hvis man havde en mor, der var alkoholiker, og havde en autist-søn, og en mor der var højtuddannet og også havde en autist-søn, jamen så var det den højtuddannede, der var mest ressourcestærk (Kommune 3).

Udsagnet illustrerer, hvordan flere markører kan være i spil men også, hvordan disse markører let fører til (en forenklet) kategorisering.⁸ Her bliver markøren *højtuddannet* forbundet med det at være *ressourcestærk* af socialrådgiveren – idet en enkelt markør giver anledning til den udlægning, at der er tale om en (generelt) ressourcestærk person. Undersøgelsen viste, som det var forventeligt, hvordan brugen af markører og kategoriseringer af forældrene var udbredt og prægede italesættelsen i det sociale arbejde. Undersøgelsen viste også, hvordan disse kategoriseringer var afgørende for, hvilke forventninger socialrådgiverne havde til disse forældre i forhold til samarbejde og deres forældreevne (se også Kojan 2010).

Kategoriseringerne viste sig ikke blot uformelt, men også formelt, og anvendes i vid udstrækning til at lede og organisere arbejdet. Kategoriseringerne sker altså også på et organisatorisk-institutionelt niveau idet arbejdet med udsatte børn er organiseret i forhold til de professionelle problemopfattelse. Således er langt de fleste Børne- og Familieafdelinger i Danmark opdelt på den måde, at nogle socialrådgivere arbejder med de såkaldte psyko-sociale sager, hvor hovedproblematikkerne er forbundet til sociale problemer, mens andre arbejder med de sager, hvor handicapet/den neuro-psykiatriske diagnose er den primære problematik. Dermed er der tale om en arbejdsdeling, som er baseret på en kategorisering af borgerne på baggrund af særlige markører, f.eks. autisme, ADHD, kriminalitet og omsorgssvigt. Denne organisering af arbejdet – og dermed kategoriseringen – er ofte understøttet af lovgivningen (jævnfør Lov om social service, afsnit 4) f.eks. i forhold til, hvilke kriterier, der skal være opfyldt af børnene/familierne for at kunne søge om handicapkompenserende støtte i henhold til §§ 41 og 42 i Lov om social service, om merudgifter og tabt arbejdsfortjeneste. Det sociale arbejde er på den måde styret af både formelle og uformelle kategoriseringer, og disse kan forstås som udtryk for den *doxa* (Bourdieu 1997, kap. 4), der gør sig gældende i forvaltningerne, og som præger det sociale arbejdes *felt* (Bourdieu 1997, kap. 4) og som hermed er styrende for den måde socialrådgiverne praktiserer på. Kategoriseringerne hjælper socialrådgiverne til at planlægge og strukturere deres håndtering af sagerne, f.eks. i måden at håndtere kontakten og kommunikationen med forældrene på.

⁸ Misbruger/ikke-misbruger; højt/lavt uddannelsesniveau; ressourcestærk/ressourcesvag osv.

Socialrådgivernes italesættelse af de ressourcestærke forældre

Som allerede nævnt var nogle af de markører, som socialrådgiverne benyttede i deres kategorisering af forældre som *ressourcestærke*, at de var (vel)uddannede, oplyste og vidende, f.eks. om deres rettigheder. En anden markør var, at forældrene var på arbejdsmarkedet og ikke var økonomisk trængte. En socialrådgiver sagde: ”De har gode jobs med gode indtægter” (Kommune 1). Endvidere blev *ressourcestærke* forældre beskrevet af socialrådgiverne som værende uden (kendte) sociale problemer, og som handlekraftige med hensyn til eksempelvis at undersøge diverse forhold selv (lovgivning mv.). Endvidere blev de betragtet som meget kompetente til at kommunikere skriftligt såvel som mundtligt. Disse markører er udtryk for, at forældrene blev forbundet med høj økonomisk og kulturel kapital, og i nogen grad social kapital, da deres integration på arbejdsmarkedet blev antaget at medføre, at de så også havde sociale netværk og forbindelser – i sig selv en vilkårlig antagelse.⁹ Enheden af disse markører i deres sammenhæng indicerer kategoriens (tillagte) *inference-richness* – men lader således også netop fraværende dimensioner komme til syne.

Undersøgelsen viste desuden, at flertallet af socialrådgiverne beskrev de *ressourcestærke* forældre på den samme måde i forhold til, hvordan de oplevede forældrenes krav og måde at være i kontakt og samarbejde med forvaltningen på. F.eks. fortalte en socialrådgiver:

Hurtig sagsbehandling, det synes jeg mange af de ressourcestærke forventer. De forventer, at systemet fungerer. Der skal eddermame være notat, alt skal skrives ind, altså, det gør de en opmærksom på, at det er de klar over, at det skal man gøre. De kender simpelthen deres rettigheder (Kommune 3).

Det var således karakteristisk i undersøgelsen, at socialrådgiverne oplevede de *ressourcestærke* forældre som meget kravs- og rettighedsfokuserede, herunder som indsigtfulde i forhold til hvilke krav de kunne stille, og hvilke rettigheder de kunne forvente opfyldt. En anden socialrådgiver sagde:

De ressourcestærke forældre, de kender deres rettigheder, de ved, hvordan systemet fungerer, deres argumentation er helt anderledes, så når de kommer med nogle ting, så vejer det tungt, og man skal bruge ret meget tid på at være velforberedt. Hvis man for eksempel tænker noget andet, så skal man have en argumentation meget klar, også i forhold til, hvordan systemet virker, fordi det har de fuldstændig kendskab til, hvad der er af muligheder, eller hvordan man skal gøre det i sådan en situation. Det er udfordrende i sig selv, og man skal være ret skarp, med skriftlighed og med gode afgørelser og der opper man sig lidt rent juridisk og i forhold til systemkendskab, hele vejen rundt, med de forældre (Kommune 3).

⁹ Socialrådgivernes forståelse af betegnelsen *de ressourcestærke forældre* omfatter i undersøgelsen mennesker med korte, mellemlange og lange videregående uddannelser, således i vid udstrækning almindelige lønmodtagere som eksempelvis sygelejsker, social- og sundhedsassistenter, bankuddannede, revisorer, mv.

Det virkede således også som om, at socialrådgiverne opfattede de *ressourcestærke* forældre som særlige eksponenter for den almindelige kravsinflation i samfundet. Flere af socialrådgiverne understregede, at det var vigtigt at indfri forventningerne om en god skriftlighed, og de krav der var til præcise og velargumenterede pointer, hvis samarbejdet med de *ressourcestærke* forældre skulle være godt. Endvidere var det gennemgående, at socialrådgiverne oplevede det som særdeles fordringsfuldt og ind i mellem belastende at sagsbehandle sager, hvor forældrene var *ressourcestærke*, og at de var meget optaget af at levere en juridisk korrekt sagsbehandling – ”at oppe sig” –, ikke mindst fordi denne gruppe forældre krævede dette.¹⁰ Der var således en udbredt opfattelse af, at der var tale om en gruppe velinformerede forældre, som var mere krævende og som kunne spille en anden og mere aktiv rolle end de forældre, som socialrådgiverne samarbejdede med i de psykosociale sager. En af socialrådgiverne understregede netop det særligt udfordrende ved dette samarbejde, og dette gjorde hun ved at sammenligne med de såkaldte *ressourcesvage* forældre. Hun sagde:

De er faktisk ressourcestærke på en måde, som stiller nogle krav til mig. Det udfordrer mig, og det er jo super fedt, det kan jeg faktisk meget godt lide, det stiller krav til, at jeg følger med i lovgivningsudvikling, og at jeg er benhård, og at jeg er skarp i mine skriftlige formuleringer. Vi sidder med de højtuddannede her, hvor mange i den anden gruppe [forældre til børn uden handicap og med sociale problemer] måske var uden uddannelse, og hvor sproget skulle være helt almindeligt talesprog for, at de kunne forstå (Kommune 1).

Således var det udbredt, at de ”krævende”, *ressourcestærke* forældre blev italesat gennem sammenligning med de såkaldte *ressourcesvage* forældre. Hermed fjernes fokus let fra, hvilke former for kapital eller ressourcer en *ressourcestærk* familie, der søger hjælp, eventuelt *ikke* måtte have og dermed bliver det vanskeligere at få øje på et reelt støttebehov.

Samarbejdet med de *ressourcestærke* forældre blev af socialrådgiverne opfattet som både ”fagligt udfordrende” og ”spændende”, men også som ”pisse irriterende” og ”skide hårdt” (Kommune 1 og 2). Der var således en ambivalens at spore med hensyn til samarbejdet, og denne ambivalens kan blandt andet forklares som værende et udtryk for, hvordan socialrådgiveren skulle håndtere det følelsesarbejde som samarbejdet krævede: ”Følelsesarbejde er det arbejde, der beskæftiger sig med andre folks følelser, [og] et centralt element i dette er regulering af følelser” (James 1989:15).¹¹ Således krævede et godt samarbejde ind imellem af socialrådgiverne, at de måtte skjule og undertrykke deres følelser overfor forældrene, f.eks. når de syntes, at de var ”pisse irriterende”. Det forhold at socialrådgiverne ind imellem var tvunget til at skjule deres følelser kunne være mentalt belastende, og medfører i yderste konsekvens følelsesmæssig udmattelse og en oplevelse af udbrændthed. Når der på den an-

10 Dette er i øvrigt i overensstemmelse med Bengtsson et al. (2011), som i deres studie, af danske sagsbehandlere anfører, ”at det for dem både er mere normalt og nemmere at have at gøre med en gruppe borgere, der er uinformerede, passive og resourcesvage!” (Bengtsson et al. 2011:53).

11 Citatet er oversat af forfatterne.

den side var tale om et samarbejde med forældrene, hvor socialrådgiverne oplevede det som fagligt udfordrende på en positiv måde, så bidrager dette typisk til yderligere jobtilfredshed og arbejdsglæde. Følelsesarbejde kan altså både have positive og negative konsekvenser for socialrådgivernes velbefindende på arbejdspladsen (Warton 1993; Hülsheger & Schewe 2011). Dette forhold kan bidrage til at forklare socialrådgivernes ambivalente forhold til samarbejdet og er naturligvis en udfordring i forhold til at kunne levere en professionel sagsbehandling, og på en måde, der ikke overbelaster socialrådgiveren.

Endvidere var samarbejdet til tider præget af, at forældrene stillede – i grunden helt berettigede – krav til f.eks. en rettidig sagsbehandling, hvilket kunne være vanskeligt for socialrådgiverne at efterkomme på grund af det store antal sager, de skulle sagsbehandle, samt de administrative, og lovgivningsmæssige arbejdsvilkår de var underlagt.¹² Her skal socialrådgiverne håndtere et krydspres mellem familiens berettigede forventninger, lovgivning og arbejdsvilkår, der blandt andet er præget af en vis bureaukratisk inert. F.eks. sætter lovgivningen nogle tidsmæssige retningslinjer og stiller nogle krav til dokumentation, som det kan være vanskeligt for socialrådgiveren at overholde i praksis, som eksempelvis tidsfristen på 4 måneder for udarbejdelsen af den børnefaglige undersøgelse (§ 50 i Lov om social service). Dertil kommer, at forvaltningerne har deres egne retningslinjer, produktionskrav og logikker, der ligeledes er bestemmende og begrænsende for, hvordan socialrådgiveren kan praktisere, f.eks. i forhold til brugen af de socialfaglige systematikker og forståelsesrammer som Integrated Childrens System og Signs of Safety (Moesby-Jensen & Nielsen 2013). En mor fortalte, at hun havde oplevet, at det ikke var lykkedes for hendes søns socialrådgiver at overholde den lovgivningsmæssige tidsramme for udførelsen af § 50-undersøgelsen. Undersøgelsen var blevet udskudt to gange, hvilket var til stor gene for familien. Det betød, at det trak ud med at kunne få behandlet deres ansøgning om tabt arbejdsfortjeneste:

Men vi kan også godt se, at der er mange situationer, hvor hun [socialrådgiveren] er afhængig af andre instanser, og det er pisse-frustrerende. Altså, hvor hun ikke kan komme videre, fordi der mangler et eller andet skriv fra PPR.¹³ Eller da Børne- og ungdomspsykiatrisk afdeling glemte at afslutte Simons sag, så man ikke har kunnet komme videre, fordi der har manglet de bilag, der skulle til. Men fordi PPR ligesom ikke sender nogen papirer videre til Kamilla [socialrådgiveren], så kan hun heller ikke give os tabt arbejdsfortjeneste, så vi har faktisk stået sådan lidt og været på røven, ikke? Vores fleksible eller skiftende arbejdstider har jo været til vores fordel, fordi vi så har kunnet dele os. Jeg har måske først mødt klokken tolv, og så har jeg taget fri i fire timer og så er Torsten [faderen] kommet hurtigt hjem? Så vi har måttet sno os på den måde (Birgitte, mor til dreng med autisme).

12 En undersøgelse af Dansk socialrådgiverforening peger på, at socialrådgivere på børnehandicapområdet i gennemsnit har 47 sager ad gangen. (Undersøgelse af sagstal på børnehandicapområdet blandt socialrådgivere og socialrådgiverledere, december 2014). Dansk Socialrådgiverforenings vejledende sagsantal på børnehandicapområdet i kommunerne er cirka 35–45 syge eller handicappede børn pr. socialrådgiver (Paulsen 2015).

13 PPR er kommunale pædagogiske og psykologiske rådgivningsenheder. Lovgrundlag er Folkeskoleloven, og deres rådgivning er målrettet børn og unge i deres pædagogiske kontekster.

På trods af, at Birgitte havde en vis forståelse for, at socialrådgiverens arbejde var betinget af forhold, hun ikke kunne kontrollere, da hun f.eks. var afhængig af informationer fra samarbejdspartnere, så gav det alligevel anledning til frustration og gene for forældrene såvel som for barnet. Hun fortalte endvidere, at hendes søn Simon ikke længere havde tillid til de informationer socialrådgiveren gav, fordi sagsbehandlingen havde været præget af lange ventetider og udsættelser, der blev opfattet som brudte løfter (se også Moesby-Jensen & Moesby-Jensen 2017).

Det ovenfor beskrevne krydspres, som socialrådgiveren må agere i, bliver let problematisk, da eksempelvis rettidig sagsbehandling må anses som en selvfølgelighed i et felt, der på mange måder er så stærkt juridisk reguleret. Pointen er naturligvis, at det let risikerer at blive forældrenes og børnenes problem, hvis eksempelvis tidsfrister ikke overholdes. I denne sammenhæng er det endvidere vigtigt at skelne mellem berettigede, legitime og legale krav på den ene side, og uberettigede, illegitime eller måske ikke-legale krav på den anden. Samtidig må man også fremhæve og tage højde for, at der i samarbejdsituationen kan være mere eller mindre god "kemi" mellem mennesker, der måske oplever, at den anden har en irriterende og besværlig facon. Men man må også spørge, om det er rimeligt, at velinformerede, retssikkerhedsudfordrede forældre, der stiller krav som er berettigede og påkalder sig rettigheder, som de vitterlig har ifølge lovgivningen, risikerer at blive betragtet som besværlige at samarbejde med på grund af socialrådgiverens vanskelige arbejdsvilkår? Undersøgelsen viste, at det var et reelt problem, og der var flere forældredtalelser, som pegede på, at forældrene var meget opmærksomme på, hvilket indtryk de gjorde på socialrådgiveren, idet mange var bevidste om, at de ikke ville virke besværlige. F.eks. sagde en mor:

Jeg kunne sagtens søge om økonomisk støtte til guderne skal vide hvad. Det gør jeg ikke, hvis jeg har behov for det, ja, så gør jeg det. Men, der er mange ting, jeg ikke søger om. Men det er mere sådan i forhold til det her med, at nu begynder jeg at blive lidt besværlig, tror jeg lidt, de synes, fordi jeg stiller nogle krav om noget, så bliver jeg på en måde, ja, besværlig. Og det er jo skidt for kommunikationen, hvis det bliver sådan at 'åh, nu hende igen'. Jeg gider ikke være stemplet som en, der vil have og have, fordi det er bestemt ikke sådan, jeg opfatter mig selv. Jeg syntes jo ikke, man skal udnytte systemet. Man skal gøre brug af det, hvis man har behov for det, ikke? Man skal ikke søge, bare fordi det er en mulighed (Susan, mor til dreng med autisme).

Citatet illustrerer en tendens i undersøgelsen, at nogle forældre oplevede det som et problem i sagsbehandlingen, at de var blevet opfattet som besværlige, hvis de stillede for mange krav og søgte om støtte til noget, som de klart oplevede, at de var berettigede til at søge om. De oplevede således, at de i socialrådgivernes øjne netop reproducerede sig selv som *ressourcerstærke*. Undersøgelsen viste, at nogle af de *ressourcerstærke* forældre kunne betragtes som udsatte i forhold til, at de risikerede, eller rent faktisk i undersøgelsen oplevede, at blive "ofre" for kategoriseringen og de vanskelige og krævende arbejdsvilkår som socialrådgiverne på forvaltningerne arbejder under. Disse vanskelige

arbejdsforhold øger tilmed behovet for forenkende og ensidige kategorier, men det kan altså give socialrådgiveren en tempofordel i sagsbehandlingen. Socialrådgivernes kategorisering af en gruppe forældre som *ressourcestarke* synes dermed let at kunne føre til en underbetoning af forældregruppens retskrav, et forhold der forstærkes af, at de opleves som besværlige og fordringsfulde – fordi de presser socialrådgiverne på deres praksis – ved at insistere på en sagsbehandling, der er i overensstemmelse med de muligheder og krav Lov om social service foreskriver. Dette betyder i sidste ende, at sagsbehandlingen er i fare for at blive uhensigtsmæssigt unuanceret, med risiko for det implicerede barns trivsel til følge.

Forældrenes vidensniveau

Socialrådgivernes oplevelse af forældrene som meget vidende og oplyste, var en central tematik i undersøgelsen, og et forhold, der var med til at strukturere samarbejdet. I dette afsnit diskuteres betydningen af denne oplevelse af forældrene. En socialrådgiver fortalte, hvordan hun oplevede forældrenes vidensniveau, og hvordan det påvirkede samarbejdet:

De [forældrene] kan bare alt det gylle der på nettet, og er rigtig gode til at indhente viden, og fra starten have et højere vidensniveau end os andre måske. Og for nogle af dem gælder, at de også møder herop i forvaltningen, og også bærer den forestilling om sig selv, og det er ikke altid det holder i forhold til, hvad der foregår her, og de vurderinger vi skal træffe, og det kan være meget provokerende, hvis der hele tiden bliver talt til en fra et andet niveau. Altså, lige nu sidder jeg lige og tænker, på nogen forældre jeg har, som der ikke alene er akademisk uddannede på meget højt niveau, men altså også har succes på alle områder, de er overbevist om, at de har ret. Når jeg så giver det, jeg vil kalde oplysninger, så forklarer de mig, hvorfor jeg ikke helt har forstået lovgivningen, og hvorfor det er, at det som de har fremsendt, skal forstås fra deres perspektiv, og at den måde de forstår det på, er den rigtige (Kommune 1).

Udsagnet illustrerer en generel tendens i undersøgelsen, hvor socialrådgiverne i den grad følte sig udfordrede af forældrene, f.eks. i forhold til viden. Forældrenes (stærke) *kulturelle kapital* betød, at socialrådgiverne blandt andet blev udfordret på deres juridiske viden og deres viden om diagnoserne. Og det var tydeligt, at der var en magtkamp både i forhold til problemforståelse og løsningsmuligheder, men også med hensyn til aktørernes respektive positioner i *feltet*. Denne magtkamp havde selvsagt en indflydelse på samarbejdet. Forældrenes insistensen på at bringe deres viden i spil i samarbejdet med socialrådgiveren kan ses som et udtryk for, at de udfordrede den magtbalance, der sædvanligvis er gældende i relationen, og den rolle, som i udgangspunktet er givet dem. Traditionelt er socialrådgiveren den *dominerende*, og den der sætter dagsordenen og træffer beslutninger, og borgeren er den *dominerede*, der kan forsøge at fremføre gode grunde, men som i sidste ende ikke har beslutningsmagt (Järvinen & Mik-Meyer

2003). Disse forældre udfordrede disse roller ved at være meget opsøgende i forhold til viden og i forhold til at sætte klare krav om, hvad de ønskede, og så gå målrettet efter dette, så socialrådgiverens beslutningsautoritet blev afprøvet og måske endda betvivlet. I den klassiske autoritetsrelation *anerkendes* socialrådgiverens autoritet – ideelt set – på baggrund forældrenes *erkendelse* af, at socialrådgiverne *ved* bedre, og det er netop dette grundforhold, der udfordres, når forældrene mener at vide bedre og hermed sår tvivl om socialrådgivernes autoritet. Hermed rykkes der ved magtbalancen og positionerne i feltet, idet socialrådgiverne udfordres på deres kulturelle kapital, når det kommer til problemdefinition, problemløsning, lovgivning og muligheder, og hermed antager situationen let konfliktkarakter. Der er i undersøgelsen adskillige eksempler på, hvordan både forældre og socialrådgivere eksplicit italesatte samarbejdsrelationen som en *kamp*, og dette behandles i afsnittet: *En kamp om at få ret eller hjælp?*

Det er imidlertid bemærkelsesværdigt, at socialrådgiverne oplevede forældrene som meget vidende, både med hensyn til det sociale system og diagnosen, da flere af forældrene i undersøgelsen netop fremhævede, at de *ikke* oplevede, at have en tilstrækkelig viden om systemet, f.eks. i forhold til sagsprocessen, og hvilke støttetilbud kommunen kunne tilbyde. De efterlyste endvidere viden om, hvordan udfordringerne med at have et handicappet barn kunne håndteres. En mor sagde:

Der er et hul i forhold til at få noget synlighed over, hvad der er af tilbud til børnene? Og hvad der er af tilbud til forældrene i forhold til at skabe så god en hverdag for barnet som muligt, ikke? (Nanna, mor til dreng med autisme).

Så på trods af forældrenes tilsyneladende stærke kulturelle kapital og deres evne og villighed til at undersøge forskellige forhold, så følte de sig ikke klædt godt nok på til at navigere i systemet og efterlyste endvidere sparring eller viden til bedre at kunne håndtere de forskellige problemstillinger, der viser sig med hensyn til barnets adfærd og udvikling. Undersøgelsen viste således en diskrepans mellem hvordan, socialrådgiverne oplevede forældrenes viden og forældrenes egen oplevelse af deres egen viden, og det at kunne navigere i systemet. Dette viser, at der trods alt er forskelle mellem socialrådgivernes og forældrenes kulturelle kapital for eksempel i forhold til indsigt i hele det bureaukratisk-administrative system, den gældende lovgivning og om de muligheder, der stilles til rådighed.

Denne forskel kan i vid udstrækning forstås og illustreres ved hjælp af begreberne *know that* og *know how* (Brown & Duguid 2000, kap. 5). Viden som *know that* henviser til viden om, *at* noget forholder sig på en særlig måde, dvs. propositionel viden om fakta, mens *know how* viden er viden om *hvordan* noget *gøres* eller *opnås*. Et klassisk eksempel er, at fordi jeg ved, *at* man ved at bruge pedalerne på en cykel, kan få den til at køre fremad (*know that*), så er det ikke det samme, som rent faktisk at kunne køre på cyklen (*know how*). Oversat til forældre-socialrådgiver situationen, så er den type viden, som forældrene ofte har om systemet og om deres barns diagnose ofte en *know that* viden, altså viden om en række ”kendsgeninger” man kan læse sig til, mens de efterspørger *know how* viden, altså viden om, hvordan systemet fungerer i praksis, hvordan love og regler udlægges,

hvilke praktiske muligheder der er, hvordan vanskelige situationer i forhold til barnet, omgivelser og hverdagen håndteres, hvordan de kan handle relevant i forhold til systemet og så videre.¹⁴ Det vil sige forældrene efterspørger afgørende den *praktiske* viden om, hvad de skal og kan *gøre*, og de hertil tilknyttede muligheder. Her skal det understreges, at forældrene, om end de ofte var særdeles pressede i deres livssituation, generelt oplevede sig selv som kompetente i forhold til at håndtere deres barns vanskeligheder, men at dette jo ikke betød, at de ikke havde behov for kontinuerlig støtte til at varetage forældreopgaven, i form af eksempelvis aflastning og fysiske hjælpemidler. Socialrådgiverne har derimod både *know that* viden og *know how* viden om den daglige praksis og interaktion på forvaltningen og med hensyn til de tilknyttede foranstaltningsmuligheder. De har altså helt afgørende en *know how* viden, som her skal forstås som en praktisk viden (Brown & Duguid 2000, kap. 5), som blandt andet inddrager den tavse og ikke umiddelbart ekspliciterbare viden (Polanyi 1966:4), der kan bidrage til at skabe forandring og udvikling i familierne. Endvidere er det en væsentlig pointe, at den ”teoretiske” kendsgernings-viden, som forældrene grundet deres kulturelle kapital har, ikke umiddelbart lader sig omsætte til en praktisk viden, der kan benyttes, enten i samarbejdet med forvaltningen eller til at håndtere samspillet og vanskelighederne med deres barn. Dette hænger sammen med forskellene i de to vidensformer, idet *know how* viden i høj grad er forbundet til *learning by doing*, hvilket kræver at forældrene også har redskaberne og praksiserfaringerne til rent faktisk at *gøre* som foreskrevet. Således har forældrene i høj grad brug for den *know how* viden, og hermed den *kapital*, som socialrådgiverne besidder. Med hensyn til forældrenes kapital og betydningen af denne sagde en af socialrådgiverne:

Det er jo interessant, for man kunne let komme til at tænke, at vores [arbejds] gruppe har mange af de ressourcestærke forældre i forhold til den psykosociale gruppe, fordi de er veluddannede, velformulerede og skarpe på en anden måde, de er skarpe på lovgivningen. De kender ansvarligheder og så videre. Men når man så får gravet i det, så er det ikke sikkert, de er mere ressourcestærke end andre, det kan de være, men de kan også have svært ved mange andre ting, selvom de er veluddannede, og have rigtig svært ved at opdrage deres børn, rigtig svært ved at knytte relationer og så videre. Så det skal man i hvert fald have med, når man tænker på, hvad det egentlig er at være ressourcestærk, det kan man være på mange forskellige måder (Kommune 3).

Dette udsagn er imidlertid ikke repræsentativt for datamaterialet, og kun få ekspliciterede en sådan indsigt, men udsagnet underbygger argumentet om, at socialrådgiverne skal være varsomme med, hvilke kompetencer og ressourcer de tilskriver disse forældre, blot i kraft af deres økonomiske og kulturelle kapital. En evne til at opbygge (know

14 Relateret til Bourdieu, så synes der at være et vist overlap med hans forståelse af *praktisk sans* (kropslig viden) som en – med et lån fra Heidegger – væren-i-verden viden – og forbindelsen er, som tidligere udhævet, heller ikke tilfældig. Når distinktionen *know how* og *know that* anvendes som supplement til Bourdieu her, så er det fordi den er analytisk enkel.

that) viden om feltet og anføre gode argumenter i en række sammenhænge, ophæver ikke forældrenes behov for hjælp, og er således heller ikke udtryk for, at deres fulde vidensbehov er dækket. Dermed viste undersøgelsen af forældrenes oplevelse af kontakten med forvaltningen, at de i høj grad havde behov for netop den *know how* viden, som socialrådgiverne besidder eller kan guide dem hen til, f.eks. med hensyn til mulige virksomme støttemuligheder som eksempelvis aflastning, kontaktpersoner, psyko-edukationskurser, hjemmevejledning m.m.

Socialrådgiverne kan siges at have en *know how* viden, der knytter sig til deres socialfaglige praksiserfaring og herunder et *indefra* erfaringsbaseret kendskab til systemet. Denne "viden-hvordan" besidder forældrene ikke på grund af deres *borger/klientrolle*, og dette positionerer forældrene som perifere og udsatte i forhold til magten i det sociale felt, idet myten om *ressourcestyrke* er med til at intensivere denne udsathed-problematik. Således besidder myndighedssocialrådgiverne, på grund af deres rolle som beslutningsansvarlige myndighedspersoner med både *know how* og *know that* viden om feltet, den symbolske magt i forhold til problemdefinering, problemløsningsmuligheder og retten til at kategorisere. Dermed er socialrådgiverne den dominerende part i relationen med forældrene og dette uafhængigt af, hvor meget kulturel eller økonomisk kapital forældrene måtte have. Og det er netop også dette forhold, der gør socialrådgiverne til *relevante* og *nødvendige* ressourcer for forældrene, idet dominansen indebærer at de rent faktisk har *mulighed* for at hjælpe på forskellig vis.

De periodevis sorg- og kriseramte forældre

Den fjerde tematik og endnu et vigtigt element i forhold til de *ressourcestærke* forældres udsathed er, at de ofte bevæger sig ind og ud af sorg og krisesituationer på grund af de mange vanskeligheder og udfordringer, der er en realitet for familier, der har et barn med en neuro-psykiatrisk diagnose. Disse sorg- og krisesituationer er uafhængige af forældrenes klassiske kapitalformer og viden, og det udfordrer også kategoriseringen af forældrene som *ressourcestærke*.

Flere af socialrådgiverne italesatte forældrene som værende i sorg og eller krise, hvilket var i tråd med forældrenes fortællinger om, at de følte sig mere end almindeligt udfordrede i hverdagslivet sammen med familien og på de øvrige arenaer, de bevægede sig på. Flere af socialrådgiverne fortalte, at forældrene tit græd eller var grådlabile, når de var til samtale, eller når de talte med dem i telefonen. F.eks. fortalte en af socialrådgiverne under feltarbejdet, mens vi sad på hendes kontor og alt imens hun pegede hen på en reel:

Det her ovre er servicehylden, det er meget rart, at der er tørklæder, hvis der er nogen, der græder. Meget af det er sorg- og krisearbejde. Det første år er sorg- og krisearbejde, så kommer der nogle faser, hver gang du går ind i en ny fase så aktiveres sorgen igen, en konstatering af, at han eller hun [barnet] er anderledes. Det er en livslang sorgproces (Kommune 1).

En anden sagde: Forældrene er jo kriseramte i flere år efter, og sorgramte, og det er sjældent, der er nogen, der ikke græder til en samtale. Stort set alle får fældet en tåre på den ene eller den anden måde (Kommune 1).

Interviewene dokumenterede den gennemgående tendens, at stort set alle de *ressourcestærke* forældre gav udtryk for periodevis at være så udfordrede, at hverdagen truede med at bryde sammen – hermed udfordres de på resiliens og omsorgsformåen. F.eks. fortalte Anette, en mor til en dreng med autisme, hvordan hun konstant følte, at hun var på overarbejde, fordi sønnen krævede utrolig meget støtte og guidning i hverdagen, til alt fra at få tøj på, personlig hygiejne, til at komme i skole og til at kunne realisere en form for socialt liv. Hun sagde:

Jamen, det er det jo hver eneste dag, han går ud ad døren, så skal han have at vide, at han skal tage sine bukser op af strømperne, og kigge sig i spejlet. Og han skal have at vide, når han skal gå ind og barbere sig, og have at vide, når han skal klippe sine negle og alt muligt (Anette, mor til en dreng med autisme).

Og med hensyn til det sociale sagde samme mor:

Alting skal jo gøres med ham og for ham. Hvor andre de ville sige, jamen jeg går lige med Peter ned, og så fikser vi et eller andet på netcafé eller, hvad ved jeg, Niels gør ingenting med nogen, og alt hvad han gør med nogen, det arrangerer jeg, og jeg transporterer ham, og jeg gør alt muligt omkring det (Anette, mor til en dreng med autisme).

Da hun under interviewet fortalte dette, var hun stærkt følelsesmæssigt berørt, som det også var tilfældet med flere af de øvrige forældre i undersøgelsen. Nogle fik undertrykt gråden, mens andre ikke kunne holde tårene tilbage, og græd flere gange under interviewet.

Undersøgelsen viste gennemgående, at socialrådgiverne ofte betonedede og anerkendte den vanskelige og opslidende livssituation, som forældrene befandt sig i – og er fastlåst i – som forældre til et barn med en neuro-psykiatrisk diagnose. Men på trods af denne viden om forældrenes situation, lod socialrådgiverne til fortsat at have en forestilling om, at disse forældre først og fremmest var *ressourcestærke*.

Sammenholdt med og bestyrket af undersøgelsens øvrige fund, så illustrerer eksemplerne, at sårbarhed og udsathed i egen livssituation på ingen måde udjævnes af høj kulturel eller økonomisk kapital. Følelsesmæssig kapital er en ressource som kan være rig eller knap, relativt uafhængigt af, hvordan det i øvrigt står til med de førnævnte ressourcer. Endvidere kan den knappe følelsesmæssige kapital være så betydningsfuldt et forhold, at det neutraliserer forældrenes evne til at sætte deres øvrige kapitalformer i spil, så de står tilbage som yderligere udsatte fordi der, grundet kategoriseringen *ressourcestærk*, og fordi de måske har kulturelle og økonomiske ressourcer, stilles for høje forventninger til dem i forhold til, hvad de rent faktisk formår. Hermed overses

det let, at familien måske har et større eller anderledes støttebehov, end det umiddelbart vurderes. Udfordringen er at nuancere forståelsen af forældrenes ressourcer, og aktivt medbetænke denne knappe følelsesmæssige kapital i den socialfaglige vurdering.¹⁵

Myten om de *ressourcestærke* forældre er fremdeles med til at underbetone, at fordi man er ressourcestærk på nogle områder, så er det ikke nødvendigvis tilfældet på alle områder. Og hermed risikerer kategoriseringen at give et forvrænget billede af forældrene og deres faktiske og unikke behov for støtte-foranstaltninger i relation til deres barn.

En kamp om at få ret eller hjælp?

En af de dominerende tendenser, der kom til syne i undersøgelsen var, at forholdet mellem forældrene og socialrådgiverne ofte, og af begge parter, blev omtalt på måder, der refererede til, at der var tale om en kamp, og at samarbejdet på mange måder derfor blev oplevet som udfordrende og belastende.

Socialrådgivernes italesættelse af samarbejdet som en kamp knyttede sig især til situationer, hvor forældrene fik afslag på deres ansøgninger om støtte. En socialrådgiver sagde: "Der er kamp til stregen, hvis ikke de får deres vilje" (Kommune 1). En anden sagde: "Der hvor de kan blive problematiske er, når de så får afslag, for så bliver de..., det kan de jo ikke acceptere, og så er der kamp til stregen" (Kommune 2). En tredje fortalte: "Jeg tænker lidt, at mange af de ydelser, som er udbetalt herfra og alle mulige andre steder – fungerer som et hold-kæft bolsje for mange forældre" (Kommune 1).

Flere af socialrådgiverne opfattede således forældrene som stridslystne og meget vedholdende i forhold til at fastholde og forfølge de ønsker om hjælp som de i første omgang havde ansøgt om. Dermed var der en udpræget holdning blandt socialrådgiverne om, at disse forældre ikke gav op, når de havde identificeret, hvad de havde brug for, og dette på baggrund af en fast overbevisning om, at de *var* berettigede til det, de havde ansøgt om. Dette oplevede socialrådgiverne som en stor udfordring, der også var krævende tidsmæssigt, fordi forældrene enten klagede over afslaget og "kæmpede med næb og kløer", eller henvendte sig til aktører længere oppe i systemet, f.eks. afdelingslederen eller borgmesteren.

Ofte tydede det på, at socialrådgiverne tolkede forældrenes insisterende vedholdenhed som en kamp om *at få ret*, hvorimod forældrene ofte forbandt denne kamp med *at få hjælp*. Således lod det til, at socialrådgiverne forstod kampen som et udtryk for forældrenes store kulturelle kapital frem for, som et udtryk for, at forældrene vitterlig var pressede og dermed som et udtryk for forældrenes lave følelsesmæssige og sociale kapital. Det sidste var imidlertid i overensstemmelse med forældrenes selvopfattelse. Således fortalte flere forældre, hvordan de gjorde sig store overvejelser med hensyn til, hvad de søgte om hjælp til, og hvorvidt de orkede det og om det kunne betale sig for

15 Her må man selvfølgelig fremhæve, at introduktionen af nye kategorier skaber nye over- og underbetoninger og dermed nye mørke områder for iagttagelsen. Kapitalbegrebet tilføjer og tillader imidlertid en højere nuanceringsgrad, men en mere omfattende diskussion af dette kunne naturligvis være relevant.

dem, set i forhold til de følelsesmæssige, praktiske og tidsmæssige anstrengelser, der er forbundet med at søge om hjælp. En mor sagde:

Det virker fuldstændig tåbeligt, at vi skal lægge så meget i det. Nogle gange fraprioriterer vi det, så betaler vi selv for det. Det kan man også indtil et vist punkt, men vi kan ikke blive ved, så vi har jo ligesom måttet sande, at det holder ikke i længden (Marianne, mor til pige med autisme).

Der er i undersøgelsen ikke nogen af forældrene, der har begrundet deres målrettedhed med principargumenter. Derimod fortalte forældrene om et behov for hjælp, der bundede i vanskelighederne med at klare de udfordringer, der var forbundet med at have et barn med en neuro-psykiatrisk diagnose. En af forældrene fortalte om, hvor opslidende hun oplevede, det var at søge om aflastning:

Det føles virkelig meget op ad bakke. Der er jo ting, hvor vi ikke kan komme uden om at søge hjælp, men hvis vi selv kan gøre noget, så gør vi det, fordi det er næsten ikke til. Vi har jo gode indtægter begge to, og som sådan kan man jo købe sig til nogle ting, men man kan bare ikke købe sig til aflastning, altså det er jo alt, alt for dyrt, det er jo helt umuligt. Problemet er, hvis de opfatter os som så ressourcestærke, at vi kan alting selv, så hænger det jo ikke sammen for os [hun begynder og græde]. Der er også grænser for, hvor mange kampe man ligesom kan tage. Altså det har været kampe med skolen, men det har også været kampe omkring bevillinger, altså hele vejen igennem (Anette, mor til dreng med autisme).

Undersøgelsen viste, at samarbejdet i disse situationer ofte var spændingsfyldt, og at der blev kæmpet om magten til f.eks. at definere, hvad behovet for hjælp overhovedet var. Citatet ovenfor illustrerer ligeledes, at selvom forældrene i nogle henseender *er* ressourcestærke, i den forstand, at de er veluddannede, på arbejdsmarkedet og ikke økonomisk trængte, så har de stadig et reelt behov for støtte og hjælp til at få tingene til at fungere i hverdagen. Således bliver børnene jo ikke mindre prægede af f.eks. deres autisme, eller har færre vanskeligheder fordi deres forældre eksempelvis er højtuddannede. Undersøgelsen peger således på, at der *er* en udfordring i at få skabt et samarbejde, som er mindre belastende for forældrene såvel som for socialrådgiverne.

Men selv om mødet med forvaltningen ofte blev beskrevet som en kamp og som belastende, var der imidlertid også flere forældre, der havde gode samarbejds erfaringer med socialrådgiverne. Flere havde oplevelser, hvor de følte sig lyttet til og hjulpet, og hvor socialrådgiveren f.eks. havde handlet opsøgende med at tilbyde dem en hjælp, som de ikke selv havde opsøgt. Eksempelvis fortalte en mor, hvordan hun var blevet tilbudt forældre kurser og hjemmevejledning af kommunen, uden selv at have efterspurgt dette, og det oplevede hun som meget positivt.

Der var altså ganske store forskelle i forældrenes oplevelser af mødet med forvaltningen. Forskellene kan skyldes flere ting. Dels kan det hænge sammen med forældrenes egen indstilling og forventninger til forvaltningen, dels barnets vanskeligheder

og behov for hjælp samt den enkelte socialrådgivers tilgang til sagerne. Der bemærkes flere steder i undersøgelsen en forskel på sagsbehandlingen, og dette er et forhold som både socialrådgiverne og forældrene gav udtryk for. Der er både interne forskelle i kommunen på, hvordan den enkelte socialrådgiver behandler en sag, men der er også forskelle blandt kommunerne. En af mødrene, Marianne, fortalte om sin positive oplevelse med kontakten og samarbejdet med socialrådgiveren:

Hun var enormt god til at fortælle, hvad der skulle ske eller ikke ske og sådan noget. Og hun har været god til at hjælpe. Hun hjalp med, at Tanja kunne komme i aflastning hos sin kusine en gang om måneden, en weekend (Marianne, mor til pige med autisme).

Marianne fortalte endvidere, at hun ikke oplevede kontakten til forvaltningen som belastende, men snarere som en hjælp, og om socialrådgiverens måde at håndtere behovet for aflastning på, sagde hun: ”Hun havde stor forståelse for, at jeg også skulle have lidt luft en gang i mellem” (Marianne, mor til pige med autisme).

En anden mors beskrivelse af kontakten og samarbejdet med forvaltningen illustrerer ligeledes forskellene i oplevelsen af sagsbehandlingen. Hun fortalte:

Jeg synes egentlig tit, jeg oplever, at det er nogle søde mennesker, som gerne vil hjælpe, men de kan ikke komme nogen vegne, altså de er bare enormt begrænsede af de her rammer, de sidder under. Der er selvfølgelig nogen vi har mødt ind imellem, som har trukket tænder ud, sådan rent personligt, og det er næsten de værste, vil jeg sige. Som ikke vil en det bedste, og som ikke lytter og som ikke møder en, og man føler virkelig, at man løber panden mod muren og bruger mange personlige ressourcer på at prøve at få dem til at forstå en. De sidder jo med en kæmpe magt, det er meget ubehageligt, man har jo ikke bedt om at være en del af det system. Det er udelukkende ens personlige engagement og drive og det drejer sig om at sætte sig ind i lovgivningen og så klage og klage, ja, og det har jeg heller ikke selv magtet hele vejen igennem, hvor jeg nogen gange har tænkt sådan, nu bliver jeg nødt til at lade det ligge, for nu har jeg lyst til at koncentrere mig om mit barn, og bruge mine kræfter og ressourcer der (Tina, mor til dreng med autisme).

Alle socialrådgiverne gav udtryk for, at de vægtede et helhedssyn, men der var alligevel nogle gennemgående forskelle i tilgangen. Nogle socialrådgivere tog altid udgangspunkt i Lov om social service, §§ 41 og 42 i forhold til at yde en støtte for familierne, og vægtede dermed en administrativ, kompenserende rettighedstilgang højt, hvor det tilstræbtes at sikre, at familiernes økonomi ikke led overlast på grund af barnets handicap – at dette var udgangspunktet betød dog ikke, at de ikke også havde et fokus på familiens samspil. Andre socialrådgivere tog konsekvent udgangspunkt i, hvordan familien fungerede og på baggrund af dette vurderede de, hvilken indsats, der skulle iværksættes. Disse socialrådgivere havde som udgangspunkt fokus på de sociale

dynamikker og hermed på familiens sociale kapital. Variationer i socialrådgivernes tilgang var dermed bundet til, kunne man sige, hvordan de *iagttog* samarbejdet og hvilke kapitalformer de i første omgang understøttede og inddrog i deres vurdering af støttebehovet, og hermed var variationerne også afhængige af, hvor brede eller snævre de var i deres tilgang til familierne og i hvor høj grad et helhedssyn var i spil.

Endskønt alle insisterede på at inddrage et helhedssyn, så var der klare forskelle i og tilgange til sagsbehandlingen. Man kan diskutere, hvorvidt dette er et problem, men det kan i princippet medføre store forskelle i den hjælp børnene og deres familier får og man kunne derfor efterlyse, at der i praksis er en større overensstemmelse i sagsbehandlingen socialrådgiverne imellem. Her kan et stærkt praksisfællesskab socialrådgiverne imellem imidlertid være med til at modvirke, at forskellene bliver for store, især hvis faglige diskussioner af sagerne tages op i fællesskab og prioriteres både på formelle og uformelle møder. Omvendt kan det måske også siges at være et iboende karaktertræk ved det sociale arbejde i forvaltningerne, at det i høj grad er en praksis, der hviler på socialfaglige skøn og vurderinger, og hvor det handler om at applicere nogle almene love og regler på en række vidt forskellige enkelttilfælde, og at man, ”naar det i Sandhed skal lykkes En at føre et Menneske hen til et bestemt Sted, først og fremmest maa passe paa at finde ham der, hvor *han* er, og begynde der” (Kierkegaard 1859:96).

Afsluttende bemærkninger

Der er et betydeligt konfliktpotentiale i det forhold at mennesker, for at håndtere og forstå sig selv, de andre og verden i det hele taget, er henvist til at anvende kategoriseringer, der på den ene side set er reference-rige og dermed hurtigt og enkelt formidler et væld af gensidigt forbunden information, men som også ofte vanskeliggør muligheden for i grunden at nuancere og forstå. Denne tankegang er forsøgt ført igennem i nærværende artikel om en særlig gruppe myndighedssocialrådgiveres og forældres oplevelser af samarbejdet omkring børn og unge med neuro-psykiatriske diagnoser. Det er et af artiklens bidrag at italesætte, hvordan udlægningen af forældre som *ressourcestærke* risikerer at usynliggøre en del af deres kapital og derfor underbetone deres behov for hjælp: Dermed produceres der ulighed i forhold til loven – og symbolsk vold – når relevant støtteberettigede, grundet en kollektiv fornægtelse, afvises på et misvisende grundlag. Med denne kollektive fornægtelse reproduceres det, der her i artiklen kaldes *myten* om de *ressourcestærke* forældre, således en forestilling eller en kategorisering, der ikke stilles spørgsmål ved hos socialrådgiverne selv, som er en del af deres *doxa*, og som ofte reelt har karakter af at være symbolsk magtudøvelse, fordi den i vid udstrækning ikke er en *bevidst* social dominans, men alligevel en del af en praksis eller sædvane. Denne symbolske magtudøvelse er udtryk for den dominerende gruppes kollektive og konsensusbårne forestilling om det sociale – en forestilling der afgørende er institutionaliseret – og især om denne forældregruppe, som de internt og som en del af deres *praksis* tilskriver en særlig og helt vilkårlig mening. Myten – og dermed forestillingen om en særlig forældregruppe – foranlediger, at socialrådgivernes fokus afspores og i for høj grad rettes mod netop forældrene, og ikke mod de børn og unge, som den danske lovgivning på området (Lov om social service) forsøger at tilgodese. Når man er henvist til at anvende kategoriseringer – og det er ikke blot

et epistemologisk vilkår, men også et særligt vilkår i socialt arbejde – så må det ske reflekteret, kritisk og med en villighed til hele tiden at spørge ind til om kategoriseringerne også tillader en tilstrækkelig nuancering. Det fordrer en refleksiv indstilling, hvor man til stadighed er villig til at udfordre den *doxa*, der er en del af ens eget felt.

Referenser

- Basse Fisker, T. (2012) *Mere viden om diagnoser*. Aarhus Universitet: Institut for Uddannelse og Pædagogik (DPU).
- Basse Fisker, T. (2013) "Udviklingen i antal af børn i eller med vanskeligheder", *Pædagogisk psykologisk tidsskrift* 50 (6):17–29.
- Bengtsson, S. & N. Middelboe (2001) *Lyttemødemodellen: En kvalitetsmodel for indsatsen overfor børn med handicap*. København: Socialforskningsinstituttet.
- Bengtsson, S., I.S. Bonfils & L. Olsen (2003) *Handicap, kvalitetsudvikling og brugerinddragelse*. København: AFK Forlaget.
- Bengtsson, S., H. Hansen & M. Røgeskov (2011) *Børn med en funktionsnedsættelse og deres familier: Den første kortlægning i Norden*. København: SFI.
- Bourdieu, P. (1986) "The forms of capital", 241–258 i J.G. Richardson (red.) *Handbook of theory and research for the sociology of education*. New York: Greenwood Press.
- Bourdieu, P. (1997) *Af praktiske grunde: Omkring teorien om menneskelig handle*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Brinkmann, S. (2010) *Det diagnosticerede liv: Sygdom uden grænser*. Aarhus: Forlaget KLIM.
- Brown, J.S. & P. Duguid (2000) *The social life of information*. Cambridge, MA.: Harvard Business School Press.
- Carstens, A. (1998) *Aktivisering: Klientsamtaler og socialpolitik*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Danske Regioner (2014) *Regionernes aktivitets- og ventetalsopgørelse på psykiatriområdet for 2014*. København: Danske Regioner.
- Deloitte (2011) *Evaluering KIFA Etape 3: Kvalificering af indsatsen over for familier med børn med handicap*. København: Socialstyrelsen.
- Dónaldsdóttir, U.M. (2002) *Samarbejde mellem fagfolk og forældre til børn med handicap: En teoretisk og empirisk belysning af en familiecentreret arbejdstilgang*. Århus: Aarhus Universitet.
- Ebsen, F. & Guldager, J. (2002) "Kommunal klassificering af langtidslidende", 61–80 i M. Järvinen, J. Elm Larsen & N. Mortensen (red.) *Det magtfulde møde mellem system og klient*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Egelund, T. (1997) *Beskyttelse af barndommen: Socialforvaltningers risikovurdering og indgreb*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Eskelinen, L. & D. Caswell (2003) *Den socialfaglige praksis ved visitation af arbejdsløse*. København: AKF.
- Eskelinen L., S.P. Olesen & D. Caswell (2010) "Client contribution in negotiations on employability – categories revised?", *International journal of social welfare* 19:330–338

- Hall, C., S. Slembrouck & S. Sarangi (2006) *Language practices in social work: Categorisation and accountability in child welfare*. London: Routledge.
- Halkier, B. (2008) *Fokusgrupper*. Frederiksberg: Samfundslitteratur.
- Hester, S. & P. Eglin (1997) *Culture in action: Studies in membership categorization analysis*. Washington, DC: University Press of America.
- Hülshager, U.R. & A.F. Schewe (2011) "On the costs and benefits of emotional labor: A metaanalysis of three decades of research", *Journal of occupational health psychology* 16 (3):361–389.
- James, N. (1989) "Emotional labor: Skill and work in the social regulation of feelings", *Sociological review* 37 (1):15–42.
- Järvinen, M. & N. Mik-Meyer (2003) *At skabe en klient: Institutionelle identiteter i socialt arbejde*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Kierkegaard, S. (1859) *Synspunktet for min Forfatter-Virksomhed*. Bind 18. København: C.A. Reitzels Forlag.
- Kojan, B.H. (2010) "Underdog? Barnevernarbejderes erfaringer fra å møte høystatusfamilier", *Fontene forskning* 2:50–61.
- Kristiansen, S. & H.K. Krogstrup (1999) *Deltagende observation: Introduktion til en forskningsmetodik*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Kvale, S. (1997) *Interview: En introduktion til det kvalitative forskningsinterview*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Langager, S. (2011) "Diagnoser i udvikling: Tendenser og konsekvenser i forhold til social- og specialpædagogik", 17–37 i I.M. Bryderup (red.) *Diagnoser i specialpædagogik og socialpædagogik*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Lundemark Andersen, M. (2009) *Former for ability: Hvilke betydninger tillægges en ADHD Diagnose i forhold til selvforståelse, intersubjektivitet og institutionelle positioner*. Aalborg: Institut for Sociologi, Socialt Arbejde og Organisation, Aalborg Universitet.
- Mik-Meyer, N. (2004) *Dømt til personlig udvikling: Identitetsarbejde i revalidering*. København: FAOS, Sociologisk Institut: Københavns Universitet.
- Moesby-Jensen, C. (2012) *Jeg har lige haft et møde med misbrugsforældre: Professionelles forståelser af kategorier i socialt arbejde*. Frederiksberg: Professionshøjskolen Metropol.
- Moesby-Jensen, C.K. (2014) "Myten om de ressourcestærke forældre", *Uden for nummer* 29:14–25.
- Moesby-Jensen, C.K. & T. Moesby-Jensen (2017) "Lydighedsetik og bureaukratisk grusomhed: Refleksioner over det tværprofessionelle samarbejde mellem myndigheds-socialrådgivere og PPR-ansatte", kapitel 9 i C.K. Moesby-Jensen (red.) *Udsatte børn og unge – det tværprofessionelle samarbejde*. København: Samfundslitteratur (in press).
- Moesby-Jensen, C.K. & H.S. Nielsen (2013) "Praksiserfaringer med to socialfaglige metoder", 104–133 i B. Lihme (red.) *Socialt arbejde med udsatte unge*. København: Akademisk Forlag.
- Moesby-Jensen, T. (2010) *Det faktiske livs forbindelighed: Føroskratisk informeret, ny-aristotelisk ἦθος-tænkning hos Martin Heidegger*. Ph.d.-afhandling, Institut for Ledelse, Politik og Filosofi. Frederiksberg: CBS.

- Mäkitalo, Å. & F. Hertzberg (2006) "Indledning", 1–11 i Å. Mäkitalo (red.) *Att hantera arbetslöshet: Om social kategorisering och identitetsformering i det senmoderna*. Stockholm: Arbetslivsinstitutet.
- Patton, M.Q. (2002) *Qualitative research and evaluation methods*. Thousand Oaks, CA: Sage Publication.
- Paulsen, S. (2015) "DS sætter vejledende sagstal på børneområdet ned", *Socialrådgiveren* 2 (15):10–11.
- PLS Rambøll Management (2001) *En familie med handicap er ikke en handicappet familie: Evaluering af politikken*. København: PLS Rambøll Management.
- Polanyi, M. (1966) *Personal Knowledge: Towards a post-critical philosophy*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Rose, N. (2010) "Psykiatri uden grænser? De psykiatriske diagnosers ekspanderende domæne", 32–58 i S. Brinkmann (red.) *Det diagnosticerede liv: Sygdom uden grænser*. Aarhus: Forlaget KLIM.
- Sacks, H. (1992) *Lectures on conversation*, Vol. I. Oxford: Blackwell.
- Spradley, J.P. (1979) *The ethnographic interview*. Belmont, CA: Wadsworth Group.
- Sundhedsstyrelsen (2014) *National klinisk retningslinje for udredning og behandling af ADHD hos børn og unge – med fokus på diagnoserne "Forstyrrelse af aktivitet og opmærksomhed" og "Opmærksomhedsforstyrrelse uden hyperaktivitet" i henhold til ICD-10*. København: Sundhedsstyrelsen.
- Thorsager, L., I. Christensen & V. Pihl (2006) *Det sociale arbejdes betingelser: Om rammer for metodisk socialt arbejde*. København: SFI.
- Undersøgelse af sagstal på børnehandicapområdet blandt socialrådgivere og socialrådgiverledere, December 2014. København: Dansk Socialrådgiverforening.
- Wüst, M., L. Thorsager & S. Bengtsson (2008) *Indsatsen over for børn med handicap og træningsbehov*. København: Socialforskningsinstituttet.
- Wharton, A.S. (1993) "The affective consequences of service work: Managing emotions on the job", *Work and occupations* 20 (2):205–232.

Om artikeln

Denne artikel har et tidligt, kortere og enklere forlæg i (Moesby-Jensen 2014), men teksten her er imidlertid stærkt gennemarbejdet og udvidet, og der er tilføjet en del nye perspektiver.

Korresponderande författare

Cecilie K. Moesby-Jensen

Professionshøjskolen Metropol, Institut for Socialt Arbejde
Kronprinsesse Sofies Vej 35, 2000 Frederiksberg, Danmark

Tel: +45 72 48 72 99

E-post: ckmj@phmetropol.dk

Författarpresentationer

Ph.d., sociolog *Cecilie K. Moesby-Jensen* er ansat som adjunkt på Institut for Socialt Arbejde på Professionshøjskolen Metropol i Danmark. Hendes forskning har bl.a. fokuseret på socialt arbejde med udsatte børn, unge og deres familier samt socialfaglig ledelse og social læring på arbejdspladser, og hun har skrevet flere publikationer herom.

Tommy Moesby-Jensen er Ph.d. i Filosofi, med særlig interesse for hermeneutisk fænomenologi, Heidegger-forskning, filosofihistorie, samt tysk og oldgræsk filosofi. Han arbejder som fastansat ekstern lektor på Copenhagen Business School, Institut for Ledelse, Politik og Filosofi.

Leva som man lär?

En studie av spänningsfältet mellan genusvetande och genusgörande

Practice as you preach? Gender scholars' reflections on practising gender theory

Being a gender scholar – to what extent is it possible to practice as you preach? This study investigates how gender scholars relate to using and practicing theoretical knowledge on gender. Ten in-depth interviews are conducted with gender scholars at Swedish universities. A semi-structured interview guide, based on ambitions, possibilities and obstacles regarding using theoretical knowledge in practice, is used. The results indicate that being a gender scholar is a highly reflective project, since it involves turning your gender theoretical gaze towards yourself. Practicing as you preach seems to be interpreted as undoing gender. Attempts to undo gender are said to be hindered by gender normative structures rendering gender scholar women and gender scholar men different possibilities to practice the undoing of gender. The analysis shows that gender scholars perform a balancing act by adding some expressions for the opposite gender to their everyday doings and their physical appearance, thus combining a doing with an undoing of gender. The pace and force of change in these doings and undoings are rather small. Nevertheless, small as they may be, these steps are interpreted as part of a strategy to change gender normative structures, making possible yet other and freer gender performances.

Keywords: gender knowledge, gender scholar, doing gender, undoing gender, reflexivity

GENUSVETENSKAPEN HAR SINA rötter i kvinnoforskningen och den feministiska rörelsen, men har i sin utveckling delvis frikopplats från dessa områden och kommit att definieras som ”det stora kunskapsområde som problematiserar hur genus, det vill säga kulturellt och socialt kön, ’görs’, konstrueras, blir till, formas – på olika nivåer, inom olika sfärer, i kultur och samhälle” (Ganetz 2005:12).¹ En uttalad strävan för genusvetenskap är att öka människors medvetenhet om ojämlika genusstrukturer och att därigenom också öka toleransen för olikheter och bidra till förändringar i män-

1 Genomgående i artikeln använder vi *genus* som begrepp eftersom artikeln syftar till att belysa och analysera hur genusprocesser skapas och formas i informanternas berättelser om hur genuskunskap praktiseras och används. Att vi använder *genus* har att göra med att vi vill fästa uppmärksamheten på hur *genus* görs meningsbärande i materialet och inte utgå från antaganden om två biologiskt stabila kön. I undantagsfall använder vi begreppet kön då någon av de forskningskällor vi refererar gör en teoretisk distinktion mellan kön och *genus* eller då någon informant använder sig av begreppet kön. För en närmare diskussion av kön/*genus* se (Gothlin 2001; Hammarström 2005; Hirdman 1988).

niskors attityder, värderingar och handlingar som rör variationer av genus (Sevelius & Stake 2003; Stake, Roades, Rose, Ellis, & West 1994; Stake & Rose 1994). I denna studie undersöks det spänningsfält vi uppfattar finns mellan delar av genusvetenskapens kunskapsanspråk att förändra och förbättra maktstrukturer som rör genus och jämställdhet och de intentioner samt praktiska möjligheter och hinder som akademiskt verksamma genusvetare upplever i sin strävan att omsätta teoretisk kunskap i handling. Undersökningen ställer frågor om hur akademiskt verksamma genusvetare förhåller sig till de teorier och undersökningar de tar del av i sitt arbete och som de själva som forskare tar fram, i vilken grad de vill och försöker omsätta sitt vetande om ojämlika strukturer i handlande, och vilka möjligheter och hinder de stöter på i gränslandet mellan vetande och praktik.

Genom sin framväxt ur feministiska och politiska rörelser är genusvetenskapen engagerad i samhället utanför högskola och universitet på ett för ämnet särskilt sätt (Lundberg & Werner 2013b:10). Genusvetarstudenter har ofta uttalade ambitioner att praktisera sina kunskaper i privatliv och yrkesliv (Bryant 2003; Högscoleverket 2007). Många genusvetare och före detta genusvetarstudenter arbetar också ideellt med frågor som relaterar till det akademiska ämnet genusvetenskap då de uppfattar det som centralt för genusvetenskapen att förbättra och förändra samhället (Lundberg & Werner 2013b:10). Också undervisningssalen där en universitetslärare möter studenter kan förstås som en plats för att i praktiken öppna upp genusstrukturer (Lucal 1999:795).

Spänningen mellan intresset för att förändra genusrelaterad ojämlikhet och att lära sig mer om denna ojämlikhet finns redan från grundutbildningsnivå inom genusvetenskapen. En nationell alumniundersökning av genusvetarstudenter i Sverige visar att ett starkt skäl för att studera genusvetenskap är ”obekvämheter med samhällets ojämlikhet” (Lundberg & Werner 2013a:39). I jämförelse med andra studentgrupper har genusvetarstudenter visat en större benägenhet till förändring av sina värderingar, större tolerans mot olikheter och större benägenhet att vara aktiva i feministiska rörelser och aktioner än andra studenter (Griffin & Hanmer 2005; Stake & Hoffman 2001; Stake et al. 1994). Genusvetarstudenter anser sig också i hög grad ha påverkats privat av att läsa genusvetenskap, överlag genom en upplevd ”helt ny blick på livet och världen”, men också genom deras syn på föräldraskap, barn och sexualitet (Lundberg & Werner 2013a:71f). Genusvetarstudenter fördelar också hemmets sysslor och fritidssysslor inom ramen för parförhållanden mer jämlikt än andra studentgrupper (Griffin & Hanmer 2005; Stake et al. 1994; Stake & Rose 1994). Det är emellertid oklart om detta är effekter av studier i genusvetenskap, eller om det är så att studenter som redan är mer jämställda söker sig till genusvetenskapen som akademisk disciplin.

Den teoretiska kunskap som genusvetenskapen bidrar med utövas utanför akademien i olika grupper av genusmedveten aktivism. Forskning om sådan genusmedveten aktivism visar på olika strategier för att ”öppna upp genus” (undoing gender) och att handla enligt normer för motsatt genus (Holmgren 2011b; Wsshede 2010). Framförallt handlar de genusmedvetna strategierna om sätt att aktivt hantera sitt utseende, sitt sätt att agera i grupsituationer, sin sexualitet och sitt språkbruk. Utseendet i form av klädesval och stil framträder som det tydligaste sättet att agera med signalverkan om att

vara genusaktivist och för att utmana genusstereotyper (Wasshede 2010). För manliga genusaktivister kan det innebära att använda hårspännen, smink, kjol eller klänning (Wasshede 2010:193). För kvinnliga genusaktivister handlar utseendekoderna om att iscensätta en icke-traditionell heterosexuell kvinnlighet och att försöka undvika att sexualiseras genom att bära löst sittande och begagnade kläder, inte raka benen och inte använda så mycket skönhetsprodukter (Wasshede 2010:190ff). Liknande sätt att agera finns beskrivna i Lucals redogörelse för sina erfarenheter av att ”inte delta i kvinnlighet” (Lucal 1999).

Också när det gäller handlingar i övrigt utmanas traditionella genusnormer. För män kan det handla om att medverka till ett jämlikt fördelat hushållsarbete, att handarbete, vara omhändertagande, lyssna, prata om och visa känslor (Wasshede 2010:220). För kvinnor kan det handla om att undvika sådant som förknippas med kvinnlighet som att le, inte ta plats, och vara förstående (Wasshede 2010:221). I dessa genusaktiva strategier framträder skillnader i normer för kvinnor och män. Manliga informanter i Wasshedes studie påtalar att de upplever svårigheter att leva upp till sina idéer om vad det innebär att vara en genusmedveten man. De menar sig ha hjälp av kvinnliga partners som agerar ”genuspoliser”. Liknande tendenser har visat sig inom forskning om män inom den feministiska rörelsen (Holmgren 2007, 2008, 2011a, 2011b; Holmgren & Hearn 2009). Feministiskt engagerade män ger uttryck för en känsla av skuld för att de är män. De visar sig mycket medvetna om att de själva är en del av problemet som de vill lösa, vilket får följder för deras självuppfattning och handlingsutrymme (Holmgren 2007, 2011b). För att passera som feminister agerar männen utifrån sin genuskunskap för att bryta genusnormativa handlingsmönster (Holmgren 2011b:101ff). Också studenter i genusvetenskap har gett uttryck för ett upplevt ”glapp” mellan en strävan att bryta maktstrukturer och ojämlikheter i samhället och en upplevd faktisk representation av framförallt kvinnor i form av ”en vit medelklass med tygkassar” i genusvetenskapen på universitet och högskolor (Lundberg & Werner 2014). I glappet mellan genusvetande och genusgörande, mellan kartläggning och aktivism/praktisk handling, uppstår en frustration. Ett sätt att hantera detta är genom ett språkligt ”självreflexivt ansvarstagande” i vilket genusvetare aktivt använder genusneutrala nyord som *hen* istället för hon och han, och *en* istället för man (Gustavson 2014:54). Dessa genusmedvetna nyord handlar delvis om att ibland möjliggöra en genusneutralitet, men kan också förstås som politiska pronomen med kraft att förändra strukturer (Gustavson 2014).

Liksom genusvetarstudenter har gett uttryck för att genusvetenskapen gett dem ett nytt förhållningssätt till sin sexualitet (Lundberg & Werner 2013a:71) visar studier av feministiska aktivister att politisering av sexualitet används som ytterligare ett sätt att utmana traditionella genusmönster (Wasshede 2010:122, 149). Sexualiteten uppfattas av aktivister som valbar eftersom den vilja som finns i politiska ställningstaganden och det begär som uppstår gentemot andra människor i form av attraktion och förälskelse anses sammanvävda. Begäret förstås alltså inte bara som ett sexuellt begär, utan som ett begär efter att göra motstånd mot heteronormativitet. Samtidigt är detta framförallt för de manliga heterosexuella informanterna en känslig fråga.

Forskning om genusmedveten handling har framförallt fokuserat studenters ambitioner och praktiker samt genusmedveten aktivism (utanför akademien). Lucal (1999:795) menar emellertid att hon som universitetslärare och feminist uppfattar lärosalen med studenter som den situation där hon tror sig ha störst möjlighet att påverka genusstrukturer, då hon där möter intresserade studenter och av dem kan förstås som ett förkroppsligande av en möjlighet att i praktiken öppna upp genus (Lucal 1999:795).

Med avstamp i forskningsbakgrunden av genusvetenskapens ambitioner och forskning om hur genusmedveten aktivism kommer till uttryck vill vi i denna studie undersöka det spänningsfält vi uppfattar finns mellan delar av genusvetenskapens kunskapsanspråk att förändra och förbättra maktstrukturer som rör genus och jämställdhet och de intentioner samt praktiska möjligheter och hinder som akademiskt verksamma genusvetare upplever i sin strävan att omsätta sin teoretiska kunskap i handling. De frågor som specifikt berörs är hur akademiskt verksamma genusvetare anser att deras teoretiska genuskunskap bör användas, vilka möjligheter och begränsningar de upplever i sina försök att omsätta teoretiska kunskaper i praktisk handling i sitt vardagliga liv, och vilka alternativ de själva uppfattar som möjliga vad gäller genuspraktiker i allmänhet. Metoden som använts är djupintervjuer med genusvetare vid svenska lärosäten och materialet för artikeln omfattar tio intervjuer. Intervjuerna analyseras med hjälp av ett *doing-gender* och *undoing-gender*-perspektiv i kombination med Sara Ahmeds queerfenomenologiska begrepp om orientering.

Teoretisk begreppsram: Att göra genus och öppna upp genus

Det är inom genusvetenskapen, om än på olika sätt, vida accepterat att genus är en social konstruktion (Lucal 1999:782). Genusvetenskapen problematiserar som akademisk disciplin socialt och kulturellt genus och ifrågasätter naturligt givna (biologiska och fysiologiska) förklaringsmodeller av skillnader mellan kvinnors och mäns livsvillkor, livssituationer och handlingsmönster (Connell 2003:21). West och Zimmermans artikel *Doing gender* (1987) har kommit att tillhöra kanon av genusvetenskapliga texter som ger förslag till förståelse och förklaring av hur genus ständigt görs och upprätthålls. West och Zimmerman menar att sociala handlingar och socialt samspel som utförs av enskilda individer för att markera genustillhörighet utgör *göranden av genus*. De menar också att vardagligt samspel underlättas om människor (tydligt) visar sin genustillhörighet (West & Zimmerman 1987:134). West och Zimmermans analyser håller sig på en social interaktionsnivå mellan enskilda människor och handlingar för den enskilde individen. Det kan handla om att som kvinna sitta med benen i kors snarare än brett isär eller att som man hålla upp dörren för en kvinna. Senare analyser av genusgörande påtalar också genusgörande på strukturell nivå som påverkar enskilda människors sociala interaktion i vardagen, till exempel genom att toaletter och omklädningsrum är genusmärkta och skilda åt som olika rum för kvinnor och män (Iversen 2011:238).

Görandeperspektivet har stor förklaringspotential vad gäller den sociala interaktionsnivån och varje enskild individs handlande för att signalera sitt genus, men det har också kritiserats för att det upprätthåller skillnader mellan vad som anses vara

kvinnligt och manligt (Deutsch 2007:108; Frye 1983:34). Om kvinnor och män inte så tydligt uttryckte sin genustillhörighet genom göranden av genus skulle likheterna mellan människor vara mycket större (Lucal 1999:784). Görandet sker inte heller bara medvetet av den enskilde på en social interaktionsnivå. Även om enskilda individer försöker att inte göra genus, så gör andra det genom att kategorisera dem som antingen kvinnliga eller manliga (Lucal 1999:791). Också genom att stora kollektiv av människor upprepar likartade rutiniserade handlingsmönster vad gäller göranden av kvinnlighet och manlighet misstas dessa lätt för att vara uttryck för biologiska skillnader (West & Zimmerman 1987:137). Att göranden sker på handlings- och samspeinsnivå ändrar alltså inte det faktum att genus också återfinns i sociala strukturer och bidrar till social kontroll (West & Zimmerman 1987:147). För att förstå vilka göranden som alls är möjliga har kritik av *doing gender* utvecklats i olika ansatser att öppna upp genus (*undoing of gender*). Butler (2007) menar att vi måste förstå de kulturella ramar och sociala strukturer som vi lever inom där den kulturella ram som västerländska samhällen befinner sig i när det gäller genusrelationer enligt Butler utgör en heterosexuell matris. Ett särskilt problem med denna matris är att den bara erkänner de två kategorierna kvinna och man och därmed endast två huvudsakliga handlingsalternativ (Butler 2007; se också Risman 2009; West & Zimmerman 1987). Den trånga tvådelningen menar Butler också har att göra med att relationen mellan genusrelaterade beteenden och sexualitet minskar mängden accepterade sätt att agera (Butler 2007). Också andra forskare har efterfrågat ett queert förhållningssätt till förståelsen av genus. Istället för att tala om att göra genus och upprätthålla en binär genusstruktur bör vi tala om att öppna upp genus genom att bryta mot eller göra motstånd mot konventionella genusnormer (Deutsch 2007; Lorber 2000; Risman 2009; Rosenberg 2002). Men detta har visat sig vara svårt att genomföra. Som en följd av maktskillnaden mellan kvinnligt och manligt förefaller det vara lättare för kvinnor att agera utifrån manlighetsnormer än vad det är för män att agera utifrån kvinnlighetsnormer (Kroon 2007). Det har också visat sig att en alltför stor grad av manlighet utförd av en kvinna kan bli ogynnsam, då det bidrar till ett slags femininitet som hotar möjligheten att anses respektabel (Skeggs 1999). Att göra genus ogjort på sätt som godtas är att betrakta som en balansakt, och om balansen inte upprätthålls finns risker knutna till uppfattningen om personers sexualitet och sexuella läggning (Ambjörnsson 2011; Connell 2003; Gemzöe 2008; Skeggs 1999). Påtagliga begränsningar finns för hur genus kan göras på överskridande sätt utan att det ger negativa konsekvenser för den enskilde. Samtidigt är det i överskridanden av givna genuskategorier som lösningen tycks ligga (Ahmed 2006b; Risman 2009; Rosenberg 2002). Ett förslag till hur genus kan öppnas upp finns i Ahmeds queerfenomenologiska perspektiv (Ahmed 2006a, 2006b, 2010).

Ahmed utgår från fenomenologins fokus på människans medvetande, men vill också göra fenomenologin förkroppsligad och framförallt medveten om att människor har olika förutsättningar beroende på sin position i världen, förstådd som en normativ och maktpräglad struktur. Ahmed vill med sitt perspektiv förstå hur människor på olika sätt orienterar sig i tid och rum, både mentalt och kroppsligt, hur de förstår sig själva och situationen de befinner sig i (Ahmed 2006a, 2006b). Orientering, som är

Ahmeds huvudsakliga begrepp, handlar om hur personer i varje given situation utifrån en given position förstår och tolkar möjliga vägar framåt och hur de känner sig när de står inför alternativa handlingsvägar (Ahmed 2006b:1). Men orienteringen handlar inte bara om en riktadhet framåt, utan också om själva den utgångspunkt en person befinner sig i. Vissa handlingsmönster och val blir från varje given position mer nåbara och tillgängliga än andra, och positioner visar sig också vara kopplade till normer och förväntningar. Personers olika utgångspunkter innebär därför att vissa sätt att agera och känna är mer troliga än andra. De riktningar som finns synliggjorda från en position kan förstås som instruktioner eller uppmaningar om vart det är möjligt och önskvärt att gå och de uppfattas med Ahmeds begreppsapparat som på förhand upp-ritade linjer att följa (Sohl 2014:138). Det mest vanligt förekommande, normföljande handlingsmönstret, är att orientera sig genom att rikta sig mot redan upptrampade stigar med medföljande förväntade beteenden att upprepa. Detta motsvarar i stort att göra genus. Det kan handla om en förväntad kvinnlig linje och en förväntad manlig linje, men också en förväntad straight linje som är nära kopplad till ett heteronormativt familjeliv (Ahmed 2006b:10ff.). Genom att följa en redan given linje kan vi enligt Ahmed känna oss hemma i en roll och position. Men det är också möjligt att i ett sådant handlande känna sig vilsen, som om man har slagit in på en linje som inte känns rätt. Och när det känns så är det alltid möjligt att staka ut en linje som är ännu otrampad, vilket kan kännas både vilset och befriande (Ahmed 2006b:7; Andersson 2010:54).

Detta, att avvika från förväntade linjer och på så sätt gå in på otrampad mark, innebär att möjliggöra nya och queera linjer (Ahmed 2006b:11). Men Ahmed menar inte att målsättningen är att skapa *en* queer linje att följa som ett alternativ till en straight linje. Om det görs menar hon att vi lätt glömmer att det alltid kommer att finnas positioner eller linjer att leva sitt liv utifrån som ändå inte skulle inkluderas (Ahmed 2006b:179). En queer fenomenologi vill snarare, enligt Ahmed, möjliggöra en förståelse för olika positioner, orienteringar och möjliga stigar att följa och själv trampa upp. Ahmeds begreppsapparat är relationell och utgår från varje individs kroppsliga såväl som mentala orientering i sin omvärld, vilket minskar risken att på förhand förknippa individen med en kategori som genus, klass eller etnicitet (Sohl 2014:131). Denna ansats möjliggör på så sätt för oss att förstå hur normer och handlingsmönster reproduceras socialt, men även hur de kan förändras (Ahmed 2006a, 2006b; Sohl 2014:132).

Metod och material

Denna artikel bygger på intervjuer med tio genusvetare vid svenska högskolor. Deras akademiska positioner spänner från student på avancerad nivå till senior forskare. Då svenska lärosätens fakultet- och ämnesindelning ser olika ut är informanterna inte nödvändigtvis verksamma i ämnet genusvetenskap, men alla är aktiva i sin disciplin med genusvetenskapligt fokus i sin forsknings- och undervisningsgärning. Även om det är möjligt att disputera i ämnet genusvetenskap är många genusvetare spridda inom andra samhällsvetenskapliga och humanistiska ämnen med genusvetenskap som del

av sin utbildning (Lundberg & Werner 2013a:44–46). Den definition vi använder av genusvetare i denna undersökning innebär att en genusvetare är en person som har genusvetenskap som del av sin utbildning och som anlägger ett genusperspektiv i sin forskning och undervisning. Sex av informanterna är kvinnor och fyra män. Intervjuerna genomfördes våren 2012. Åldersintervallet på informanterna är 25–60 år. Samtliga informanter har svenskt etniskt ursprung. I likhet med vad Lundberg och Werner (2013b:12) noterar i sin skrift om genusvetenskap, politik och samhällsengagemang, tenderar informanterna i denna studie att ha ett feministiskt engagemang utanför akademien, som exempelvis inom Feministiskt Initiativ (FI) eller kvinnojourer. Endast en informant uppgav sig uttryckligen sakna feministiskt engagemang utanför akademien.

Den akademiska "genusvärlden" i Sverige är relativt liten och många känner eller känner till varandra. Av anonymitetsskäl har urvalsförandet skett genom informella kontaktvägar vid olika lärosäten i Sverige. Vi valde att inte rikta oss till särskilda kollegier vid specifika högskolor, utan snarare söka efter genusvetare från flera lärosäten och inom olika ämnesmiljöer. Intervjuerna genomfördes med ett undantag face-to-face vid respektive lärosäte och pågick i genomsnitt i 70 minuter. En intervju genomfördes via e-post-korrespondens. Intervjuerna spelades in och transkriberades i sin helhet så att de inför analysen omvandlats från tal till text. Intervjuerna har genomförts och transkriberats av en och samma person för att i översättning från tal till text i minnet kunna bibehålla tonläge, tempo och betoningar vilket annars riskerar att gå förlorat i transkriberingen (Gillham 2008:125; Trost 1997:51). Respondentvalidering har skett på så sätt att informanterna har tagit del av transkriberingarna och de har haft möjlighet att korrigera och stryka sådant som de inte önskar ska användas. De citat som presenteras i artikeln har redigerats så att det inte ska vara möjligt att identifiera detaljer som ålder, position eller forskningsområde. Även om en intersektionell analys av materialet vore spännande har vi gjort bedömningen att tio informanter utgör ett till antalet för litet material för att utföra någon sådan analys som skulle kunna vara generaliserbar. Då vår ambition med studien är att synliggöra genusvetares ansatser att praktisera sin teoretiska kunskap presenterar vi informanterna som informant 1–10 utan att presentera dem närmare.

Intervjuguiden var tematiskt utformad utifrån tre teman: *avsikter, praktiskt agerande, upplevda hinder och möjligheter*, med intentionen att fånga informanternas intresse och engagemang för genusfrågor, hur deras intresse och engagemang i genusvetenskap har påverkat dem som personer, samt hur de i vardagslivet förhåller sig till genusnormer och genusteori. En utmaning under intervjuerna var att få informanterna att berätta och reflektera utifrån sina egna erfarenheter. De talade gärna om feministiska frågor och uppfattningar i allmänhet men mindre om den egna erfarenheten. En förklaring till detta kan vara att det är laddat att tala om de här frågorna och kanske särskilt laddat att eventuellt blottlägga en spricka mellan den teoretiska kunskapen om genus och jämställdhet och hur man lever i praktiken. Medvetna om detta var vi noga med att i varje intervju tydliggöra att det var informanternas egna tankar och reflektioner som var i fokus, snarare än allmänna tendenser i samhället och politiken.

Relationen mellan intervjuare och informant är något som lyfts fram som avgörande för den kvalitativa intervjuemetoden (Gillham 2008; Kvale & Brinkmann 2009). Särskilt feministiska forskare har uppmärksammat den maktasymmetri som föreligger mellan intervjuare och informant (Davies & Esseveld 1989; Widerberg 1995). Det är den som intervjuar (forskaren) som har överblick över hela intervjuprocessen, forskaren som ställer frågorna och tolkar svaren. Intervjuaren håller således i taktpinnen och är den som ser till att ett intervjusamtal formas. Men samtidigt krävs ett gemensamt definitionsrum mellan intervjuare och informant för att kommunikationen ska bli möjlig (Lundgren 1993:216). I denna studie har vi som forskare, liksom informanterna, varit genusvetare. Detta har bidragit till ett sådant gemensamt definitionsrum, men också till vad Holmgren (2011a) kallar samfältning, då informanterna i vissa fall kan vara minst lika pålästa på teorier och begrepp som ligger till grund för bakgrund och analys av forskningsprojektet som vi. Exempelvis kunde det ställas motfrågor till intervjuaren: "Vad menar du med konstruktivistisk syn?" [13]. Informant och intervjuare hamnar då i en diskussion om betydelsen av olika begrepp och perspektiv och kan i intervjun nå en gemensam förståelse av detta.

Intervjuerna har transkriberats och analyserats med hjälp av ett doing-gender och undoing-gender-perspektiv i kombination med Sara Ahmeds queerfenomenologiska begrepp om orientering. I fokus för analysen står genusvetarnas uppfattningar av hur de återskapar och upprätthåller genusordningen ("the doing of gender") men också deras uppfattningar av genusordningens sprickor och öppningar för alternativa genusgöranden ("the undoing of gender"). I syfte att synliggöra genusvetares upplevda möjligheter att uppta icke konventionella utrymmen och handlingar bortom en binär genusordning används queerfenomenologiska begrepp om orientering och olika linjer. Detta innebär att genusvetarnas utsagor om möjliga och önskvärda sätt att praktisera genusmedvetenhet tolkas i termer av deras förståelse av sin egen utgångsposition och det handlingsutrymme de uppfattar finns för att förverkliga genusvetenskapens teoretiska ambitioner i det vardagliga livet, och att därmed öppna upp variationsvidden för genusgörande.

Analys: Reflexiva förhållningssätt till spänningsfältet genusvetande–genusgörande

Att intervjuva genusvetare om hur deras anspråk som genusvetare ser ut, och vilka möjligheter de ser med att förverkliga dessa, innebär att genusvetarna vänder sin genusvetarblick mot sig själva. Det är med andra ord ett *reflexivt förhållningssätt* som framträder i intervjuerna. Det reflexiva förhållningssättet tar sig uttryck i olika försök att formulera en egen ståndpunkt och praktiska ansatser att leva utifrån den formulerade ståndpunkten och därmed agera som ett gott exempel på en genusmedveten och genusaktiv person som kan leva som den lär. Nedan presenteras analysen av intervjuerna. Framställningen är strukturerad utifrån fem teman som framkommit under analysen av materialet: *genusvetandet som en process som aldrig blir klar, roller och positioner en genusvetare tar och tilldelas privat, ambitionen att leva teorin, genus-*

vetarkvinnors och genusvetarmäns olika utgångspunkter och möjligheter samt tankar om möjligheterna att nå bortom en binär genusdelning.

Genusvetande är en pågående process som aldrig blir klar

Genusvetare har gedigna kunskaper om genussystem och genusrelationer, och det framkommer tydligt i intervjuerna att det för informanterna har varit avgörande för deras personliga liv att bli genusvetare. Intervjuerna tar avstamp i diskussioner om informanternas förståelseramar som genusvetare. I dessa diskussioner resonerar informanterna om sina genusvetenskapliga utgångspunkter, hur de förstår sig själva och sin egen mentala och förkroppsligade position utifrån detta, men också om vilka möjliga vägar de ser framåt när de söker praktisera sin genuskunskap. I dessa inledande resonemang om informanternas egen förståelse av genuskunskap och genusvetande framträder ett reflexivt drag som kommer att prägla hela intervjustudien.

I några fall ger informanterna uttryck för att ha en relativt tydlig och artikulerad uppfattning om hur de ser på genus. En informant som under sin tjugo år långa akademiska gärning varit aktiv i genusfrågor inom och utanför akademien uttrycker sig så här: ”Jag har en kombination av konstruktivistisk och biologisk utgångspunkt och är ovanpå det strukturfeminist” [I 1]. Detta citat ger uttryck för en grundförståelse för genussystem och handlingar som bas för efterföljande resonemang om hur det är möjligt att leva och handla som genusvetare i både forskning och vardagsliv. I andra situationer i intervjuerna reflekterar informanterna över vad genuskunskapen som förståelse möjliggör och eventuellt stänger ute. En informant, som är teoretiskt fokuserad på social konstruktionism i bred bemärkelse i sin forskning, men också särskilt vad gäller genusfrågor, ger uttryck för detta och ställer i intervjusituationen frågor som: ”Vad tillåter en konstruktionistisk ram mig att ta hänsyn till och göra i en viss situation och hur hanterar jag det när det är något som jag inte blir behjälpt av med det här perspektivet?” [I 2]. Detta slags reflektioner över begränsningar med olika perspektiv framkommer också i öppenheten inför att perspektivförståelsen ständigt fylls på och på så sätt förändras.

Informanterna reflekterar också över hur det är att professionellt ägna sig åt genusvetenskap. Att vara akademisk genusvetare (och feminist) framstår som en process som pågår och inte något som en gång för alla blir ”färdig”. En informant, som är doktorand, uttrycker det som att det är ”en pågående process” [I 4] att orientera sig som genusvetare. Genusvetande förefaller vara av det slaget att det inte är möjligt eller önskvärt att hitta *det rätta sättet* att agera på eller att följa en redan upptrampad stig. I genusvetandet ligger snarare en medvetenhet om att omkringliggande och bakomliggande erfarenheter och ramar ständigt är närvarande och kan komma att få olika betydelser för ens handlingsutrymme och val.

Det är tydligt att det för informanterna har varit avgörande för deras personliga liv att bli genusvetare. Genuskunskapen sägs öppna ögonen och kasta ljus över möjliga sätt att agera, tänka och känna som tidigare inte varit tillgängliga för informanterna. En informant som är student på avancerad nivå säger: ”Det förändrar en på så vis att man *ser* sådant som man inte har sett förut. Man lägger *märke* till saker som man inte

sett förut. Man blir mycket mer arg” [I 5]. Det kan också, enligt en informant som har en senior position med lång erfarenhet av genusfrågor, handla om att genuskunskapen upplevs ge tillgång till obekanta men samtidigt mer frigörande perspektiv:

[D]et är nog en annan typ av självkänsla som kommer med det här, som innebär att jag faktiskt inte accepterar att bli bemött eller behandlad på vilket sätt som helst. Det innebär att man kan placera det utanför sig själv, istället för inom sig själv. Det där att tro att det är något fel på en själv, att man själv är orsak till någonting och att man känner ett obehag över något som kanske var diffust [I 3].

Upptäckter, lärande och erfarenheter, som görs längs vägen till att bli och vara genusvetare, sätter sina spår personligt och känslomässigt, men också professionellt i rollen som genusforskare (jfr Svenaeus 2009). Genusvetarna reflekterar som informanter mycket över relationen mellan den professionella, akademiska rollen som genusvetare och dem själva som individer. Här betonas vikten av att genusvetaren både har ett professionellt och personligt engagemang för genus där ambitionen är att leva teorin. Några röster från intervjuerna illustrerar detta:

Jag tycker inte om det här med att man är feminist på jobbet och sedan går man hem och är på ett annat sätt. Jag arbetar mycket med att få ihop de där bitarna. Det kan man lyckas mer eller mindre med. Det är ett arbete på både en teoretisk och en vardaglig nivå [I 2].

Att vara feminist i livet och hålla på med feministisk teori, det sitter ihop och går inte att separera [I 6].

Jag vet att det är så att det finns de som kan hålla isär det där [...] För min del ser jag det inte som att man kan komma vidare utan att bottna i en feministisk ståndpunkt [I 7].

Dessa reflexiva tankegångar uttrycker en idé om en uppdelning mellan arbetsliv och privatliv. Men genusvetarna söker och eftersträvar i sina egna liv mer flytande gränser mellan det professionella och det personliga – vilket också antyder en ambition och en orientering mot att ”göra vetenskapande” på nya sätt. Deras genusvetande liknar närmast ett slags moral eller ideologi som berör deras professionella liv som forskare och lärare likväl som deras sociala relationer privat och i arbetslivet. Genusvetandet tycks ha förändrat själva förståelsen och upplevelsen av såväl den egna utgångspunkten som möjliga vägar att ta sig därifrån (jfr Ahmed 2010; Svenaeus 2009). Det är också i dessa resonemang som ambitioner att förändra ojämlika strukturer tydliggörs. En vilja finns hos informanterna att förändra de maktstrukturer gällande genus som de själva kartlägger. Liksom de män Holmgren (2007, 2011b) intervjuat reflekterar informanterna i vår studie kring det att de är en del av det strukturella problem som ska lösas. I

exempelvis nedanstående intervjuцитat reflekterar en informant över möjligheten att på olika sätt identifiera sig med de definitioner som han själv teoretiskt befattar sig med:

När jag började stöta på det här så var det så att man först var feminist, sedan skulle man vara profeminist så att man inte skulle överta kvinnors roll och föra deras talan. Sedan slutade jag kalla mig för feminist ett tag. Jag upplevde att saker jag gjorde var så problematiska att jag inte visste om jag kunde kalla mig för feminist [...] Till exempel att man tänder på vissa saker. Är jag då verkligen feminist? Är det då ärligt av mig att kalla mig för feminist? När jag säger det, tror jag då på mig själv? Det där har jag sett bland både kvinnor och män som varit feminister. Jag kan själv tycka att det är eländigt när det blir något av en etikett utåt och det inte finns ärlighet i det. Idag så är jag feminist igen. Det handlar mer om att man *försöker* göra någonting [I 2].

Citatet visar hur reflexiviteten berör det egna förhållningssättet till att vara genusvetare, feminist (och man), men också andras bemötande. Beroende på den sociala och akademiska kontexten har informanten pendlat mellan att definiera sig som feminist och att inte göra det. Talet om ärligheten kan tolkas som uttryck för en förväntan om att det *ska* finnas en överensstämmelse mellan ett professionellt engagemang och ett personligt. Resonemanget påminner om det som framkommer i Holmgrens analys, att det är just genom att erkänna sin otillräcklighet som feministiskt engagerade män kan passera som feminister (Holmgren 2011b:92).

En genusvetares positioner och roller

Mycket i intervjuerna kretsar kring informanternas strävan efter samstämmighet mellan vetande och handling, att en genusvetare både är professionellt genusmedveten snarare än medveten och personligen lever som den lär. Men i intervjuerna framkommer också passager där genusvetarna berättar om hur de i sociala sammanhang intar vissa roller och positioner och hur omgivningen kan lägga på dem vissa roller och positioner. Med queerfenomenologiska termer kan det innebära att olika sätt att handla ger olika slags erkännande och bekräftelse. Erkännandet är inte alltid positivt utan kan också vara ett erkännande som avvikare (Ahmed 2006a:570). En informant, som under hela sin långa akademiska bana varit aktiv i feministiska frågor inom och utanför akademien, berättar att hon ibland uppfattas som ”bekantskapskretsens och familjens skäggiga dam” i betydelsen ”någon man kan visa upp när man vill vara provokativ eller höra folk dra efter andan men som man i övrigt kanske vill stoppa undan eller få tyst på när det är ens egna könskodningar som kommer upp i ljuset” [I 1]. Genusvetaren blir något som *andra försöker placera in* i en viss ordning. Men det kan också tolkas som att det är genusvetaren själv som *gör sig till en kategori* för att hantera den queera positionen som genusvetaren får i de straighta rummen (jfr Ahmed 2006a:565f). En annan informant berättar att hon kan ses som ”festförstöraren” eftersom det är ”svårt att ligga lågt” [I 7], på så sätt att hon går in i diskussioner om genus och därmed utmanar den givna sociala ordningen. Ytterligare en roll som kommer fram i flera intervjuer

är rollen som ”missionär”. I en intervju berättar en senior informant som undervisar mycket om genusfrågor att det är viktigt att ge studenter verktyg att använda såväl teoretiskt som i praktiken och att ”hela [hans] mission handlar om att fokusera på det som är möjligt att förändra”:

Vare sig det används i yrket eller egen kunskap i privatlivet så är det så långt som jag kan påverka som lärare. Det känns väldigt viktigt. Det känns nästan lite missionerande, det kan det bli, men jag trivs i den rollen [I 9].

Det som framkommer i dessa berättelser om positioner och roller är genusvetarnas placering inom de strukturer och rutiniserade handlingar som de önskar förändra. De kan placera sig där självmant som en provokation eller strategi för att upplysa och/eller förändra genusordningen. Men de kan också placeras där genom omgivningens reaktioner på deras beteende. Förändring eller motstånd mot normer tycks ge upphov till reaktioner, samtidigt som det är omgivningens reaktioner som också kan leda till att genusvetarna utvecklar strategier:

Man har ett perspektiv och det går inte att förklara på en minut för dem som är preteoretiska. Det är mycket mer komplicerat. Är det en middagsbjudning så går det inte att fördjupa sig. Ibland försöker man navigera och på något sätt försöka få in diskussionen i någorlunda rimlig riktning. Kanske genom att säga något om att det finns fakta som visar det här också. För annars blir det som om man sitter och föreläser och det går ju inte [I 8].

De positioner och roller som beskrivs i intervjuerna visar på svårigheter med att förändra gällande strukturer och normer. I somliga fall tar genusvetarna en aktivt avvikande roll i sitt agerande, i andra fall tar de en teoretisk upplysande roll, i ytterligare andra fall tilldelas genusvetarna rollen som avvikande. I alla fall innebär rollen ett erkännande som avvikande från normen. På sätt och vis är det ju också det genusvetare vill, då förändring av normer och strukturer är själva målet med genusvetandet. Genusvetande såväl som genusgörande är för informanterna ständigt närvarande men tar sig uttryck på olika sätt. Det finns ingen direkt strömbrytare som anger läget för ”av/på”, men för att kunna orientera sig i olika situationer och uppfatta vilka påbjudna vägar som finns att slå in på och vilka möjliga nya stigar som verkar framkomliga krävs att genusvetarna definierar sammanhanget och utifrån detta använder reflekterade strategier för olika situationer.

En ambition med svårigheter – att leva teorin

I informanternas reflexiva förhållningssätt till sitt genusvetande tycks de förhålla sig till en idé om att det ska finnas en överensstämmelse mellan det personliga och professionella engagemanget och kunnandet. En aspekt av detta är att informanterna uttrycker en tydlig ambition att ”leva teorin”, genom att använda sig av genusteori i praktiken. I de passager vi tagit upp i det inledande avsnittet om att genusvetande är en pågående

process som aldrig blir klar har vi berört detta. Samtidigt uttrycker informanterna en medvetenhet om problem att leva upp till sina ideal. Följande citat från en informant som är doktorand är ett uttryck för svårigheter med ambitionen att leva teorin:

Man är hela tiden själv med om att reproducera förtryckande strukturer. Man faller tillbaka i en position eller kvinnoroll som man egentligen inte vill ha. Det är svårt att komma ifrån. Hur t.ex. jag som mamma uppfostrar mina barn, eller hur man är på jobbet. Det är komplext och inte så enkelt som att man skådar ljuset och att man sedan är konsekvent i att förändra saker runt omkring sig [I 4].

I sådana resonemang är det tydligt att görandet av genus sker institutionaliserat och rutiniserat (West & Zimmerman 1987) och att många handlingsmönster innebär att följa redan upptrampade stigar och påbjudna handlingar (Ahmed 2006a, 2006b). Att bli teoretiskt medveten innebär inte att sådana strukturer och institutionaliserade normer försvinner. Men ambitionen hos genusvetarna är att medvetenheten möjliggör att vara uppmärksam på variationer och därigenom nå en större variation av genusgöranden (Butler 2007; Lorber 2000). Ett annat uttryck för denna balansgång mellan att å ena sidan själv leva i strukturer och institutionaliserade handlingar och å andra sidan ha ambitioner att verka utanför dessa, framkommer i en passage där en informant säger att: ”Feministiska idéer och tankar, makt och så, är något jag tycker man får jobba med. Det är ingenting man fattar beslut om en gång. Det är ett vardagligt arbete. Det är färskvara” [I 2]. Liknande resonemang finns också i följande passage från ytterligare en informant:

Man vill ju verkligen vara konsekvent feminist i alla lägen och verkligen verka mot diskriminering på grund av kön och annat. Men utan att det är ens medvetna intention kan det råka hända ibland att man utsätter någon annan för det. Då behöver man bli påmind eller uppmärksammas på att det händer. Min vilja och ambition är naturligtvis att det ska vara så, men jag tror att jag kan misslyckas med det ibland. Det är som med miljömedvetande också, där man inte alltid är konsekvent heller. Det är svårt att leva helt som man lär [I 4].

Genusvetarna uttrycker en tendens att ständigt orientera sig utifrån en position som tar avstamp i idén att motverka befintliga makttinga och ojämlika mönster (jfr Ganetz 2005). De tycks uppleva det som ett slags misslyckande när de inte lyckas omsätta teori i praktiken så att själva genusterrängen förändras. Men att leva i en given struktur och vilja ändra den är enligt informanternas utsagor besvärligt.

Genusvetarkvinnor och genusvetarmän

Gemensamt för informanterna i studien är en uttalad strävan att kritiskt ifrågasätta en traditionell genusordning och verka för en större variation än den binära genusordningen. Samtidigt uttrycker de vissa skillnader vad gäller utgångspunkter och vilka möjliga vägar de uppfattar framåt. Trots att vår intention i detta forskningsprojekt har varit att intervjua genusvetare, oavsett genustillhörighet, så framkom i materialet skill-

nader i förhållningssätt och resonemang för genusvetarkvinnor och genusvetarmän. De tycks starta från olika platser, och i olika terräng, och därmed ha olika utgångslägen utifrån vilka de uppfattar olika slags vägar framåt. I detta avsnitt av analysen belyser vi genusvetarkvinnors och genusvetarmäns olika utgångspunkter och påbudna vägar framåt.

Genusvetarkvinnor

I intervjuerna med genusvetarkvinnor berättar de att deras väg in i genusvetenskapen påverkats av personliga erfarenheter av att ha känt sig förfördelade i förhållande till män. Upplevd underordning verkar med andra ord vara en central utgångspunkt som fått kvinnorna att rikta sig mot att söka kunskap om genusystemet. I sina ansatser att leva teorin förefaller genusvetarkvinnorna på olika sätt experimentera med olika sätt att handla utifrån en uttalad ambition att agera utanför normen för kvinnlighet (jfr Lorber 2000):

Jag har gjort det medvetet, t.ex. genom att börja snusa jättetidigt på 70-talet när inga tjejer snusade, *för att* provocera. Men jag bryter även mot dem genom att jag pratar mycket. Jag tar stor plats och det är en sorts brott [I 6].

Det kan också handla om att leva i samkönade relationer: ”I det sättet att leva bryter jag mot normerna där också. Jag har gjort upp med en tidigare del av mitt liv och valt en annan inriktning” [I 3].

Genusvetarkvinnorna reflekterar också kring medvetna kroppsliga strategier för att inta queera positioner som kan fylla olika funktioner beroende på situation:

Jag menar själv att jag har både vad man benämner manliga och kvinnliga egenskaper. En del människor tycker att det är mycket skrämmande. I undervisningen använder jag det som instrument [I 1].

Man blir väldigt medveten oavsett vad man gör eller klär på sig. Det är ett iklädande av en själv. Man kan aktivt välja. Till exempel ”I dag vill jag ha höga klackar på skorna. I dag vill jag inte det.” Det är ett slags politiskt statement även om det kanske inte är det för omgivningen [I 5].

Ja det är spännande. Jag försöker bryta både mot stora och små. Bara det att man kan försöka sitta på olika sätt. Det blir speciellt väldigt provocerande när man ändrar har jag märkt. Man kan både sitta bredbent och med benen i kors. Sedan när du tar för mycket plats i ett sammanhang och inte står tillbaka, det har jag märkt. Det kan också vara sådant som att jag cyklar på en mountainbike som är så kallad herrmodell, vilket är ett fånigt namn. Det har jag förstått är otroligt provocerande, oerhört provocerande [I 7].

Genusvetarkvinnorna talar i termer om att *göra genus* och *göra genus ogjort* som ett medvetet val, ett reflekterat, formulerat och aktivt val. Den heterosexuella, straighta kvinnligheten är acceptabel att iscensätta såvida den är reflekterad och signalerar att kvinnan i fråga har en genomtänkt tanke med sitt ”framträdande”, som politisk och intellektuell ståndpunkt. Den typen av handlingar som följer en straight linje tycks av genusvetarkvinnorna omtolkas och bli mer av ett utmanande av densamma, mer som att göra genus ogjort när den är reflekterad. En kvinna sägs kunna sitta såväl bredbent som med benen i kors, som en kvinna eller som en man, så länge som handlingen är *reflexiv* och syftar till att provocera eller *utmana den straighta linjen*:

Jag kan också medvetet bete mig könskodat, t.ex. klä mig i skor med hög klack och klänning med hög slits, sminka mig och vara vad man kan kalla kvinnlig, men då är det mitt eget val och jag har problematiserat det för mig själv varför jag gör det [I 1].

De intervjuade kvinnorna förhåller sig till ett ideal att göra och iscensätta en reflexiv och medveten ”genuskomposition” som ger ett utrymme att mixa och blanda förväntad kvinnlighet med mer manligt konnoterade symboler i ett slags ”gender blending”. Dock verkar det gå en gräns vid att anamma alltför många maskulint kodade symboler även för en reflexiv genusvetare:

Om jag skulle gå klädd helt i herrkläder, det skulle vara svårt. Jag tycker heller inte att det är riktigt rätt väg att gå. För då blir det ändå ett framhävande av mansnormen. Jag tycker det är bättre att mixa litegrann [I 7].

Genusvetarmän

Genusvetarmännen tar i jämförelse med genusvetarkvinnorna tydligare avstamp i ett teoretiskt akademiskt intresse av att studera genus än i personliga upplevelser av orättvisa. Deras intresse för genusystemet ligger i en uppfattad orättvisa som de vill veta mer om och vara delaktiga i att avhjälpa (jfr Lundberg & Werner).

Det finns en ambition och vilja hos genusvetarmännen att bryta med stereotyper och normer som är förknippade med över/underordning. Men från genusvetarmännens position och utgångsläge handlar det om andra praktiska handlingar än för genusvetarkvinnorna. Det gör de exempelvis genom handlingar som att ge akt på att inte ta för mycket talutrymme: ”Jag är både spontan och vill missionera ibland [...] Det kan drabba andra, sådant har jag fått lära mig att iaktta [...] jag skulle behöva bli bättre på att observera mig själv” [I 9]. Det handlar också om strategier att medvetet ta ansvar för hem och familj: ”Vi ser inte diskning som något kvinnligt hemma hos oss, möjligen sätta upp gardiner. Det har aldrig varit en sådan fråga, men det kan komma upp i diskussioner om det. Men jag har alltid tyckt det varit självklart och har aldrig lämnat över det” [I 2].

När det kommer till förkroppsligande och utsmyckande symboler relaterade till genus skiljer sig genusvetarmännens svar från genusvetarkvinnorna. Att ”sätta på sig

kjol” eller riskera att uppfattas som homosexuell, är en stig som de intervjuade männen inte verkar vilja utforska närmare: ”Jag vill inte själv uppfattas som homosexuell. Det är inte rätt för mig” [I 8]. Liksom tidigare forskning (Butler 2007; Kroon 2007) visat har genusymboliken en tydlig koppling till sexualiteten i vilken manlig symbolik och heterosexualitet är svåra att utmana. En genusvetarman säger att det är viktigt att bevara olikheterna mellan kvinnor och män eftersom motsatser attraherar. Eller som i följande passage:

[När] man inte kan skilja på om det är en man eller kvinna till exempel, det är ett normbrott. Att vara väldigt feminin som man, till exempel ha feminina gester, gå feminint eller prata väldigt feminint. Det är klart att det är normbrott. Men det är ingenting som jag jobbar från eller med [I 2].

Genusvetarmännen anger liksom genusvetarkvinnorna att de är del av en struktur som är svår att till fullo utmana. En informant säger att han ser sig själv som ”en produkt av det manliga samhället”. Samma informant fortsätter: ”Jag kan inte fly från den bilden, den har format mig som sådan. Jag försöker, men jag har aldrig målat mig eller något sådant” [I 10].

Ambitionen att utmana och bryta normer finns, men balansakten att göra det och samtidigt bibehålla sina egna identitetsanspråk förefaller svår. På frågan om det är viktigt att bryta normer för att skapa jämställdhet säger en informant att ”Ja, det är väl bra att göra det och det gör man på en massa nivåer i dag. Jag skulle säkert kunna vara mycket mer aktiv. Det är nog mer att jag inte brinner tillräckligt mycket för enbart den frågan” [I 2].

Balansakten mellan upptrampade och nya stigar

I genusvetarnas resonemang kring vad deras genusrelaterade handlingsutrymmen möjliggör är det tydligt att göranden av genus sker i relation till institutionaliserade och rutiniserade ramar (West & Zimmerman 1987). På olika sätt förhåller de sig (och alla andra) som genusvetarkvinnor och genusvetarmän, reflekterat eller oreflekterat till på förhand påbudna stigar att följa i form av genusnormer (Ahmed 2006a, 2006b). Samtidigt finns – som genusvetare – en uttalad strävan att trampa ny mark. Ambitionen att leva teorin som informanterna ger uttryck för, tolkar vi som en strävan efter att som genusvetare agera normkritiskt. Ambitionen hos genusvetarna är att göra genustillhörighet irrelevant i sina vardagliga genusgöranden (Butler 2007; Lorber 2000). Detta sker genom att på olika sätt till vardags och i sin forskargärning tillämpa sina genusvetenskapliga kunskaper. Men balansgången mellan att förstå och uppfatta vad som är påbud och samtidigt navigera mot nya eller andra sätt att agera kräver reflektion och förståelse för varje enskild situation. Informanterna uttrycker olika gränsdragningar för ”hur mycket” och ”hur många” genusöverskridande symboler som kan tas i bruk. Inte minst skildras olika startpunkter och skilda möjliga vägar framåt för genusvetarkvinnor och genusvetarmän. Dessa olikheter mellan genusvetarkvinnors och genusvetarmäns sätt att praktisera genuskunskap återspeglar vad forskning om genusaktivism redan visat.

Det möjlighetsutrymme som genusvetarna uppfattar sig ha, handlar mycket om att agera utifrån normer för motsatt genus, och att kombinera olika genuskodade handlingar och manér för att finna en egen reflekterad och avvägd komposition som tar sig litet utanför de mest gängse sätten att vara. Problemet som genusvetarna framförallt tycks tampas med, är viljan att förändra en struktur som de är en del av.

Bortom en binär genusdelning?

Genusvetarna i den här intervjustudien visar en hög grad av medvetenhet och ett reflektionsdjup om vad genus och genusgöranden betyder för dem i det akademiska arbetet och i mer privata sociala sammanhang. De tycks vara inbegripna i en ständigt pågående reflektionsprocess om hur de kan bryta med stabila och socialt förväntade genusformer, uttryck och handlingsmönster. Vi uppfattar det som att de intervjuade genusvetarna ger uttryck för ett undoing-gender-perspektiv och att det finns en vilja att öppna upp genus genom att agera utanför ramarna för en binär genusdelning. Det blir därför intressant att se närmare på hur genusvetarna ser på faktiska möjligheter att *kategorisera* genus bredare, eller med större variationsvidd än enbart två alternativ.

I analysens tidigare teman har vi gett exempel på hur genusvetarna resonerar kring sin genuskunskap. Utöver dessa teman är det tydligaste exemplet på vad som är möjligt att förändra på strukturell nivå diskussioner av det språkliga bruket av *hen* som genusneutralt alternativ till hon och han. Då intervjuerna genomfördes våren 2012 hade nyorden *hen* och *en* ännu inte etablerats med potential att användas som politiska pronomen (Gustavson 2014). De diskussioner som förts inom genusvetenskapen om fördelar och nackdelar med genusneutrala ord framträder i intervjuerna. Särskilt några informanter kom in på diskussionen om *hen* som ett sätt bryta läsningen med två genuskategorier. En informant, som själv arbetat mycket med ett feministiskt språkbruk i sin forskar- och utbildningsgärning, tycker att införandet av *hen* som ett tredje genus är ”jättebra” och utvecklar det vidare:

Jag åker ganska ofta på genuskonferenser dit många personer som inte vill se sig som inlemmade i någon av de kategorier som finns. Då är det väldigt praktiskt med ett ord för det: *hen*. Dessutom är det väldigt bra att man kan ha ett helt könsneutralt pronomen där du talar om läsaren, t.ex. ”*Hen* kan”. Det är mycket mer praktiskt. Annars måste du bestämma dig. I och för sig kan det vara en könspolitisk handling att skriva ”*hon*” istället, men då riktas fokus i texten på att du har gjort det här medvetna valet. Så kommer det vara med ”*hen*” också, men så småningom så lägger det sig väl. Det tycker jag är bra. Det behövs. Uppenbarligen behövs det väldigt mycket eftersom så många blir provocerade av ett litet ord [I 7].

Fördelarna med *hen* finns i dess möjlighet att inrymma personer som inte vill definieras utifrån genus och att det då finns en kategori som är genusneutral i betydelsen att genus är irrelevant. Men användandet av *hen* kan också uppfattas som en utmanade eller provocerande handling. En informant, berättar att det för en del kan väcka reaktioner som ”Jag vill minsann vara en han! Kan inte jag få vara det?” Sådana reaktioner

brukar hon bemöta genom att svara: ”Jo, *du* ska få vara en han, det är OK’ [...] Det är inte det som det handlar om” [I 5]. Att använda hen som komplement till hon och han handlar inte om att beröva någon sin identitet, utan snarare om att inkludera fler i de kategorier som används.

Några informanter har reflekterat mycket aktivt kring det språkliga bruket av hen och uttrycker sig mycket positivt till dess möjligheter till en större variationsvidd av genusgöranden. Några andra är mer ambivalenta till vad en sådan språklig förändring möjliggör. De verkar inte ha reflekterat lika aktivt vad gäller hen. En informant, som har en senior position inom sitt ämne, säger till exempel att ”en del är rädda för att det skulle bli något slags genusyrsel eller så”, och att det finns en risk att ”Människor kommer i kläm, då är det inte bra” och fortsätter:

Det skulle ju kunna vara så då att vissa får en identitet som de blir osäkra över, och får en massa skiftande budskap. Den pressen som är i tonåren också. Det kan utlösa någonting. Det går inte att veta. Om det slår selektivt skulle vissa kanske inte klara pressen. Det är väl den enda nackdelen. Normerna bör ändras överlag tycker jag [I 8].

En annan informant, som har lång erfarenhet inom akademien med fokus på genusfrågor, uttrycker en ambivalens genom att betona hur det känns att använda hen där det verkar som att informanten upplever ett dilemma mellan att framstå som politiskt korrekt och att ha ärligt uppsåt:

Jag har sympatiserat med det för det kan väcka reflektion. Samtidigt känns det fortfarande lite konstlat. Så fort något känns konstruerat så handlar det om att jag behöver lära in det själv. Jag har försökt säga det [hen] istället för ’man’ ibland. Men det går lättare om jag skriver. Men inte i dagligt tal. Då känns det bara som att jag gör mig märkvärdig: ’Är det här det viktigaste? Eller är det här för sådana som vill vara massmediekåta?’ Att driva sådana frågor känns ibland lite ytligt, men jag sympatiserar egentligen med det. Ibland kan det vara användbart [I 9].

I intervjuerna skiftar uppfattningen om vilka möjligheter hen skapar mellan uppfattningen om att hen förstås som en ny genuskategorisering av människor, och uppfattningen av hen som en oskriven kategori som rymmer alla redan och i framtiden konstruerade genus och därmed som ett alternativ till kvinna/mansordningen. Hen är i den senare innebörden en oberoende kategori i relation till genus eftersom det rymmer alla. Ambitionen hos informanterna i denna studie när det gäller användningen av hen som beteckning i kategoriseringen av genus förstår vi som att se det som en möjlig öppning och som alternativ till det binära genussystemet. I viss mån skiljer sig dock informanternas diskussioner om saken. För vissa tycks ena foten vila på en mer konventionell linje med de två genus som finns och därmed en viss tvekan att omfamna hen medan andra ser hen som en utmanande väg som kan leda till mer överraskande och öppna synsätt. Diskussionen om hen skiljer sig strukturellt från övriga delar av

intervjuerna på så sätt att den hanterar en språklig kategorisering som har möjlighet att ge strukturella effekter, till skillnad från det i vardagen ständigt förekommande hanterandet av blandningar av kvinnligt och manligt kodade handlingsmönster och stilar. Det är här som alternativ utanför den heterosexuella matrisen blir möjliga.

Slutdiskussion: Aktivt sökande efter queera linjer inom låsta positioner

Syftet med denna studie har varit att undersöka det spänningsfält vi uppfattat finns mellan en del av genusvetenskapens kunskapsanspråk och de ambitioner akademiskt verksamma genusvetare har när det gäller att omsätta sin teoretiska kunskap i handling, men också vilka praktiska möjligheter och hinder de upplever för att göra detta. De frågor som specifikt har berörts är hur genusvetare anser att deras teoretiska genuskunskap bör användas, vilka möjligheter och begränsningar de upplever i sina försök att omsätta teoretiska kunskaper i praktisk handling i vardagslivet och i arbetet, och vilka alternativ de själva uppfattar som möjliga vad gäller genuspraktiker. Vi har i vår analys funnit fem centrala teman vad gäller genusvetarnas anspråk, möjligheter och hinder i sina praktiska genusgöranden.

Ett övergripande tema i intervjuerna har varit att genusvetandet innebär en reflexiv process där genusvetarna utvärderar sig själva utifrån hur väl de uppfattar sig stå sig i förhållande till sina ambitioner och praktiska försök till att ”leva som de lär”. Det reflexiva förhållningssättet handlar om att använda sina kunskaper om genusordning och maktstrukturer för att förstå sig själv och sin egen utgångspunkt, men också sina egna möjligheter att förändra en skev maktordning. Med den teoretiska kompetensen sätter genusvetarna ord på sina ståndpunkter och problematiserar dessa. Med Ahmeds begrepp har genusvetarna i egenskapen av genusvetare en hög grad av medvetenhet om sin egen utgångspunkt och sin egen orientering. De resonerar och talar om det snåriga i att identifiera genusstrukturer och genusordningar med hjälp av teorier om genus, men tycks på samma gång uppleva begränsade möjligheter att skapa nya rum utanför givna genusstrukturer. Enligt vår tolkning av intervjumaterialet uttrycker genusvetarna ambitioner att överskrida kulturellt förväntade normer för genus och sexualitet och strävar efter att inta gränsöverskridande uttryck och handlingsmönster. Ramarna för vad som är möjligt verkar röra sig inom området att agera i motsats till normen eller att kombinera motsatser. Dessa resonemang är på det hela taget samstämmiga med forskning om genusvetarstudenters ambitioner och genusmedveten aktivism utanför akademien.

I ansatserna att som genusvetare agera normkritiskt och på så vis öppna upp genus och ta sig utanför de bredaste normativa vägarna, finner sig informanterna inta positioner och roller i olika sociala sammanhang där de utmanar givna genusstrukturer, eller upplyser andra om dessa strukturer. När de utmanar normer och strukturer handlar en stor del om, liksom tidigare forskning om genusaktivister har visat, att agera enligt normer för motsatt genus (Holmgren 2011b; Lucal 1999; Wasshede 2010). Som del av den struktur de vill ändra handlar det om att på ett reflekterat sätt hantera såväl

konventionella, i betydelsen givna, normer att följa som de queera alternativa ageranden de själva vill skapa (Ahmed 2006a, 2006b). I detta agerande hamnar genusvetarna i ett liknande tillstånd som de av Holmgren intervjuade feministiska män som måste hantera situationen att vara en del av problemet (Holmgren 2007). När det endast finns två alternativ att välja mellan (kvinnligt och manligt) måste en balansakt utföras, i vilken vissa aspekter från de båda alternativen sammanfogas i en komposition som passar för en given situation. Resultatet blir för informanterna att tillföra queera inslag i en i övrigt genusnormativ linje. På så sätt kan de känna sig litet mer hemmastadda också genom att ta något eller några steg utanför den struktur som de ifrågasätter och vill markera avstånd till. Det är så nya stigar skapas, ett steg i taget. Och för varje steg som tas, förflyttas gränsen för det givna eller påbjudna.

Denna intervjustudie med akademiska genusvetare tyder på att det finns normer även för genusvetare som har ambitioner att leva och agera utifrån teorier de använder i sin forskning och undervisning och därmed bidra till att förändra givna maktordningar. Normerna handlar om att agera icke-normativt men reflexivt, att självständigt och medvetet förhålla sig till strukturer och utifrån det hitta sitt eget uttryck. Resultatet visar också att förutsättningarna för att praktisera genusvetande skiljer sig åt för genusvetarkvinnor och genusvetarmän. De intervjuade kvinnorna i studien uttrycker en tydligare strävan mot att bryta mot heteronormativitet än vad de intervjuade männen gör. Som forskning har visat tycks utrymmet för kvinnor att ta i bruk manlighetskonnoterade symboler vara större än vad det är för män att använda sig av kvinnlighetskonnoterade symboler (jfr Kroon 2007). Exempelvis är det mer socialt accepterat att kvinnor klär sig i kostym och slips än att män klär sig i kjol eller använder läppstift (Wasshede 2010). Det finns med andra ord gränser för att göra genus ogjort och bryta straighta linjer, och framförallt tycks sexualiteten vara en sådan gräns (Lundgren 1993; Skeggs 1999). Här uppstår också för genusvetarna själva ett gränsland för deras förståelse av genus och genusgörande som socialt konstruerade. För hur mycket är de själva beredda att experimentera med sin sexualitet och sina nära relationer för att möjligen förändra en struktur?

Genusvetarnas strävan efter att finna nya handlingsmönster, och större variation och acceptans för olikheter sker än så länge i en terräng som utgörs av en binär genusordning som värderar manligt konnoterade handlingar och attribut högre än kvinnliga, vilket påverkar genusvetarkvinnor och genusvetarmän på olika sätt trots deras anspråk på att vara genusvetare utan specifik genustillhörighet. Att som genusforskare sträva efter att ändra de strukturer som de själva studerar och kartlägger handlar till stor del om ett aktivt sökande efter queera linjer inom relativt låsta positioner. Denna aktivitet pågår genom försök att finna väl avvägda kompositioner i vilka genusvetarna kan känna sig hemma. Inte minst språkligt börjar nya vägar att bli synliga genom användandet av politiska pronomen bortom endast en genusneutral användning. Det är också på en sådan abstrakt kategoriserande nivå som informanterna har förhoppningar om att förändring är på väg att skapas för att möjliggöra en annan förståelse av vad som utgör variationsvidden av alternativ. Och det är i detta gränsland mellan det givna, det påbjudna och det ännu inte konkretiserade som denna analys landar.

Vår empiri bygger på genusvetare men utifrån den balansgång som informanterna ger uttryck för i sina ambitioner att ”leva teorin” vore det spännande att också undersöka och jämföra genusvetare med andra forskare verksamma inom andra ämnesdiscipliner i akademien för att undersöka skillnader i relationen mellan forskares hantering av teori och handling, kartläggning och praktisk användning.

Referenser

- Ahmed, S. (2006a) ”Orientations: Toward a queer phenomenology”, *GLQ: A journal of lesbian and gay studies* 12 (4):543–574.
- Ahmed, S. (2006b) *Queer Phenomenology: Orientations, objects, others*. London: Duke University Press.
- Ahmed, S. (2010) ”Vithetens fenomenologi”, *Tidskrift för genusvetenskap* (1/2):49–69.
- Ambjörnsson, F. (2011) *Rosa: Den farliga färgen*. Stockholm: Ordfront förlag.
- Andersson, M. (2010) *Blodets och rötternas logik: Internationell adoption i välfärdens diskursiva praktik*. Uppsala: Uppsala universitet.
- Bryant, A.N. (2003) ”Changes in attitudes toward women’s roles: Predicting gender-traditionalism among college students”, *Sex roles* 48 (3/4):131–142.
- Butler, J. (2007) *Genustrubbel*. Göteborg: Daidalos.
- Connell, R. (2003) *Om genus*. Göteborg: Daidalos.
- Davies, K. & J. Esseveld (1989) *Kvalitativ kvinnoforskning*. Stockholm: Arbetslivscentrum.
- Deutsch, F.M. (2007) ”Undoing gender”, *Gender and society* 21 (1):106–127.
- Frye, M. (1983) *The politics of reality: Essays in feminist theory*. Trumansburg N. Y.: The Crossing Press.
- Ganetz, H. (2005) *Genusvetenskapliga projektansökningar inom humaniora-samhällsvetenskap: En uppföljning av Vetenskapsrådets beredning och utfall 2004*. Stockholm: Vetenskapsrådets kommitté för genusforskning.
- Gemzöe, L. (2008) *Feminism*. Stockholm: Bilda.
- Gillham, B. (2008) *Forskningsintervjun: Tekniker och genomförande*. Lund: Studentlitteratur.
- Griffin, G. & J. Hanmer (2005) ”The impact of women’s studies on its students’ relationships and everyday practices”, 141–167 i G. Griffin (red.) *Doing women’s studies: Employment opportunities, personal impacts and social consequences*. London - New York: Zed Books.
- Gothlin, E. (2001) *Kön eller genus?* Göteborg: Genussekretariatet.
- Gustavson, M. (2014) ”Hen, en, man och jag”, i A. Lundberg & A. Werner (red.) *Kreativt skrivande och kritiskt tänkande i genusvetenskap*. Göteborg: Nationella sekretariatet för genusforskning.
- Hammarström, A. (2005) *Genusperspektiv på medicinen: Två decenniers utveckling av medvetenheten om kön och genus inom medicinsk forskning och praktik*. Stockholm: HSV.

- Hirdman, Y. (1988) "Genussystemet: Reflexioner kring kvinnors sociala underordning", *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 3:49–63.
- Holmgren, L.E. (2007) "Killing Bill: Men as rebellious feminists in the politics of passing", *Norma* 2 (1):16–37.
- Holmgren, L.E. (2008) "Performing feminist affinity: Interviewing feminist men in Sweden", *Revista Atenea XXVI–II* (2):107–120.
- Holmgren, L.E. (2011a) "Co-fielding in qualitative interviews: Gender, knowledge and interaction in a study of (pro)feminist men", *Qualitative inquiry* 17 (4):364–378.
- Holmgren, L.E. (2011b) *IngenMansLand: Om män som feminister, intervjuframträdanden och passerandets politik*. Uppsala: Uppsala universitet.
- Holmgren, L.E. & J. Hearn (2009) "Framing 'men in feminism': Theoretical locations, local contexts and practical passings in men's gender-conscious positionings on gender equality and feminism", *Journal of gender studies* 18 (4):403–418.
- Högskoleverket (2007) *Utvärdering av ämnet genusvetenskap vid svenska universitet och högskolor*. Rapport 2007:17. Stockholm: Högskoleverket.
- Iversen, C. (2011) "Judith Butler: Makt och performativitet", 231–250 i J. Lindblom & J. Stier (red.) *Det socialpsykologiska perspektivet*. Lund: Studentlitteratur.
- Kroon, A. (2007) *FE/MALE: Asymmetries of gender and sexuality*. Uppsala: Uppsala universitet.
- Kvale, S. & S. Brinkmann, (2009) *Den kvalitativa forskningsintervjun*. Stockholm: Studentlitteratur.
- Lorber, J. (2000) "Using gender to undo gender: A feminist degendering movement", *Feminist theory* 1 (1):79–95.
- Lucal, B. (1999) "What it means to be gendered me: Life on the boundaries of a dichotomous gender system", *Gender and society* 13 (6):781–797.
- Lundberg, A. & A. Werner (2013a) *Genusvetarnas framtid: En nationell alumniundersökning av genusvetenskaplig utbildning och arbete*. Göteborg: Nationella sekretariatet för genusforskning.
- Lundberg, A. & A. Werner (red.) (2013b) *Genusvetenskap, politik och samhällsengagemang*. Göteborg: Nationella sekretariatet för genusforskning.
- Lundberg, A. & A. Werner (2014) "Med passionen som drivkraft. En intersektionell analys av genusvetenskap, de studerande och arbetslivet", *Tidskrift för genusvetenskap* 35 (1):51–71.
- Lundgren, E. (1993) *Det får da vara grenser for kjønn: Voldelig Empiri og feministisk teori*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Risman, B.J. (2009) "From doing to undoing: Gender as we know it", *Gender and society* 23 (1):81–84.
- Rosenberg, T. (2002) *Queerfeministisk agenda*. Stockholm: Atlas.
- Sevelius, J.M. & J.E. Stake (2003) "The effects of prior attitudes and attitude importance on attitude change and class impact in women's and gender studies", *Journal of applied social psychology* 33 (11):2341–2353.
- Skeggs, B. (1999) *Att bli respektabel: Konstruktioner av klass och kön*. Göteborg: Daidalos.

- Sohl, L. (2014) *Att veta sin klass: Kvinnors uppåtstående klassresor i Sverige*. Stockholm: Atlas akademi.
- Stake, J.E. & F.L. Hoffman (2001) "Changes in student social attitudes, activism, and personal confidence in higher education: The role of women's studies", *American educational research journal* 38 (2):411–436.
- Stake, J.E., L. Roades, S. Rose, L. Ellis & C. West (1994) "The women's studies experience: Impetus for feminist activism", *Psychology of women quarterly* (18):17–24.
- Stake, J.E. & S. Rose (1994) "The long-term impact of women's studies on students' personal lives and political activism", *Psychology of women quarterly* (18):403–412.
- Svenaesus, F. (2009) "Vad är praktisk kunskap? En inledning till ämnet och boken", 11–34 i J. Bornemark & F. Svenaesus (red.) *Vad är praktisk kunskap?* Huddinge: Södertörns högskola.
- Trost, J. (1997) *Kvalitativa intervjuer*. Lund: Studentlitteratur.
- Wasshede, C. (2010) *Passionerad politik: Om motstånd mot heteronormativ könsmyndighet*. Malmö: Bokbox.
- West, C. & D.H. Zimmerman (1987) "Doing Gender", *Gender and society* 1 (2):125–151.
- Widerberg, K. (1995) *Kunskapens kön: Minnen, reflektioner och teori*. Stockholm: Norstedts.

Korresponderande författare

Gunilla Carstensen
Högskolan Dalarna, 791 88 Falun
Tel: 023-77 80 92
E-post: gca@du.se

Författarpresentationer

Gunilla Carstensen är universitetslektor i sociologi vid Högskolan Dalarna. Hennes forskningsintressen är genus, organisation och utsatthet och hon har tidigare studerat sexuella trakasserier i akademien. Hennes pågående forskningsprojekt handlar om rättstolkning i domstol.

Amanda Frank är doktorand inom Valfärd och Socialvetenskap vid Hälsohögskolan i Jönköping och Högskolan Dalarna med inriktning mot socialarbetares beslutsfattande.

Jessica Wide är universitetslektor i sociologi vid Högskolan Dalarna. Hennes forskningsintressen ligger i gränslandet mellan socialpsykologi och samhällsteori, särskilt det senmoderna samhällets socialitet.

Sociala kartor över utbildningslandskapet

Installationsföreläsning, professuren i utbildningssociologi vid Uppsala universitet, 11 november 2015

Mikael Börjesson

MYCKET VÄLKOMNA TILL denna föreläsning när jag tillträder Sveriges enda lärostol i utbildningssociologi. Några inledande ord om ämnet, såsom vi tolkar det i Uppsala, är på sin plats.

Utbildningssociologin vid Uppsala universitet¹

- är *relationell* – undersöker förhållandet mellan utbildning och samhällsordningen, samt hur utbildning påverkas av övriga samhälleliga företeelser och vice versa,
- utgår från hur utbildningar är inordnade i *mångdimensionella* ”rum” eller ”fält” vilkas struktur avgörs av hierarkier utbildningarna emellan (med elitutbildningar på krönet) och andra polariteter som skiljer dem åt,
- fokuserar på hur olika *sociala grupper* (samhällsklasser, yrkesgrupper, familjer, elever, studenter, lärare) med olika slag av tillgångar, såsom exempelvis kulturellt kapital eller skolkapital, använder sig av utbildningssystemet på olika vis,
- innefattar ett *historiskt perspektiv* – hur utbildningsfälten vuxit fram, vad som är stabilt och vad som förändras,
- gör bruk av begrepp som *fält*, *kapital*, *strategier*² och en bred uppsättning metoder som *intervjuer*, *enkäter*, *observationer*, *textanalyser* och statistiska tekniker, särskilt *geometrisk dataanalys* inkluderande olika varianter av *korrespondensanalys*.

Ämnet för dagens föreläsning är alltså sociala kartor över utbildningslandskapet. Närmare bestämt ska vi uppehålla oss vid tre typer av kartor:

1 Utbildningssociologin vid Uppsala universitet har vuxit fram inom SEC (Sociology of Education and Culture), Uppsala universitet, <http://www.skeptron.uu.se/broady/sec/>, som etablerades i Stockholm år 1990 och i dag leds av Donald Broady, Mikael Börjesson och Marta Edling.

2 Se Donald Broady 1991 för utförlig diskussion och analys av Pierre Bourdieus nyckelbegrepp. Se även Pierre Bourdieu 1989 för den mest syntetiska framställningen av Bourdieus och hans medarbetares utbildningssociologiska studier som legat till grund för de analyser och undersökningar som vi genomfört inom SEC.

- Högskolefältet och dess delfält
- Det nationella gymnasiefältet
- Det svenska samhället som socialt rum

Jag ska försöka leda i bevis att det råder stor överensstämmelse mellan *strukturen* hos dessa olika fält och rum.

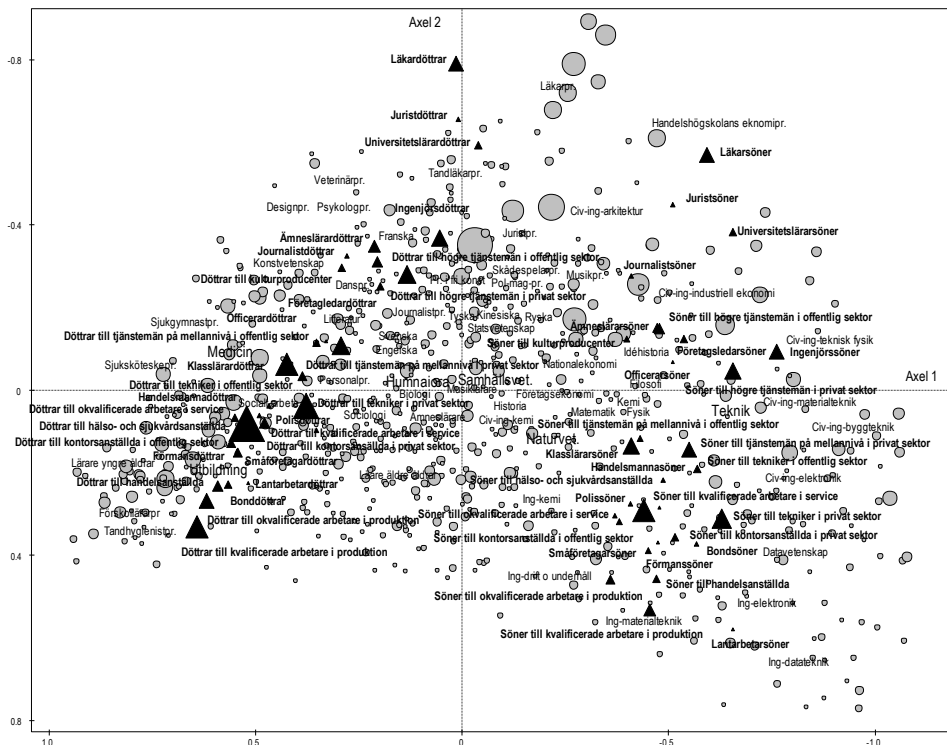
Låt oss börja med högskolefältet. Här nedan ser vi dess struktur hösten 2009. Jag ska strax gå in på vad kartan visar, men först några ord om hur den är gjord. Kartan bygger på en korrespondensanalys baserad på en tabell över studenternas sociala ursprung och kön och över studenternas utbildningar uppdelade på lärosäten. Korrespondensanalys är en metod inom familjen geometrisk dataanalys (Le Roux & Roaunet 2004). Grunden för dessa metoder är att data analyseras som punkter i geometriska mångdimensionella rum med syfte att finna mönster i data och reducera datas komplexitet. Korrespondensanalysen tar fasta på de största skillnaderna i materialet (de största avstånden mellan faktiskt och förväntat värde i en cell) och särskiljer dessa längs den första axeln. Därefter söker metoden fram de näst största skillnaderna, vilka åskådliggörs längs en andra axel. Genom att ställa de första två axlarna mot varandra skapas ett plan, där det går att analysera hur olika egenskaper och individer förhåller sig till varandra enligt de två viktigaste dimensionerna i materialet. En bärande tanke är att modellen ska följa data och inte tvärtom. Det innebär att man inte på förhand sätter upp någon hypotes om hur data är strukturerade utan att man baserar sin tolkning på korrespondensanalysens utfall. Att, som vi ska se, kön är den viktigaste variabeln för att redogöra för skillnaderna i materialet är således en tolkning av utfallet och inget vi på förhand har bestämt.

Vi lägger stor vikt vid god precision i analyserna. Vad gäller det sociala ursprunget skiljer vi gärna mellan, som här, 32 sociala grupper och mellan söner och döttrar till dessa grupper. De som annars ofta klumpas samman som högre tjänstemän delas upp i läkardöttrar, läkarsöner, jurisdöttrar, juristsöner, döttrar till högre tjänstemän i privat sektor, söner till högre tjänstemän i privat sektor, och så vidare. Vi kan i efterhand aggregera dessa till såväl en övre medelklass som till en kulturell och en ekonomisk fraktion. På motsvarande sätt skiljer vi mellan ett tiotal sociala grupper inom medelklassen och ett drygt halvdussin inom den lägre medelklassen och inom arbetarklassen.

För utbildningarnas del separerar vi olika program såsom läkarprogrammet, juristprogrammet, olika ekonomiutbildningar, lärarutbildningar av skilda slag, och olika kurser såsom franska, tyska, spanska, historia och filosofi. Vi delar dessutom upp utbildningarna efter lärosäten, exempelvis teknisk fysik i Uppsala, teknisk fysik på KTH och teknisk fysik i Linköping. Totalt har vi byggt upp kartan med hjälp av över 700 sådana enheter av utbildning per lärosäte, vilka sammanlagt samlar 255 000 studenter.

SOCIALA KARTOR ÖVER UTBILDNINGSLANDSKAPET

Figur 1. Det svenska högskolefältet 2009.

Anmärkning:

- Program/kurs/ämbesområde per lärosäte.
- ▲ Sociala grupper uppdelade efter söner och döttrar.

Symbolerna är proportionerliga till antalet individer som de omfattar.

Källa: individbaserad avertifierad statistik från Statistiska Centralbyrån.
Egna bearbetningar och analyser.

Vad säger oss då kartan?

Till att börja med skiljer den ut en männens och en kvinnornas högskola (schematiskt åskådliggjort i figur 2 nedan). Till vänster finner vi döttrar och till höger söner. Däremellan finns en könsblandad zoon. Det är här som konkurrensen är som störst, eftersom både män och kvinnor konkurrerar i denna del av rummet.

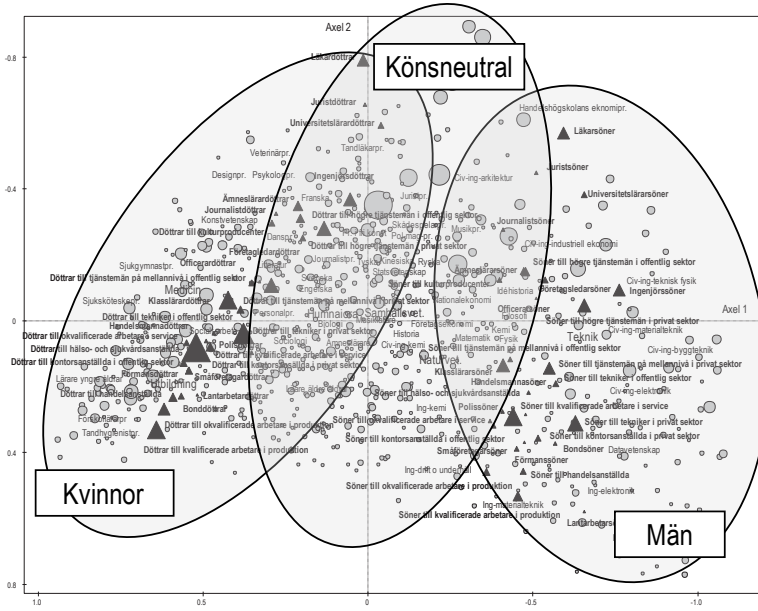
Så långt kön. När vi ser till sociala grupper aggregerade till sociala klasser, orienteras dessa framför allt längs den andra, lodräta, axeln, som bildar en hierarki med de mer dominerande och resursrika klasserna uppåt och dominerade och tillbakasatta klasser nedåt (se figur 3 nedan). När vi rör oss uppåt i rummet ökar volymen av utbildningskapital som studenternas föräldrar besitter. Likaså, men inte lika tydligt, ökar också de ekonomiska resurserna i föräldrahemmet, längs den andra axeln, studenter vars föräldrar har höga inkomster återfinns högt upp och studenter vars föräldrar har låga eller medelhöga inkomster på den nedre halvan. Föräldrarnas tillgångar sammanfaller också med studenternas egna förvärvade utbildningstillgångar. Höga gymnasiebetyg och höga högskoleprovspoäng placerar sig högt i rummet, medan låga gymnasiebetyg och högskoleprovspoäng hamnar i rummets nedre del.

På en finare nivå finns en skillnad inom framför allt de övre samhällsklasserna, där en kulturell fraktion, mer beroende av utbildningsmässiga och kulturella tillgångar än av ekonomiska, positionerar sig högre upp i rummet än den ekonomiska fraktionen (där det ekonomiska kapitalet väger tyngre än det kulturella) (schematiskt återgiven i figur 4 nedan). I de mest extrema positionerna finner vi söner och döttrar till läkare, jurister och universitetslärare, där nästan samtliga har en längre högskoleutbildning i bagaget, medan barn till företagsledare och högre tjänstemän i privat sektor återfinns närmare rummets mitt. Motsvarande skillnader finns inom medelklassen mellan å ena sidan journalisters och kulturproducenters barn, och å andra sidan teknikers och tjänstemäns på mellannivå i privat sektor.

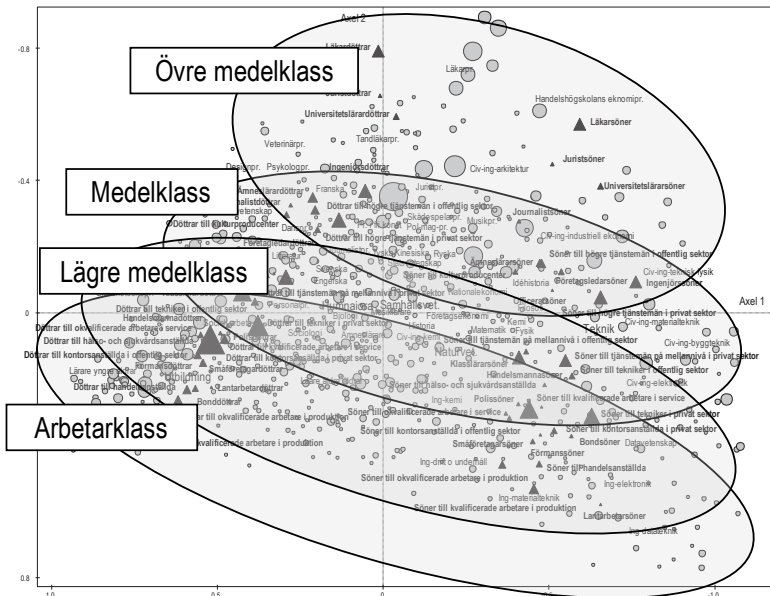
För att sammanfatta: De första två dimensionerna sammantagna bildar en triangulär struktur, där skillnaderna mellan könen varierar med social klass och klassfraktion (se figur 5 nedan). Könsskillnaderna är som störst bland barnen ur arbetarklassen för att minska i den sociala strukturens övre skikt. Framför allt möts bildningsborger-skapets söner och döttrar på samma utbildningar.

SOCIALA KARTOR ÖVER UTBILDNINGSLANDSKAPET

Figur 2. Det svenska högskolefältet 2009 – kön.

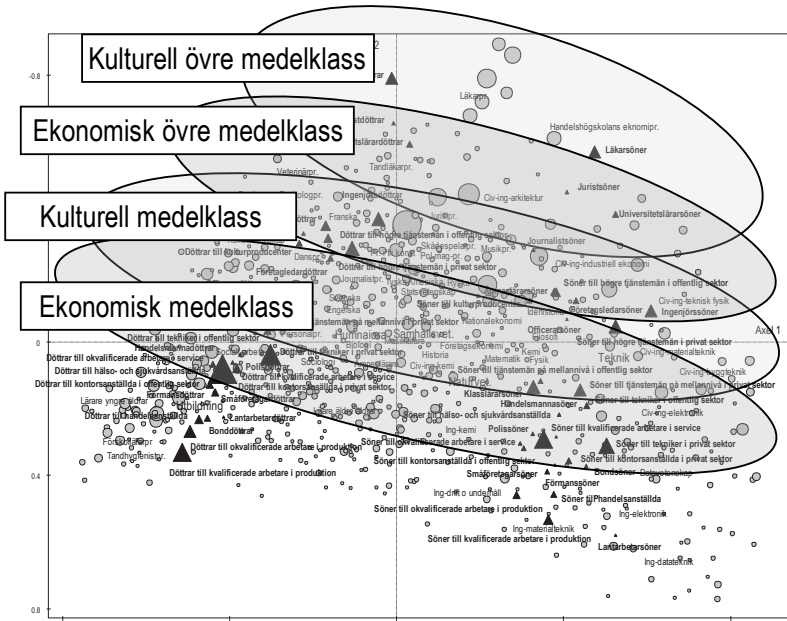

Figur 3. Det svenska högskolefältet 2009 – sociala klasser.

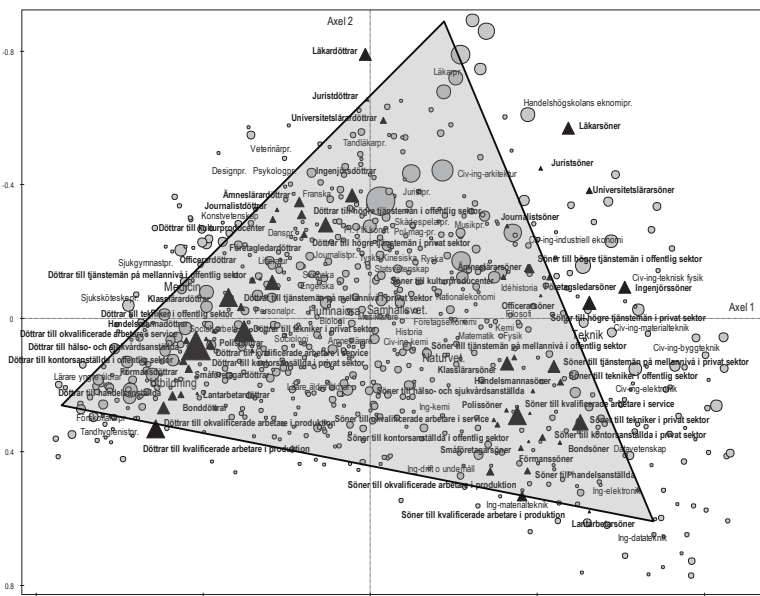

Källa: individbaserad oidentifierad statistik från Statistiska Centralbyrån.
Egna bearbetningar och analyser.

Figur 4. Det svenska högskolefältet 2009 – klassfraktioner.

Figur 5. Det svenska högskolefältet 2009 – sammanfattning.

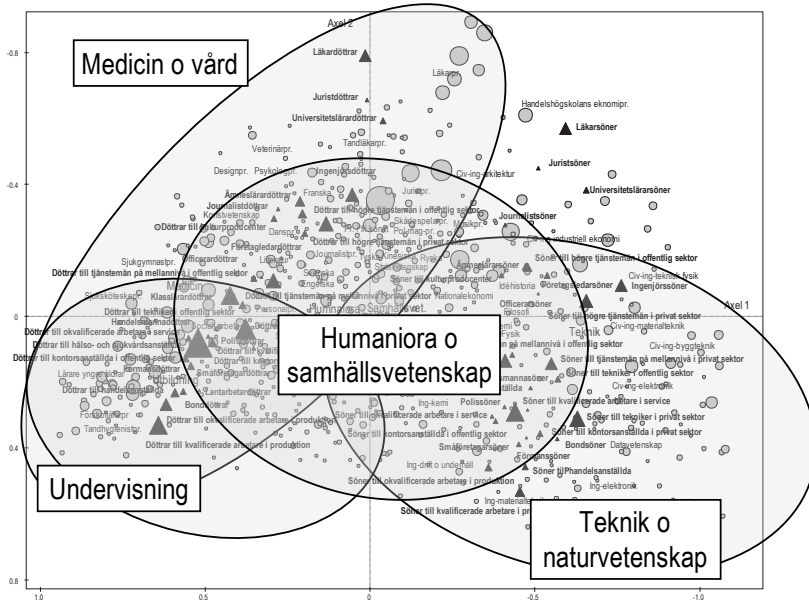

Källa: individbaserad oidentifierad statistik från Statistiska Centralbyrån. Egna bearbetningar och analyser.

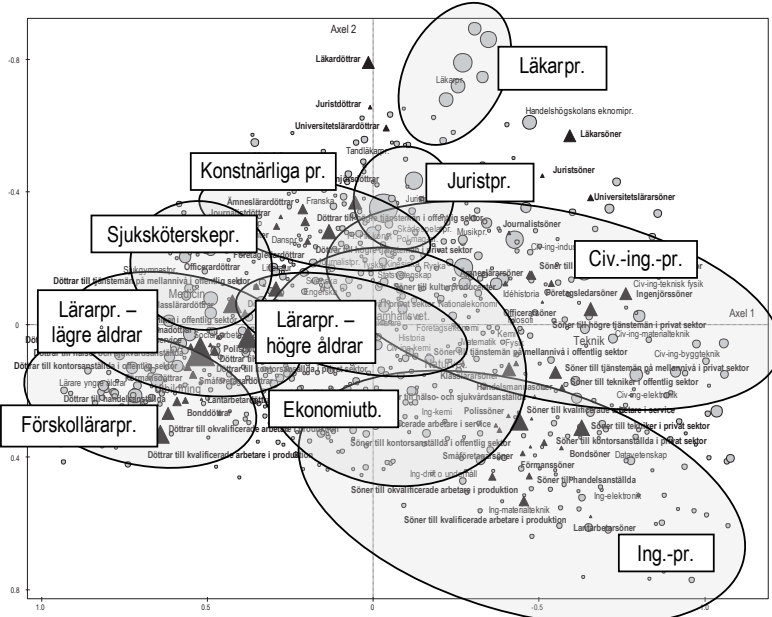
Vänder vi blicken mot utbildningarna och börjar med breda penseldrag, positionerar sig vetenskapsområdena väldigt olika i rummet (se figur 6 nedan och även figur 1 ovan). Längs den första, vågräta, axeln står medicin, vård, omsorg och undervisning vid den kvinnliga polen mot teknik och naturvetenskap vid den manliga polen, med humaniora och samhällsvetenskap däremellan i en mer könsneutral position. Längs den andra, lodräta, axeln har områdena olika utsträckning. Undervisningsområdet, lärarutbildningar och pedagogik med mera, har en förhållandevis tydlig koncentration till det nedre vänstra hörnet, dominerat av kvinnor från arbetarklass och lägre medelklass. Detta kan kontrasteras mot det andra kvinnodominerade området, vård och medicin, som har en sträckning längs hela den andra axeln och således en stor social spännvid. Teknik och naturvetenskap samt humaniora och samhällsvetenskap ligger mellan dessa extremer.

På en mer detaljerad nivå, där enskilda utbildningar kan särskiljas (figur 7 nedan och figur 1 ovan), utmärker sig läkarutbildningar med den socialt sett mest dominerande rekryteringen, längst upp i triangelns topp, där Sveriges samtliga sex läkarprogram finns samlade. Strax därunder finns juristprogrammet, konstnärliga yrkesutbildningar, samt andra längre professionsutbildningar som psykologutbildning och tandläkarutbildning. Särskiljande för dessa är att de har högt söktryck och kräver höga gymnasiebetyg eller högskoleprovspoäng för antagning. Inom parentes: Vi kan dra oss till minne att dessa utbildningar ligger i den könsbalanserade delen av högskolan, där både män och kvinnor konkurrerar om platserna, vilket alltså höjer trösklarna för att bli antagen ytterligare, vilket i sin tur för med sig en än mer socialt exklusiv rekrytering. Inom det tekniska området kan vi se en tydlig social skiktning mellan de längre civilingenjörsutbildningarna och de kortare ingenjörsutbildningarna. Dessa utbildningar rymmer dessutom en könsmässig spännvid mellan mansdominerande utbildningar inom el, maskin och data och mer kvinnligt orienterade utbildningar inom kemi och samhällsbyggnad. Inom utbildningsområdet är skillnaderna som vi konstaterat inte så stora; det finns en viss tendens att utbildningar riktade mot undervisning för äldre barn och ungdomar har fler manliga studenter och större andelar ur medelklassen, men skillnaderna är långtifrån så stora som mellan läkarutbildningarna och sjuksköterskeutbildningarna.

Figur 6. Det svenska högskolefältet 2009 – studieområden.

Figur 7. Det svenska högskolefältet 2009 – typer av utbildningar.

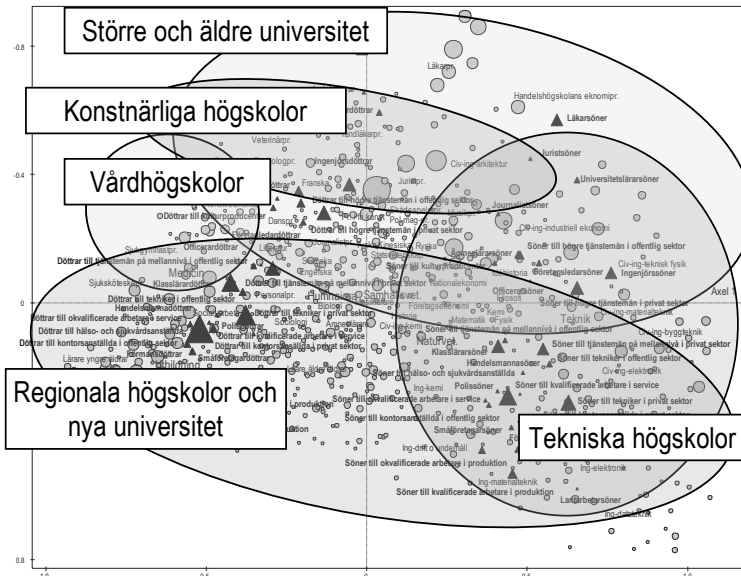
Anmärkning: Ellipserna har satts ut för hand med syfte att representera merparten utbildningar inom ett visst område.
 Källa: Individbaserad avidentifierad statistik från Statistiska Centralbyrån. Egna bearbetningar och analyser.

Rummet rymmer även skillnader mellan lärosätetstyper (se figur 8 nedan). Längs den könsmässiga, vågräta, axeln står vårdhögskolor och konstnärliga högskolor mot tekniska lärosäten, vilket följer den ämnesmässiga logiken. Den stora skillnaden finns dock längs den andra, sociala, axeln, där de större, traditionella universiteten framför allt rekryterar ur den övre medelklassen och medelklassen, medan de nyare och mindre högskolorna har en överrepresentation av studenter från arbetarklasshem och lägre medelklasshem.

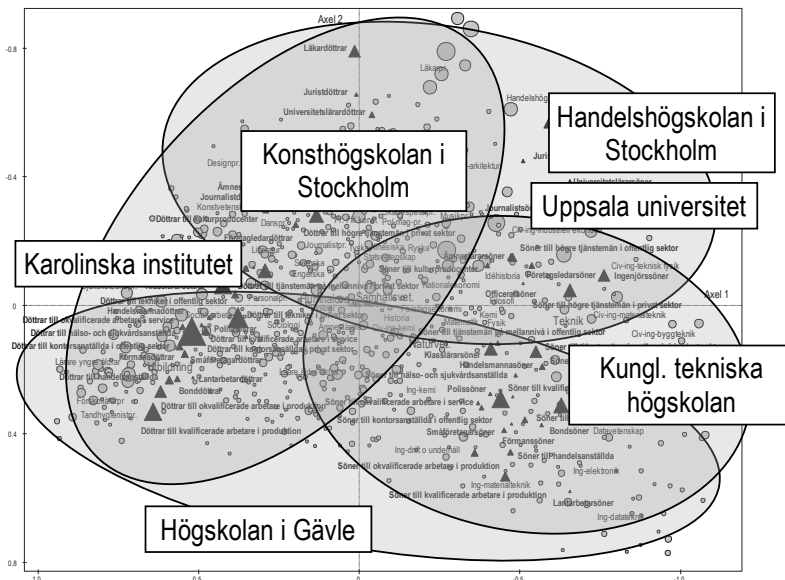
Även de enskilda lärosätenas positioner skiljer sig väsentligt åt beroende på typ och storlek (figur 9 nedan). Som en representant för de äldre och större universiteten kan vi ta Uppsala universitet, som täcker den övre delen av rummet och har en överrepresentation av studenter från övre medelklass och medelklass (och en underrepresentation av studenter från arbetarklass och lägre medelklass) och en stor könsmässig spännvidd inom dessa sociala skikt, från kvinnodominerade språkutbildningar och vårdutbildningar till mansdominerade tekniska utbildningar. Gävle högskola, som representant för mindre högskolor, rekryterar studenter framför allt på den nedre halvan av fältet.

Det är intressant att ställa två av våra största och mest erkända fackhögskolor, Karolinska institutet och Kungliga tekniska högskolan, mot varandra. Dessa utgör spegelbilder längs den könsmässiga axeln, med Karolinska mot den kvinnligt dominerade delen av högskolefältet och KTH mot den manligt dominerande. På samma sätt kan två av våra mindre men mest utpräglade elitinstitutioner, Konsthögskolan i Stockholm och Handelshögskolan i Stockholm, ställas mot varandra, högt upp i fältet, med en tydlig könsmässig polaritet, representerande en förhållandevis kvinnlig kulturvärld och en påtagligt manlig ekonomisk värld.

Figur 8. Det svenska högskolefältet 2009 – typer av lärosäten.

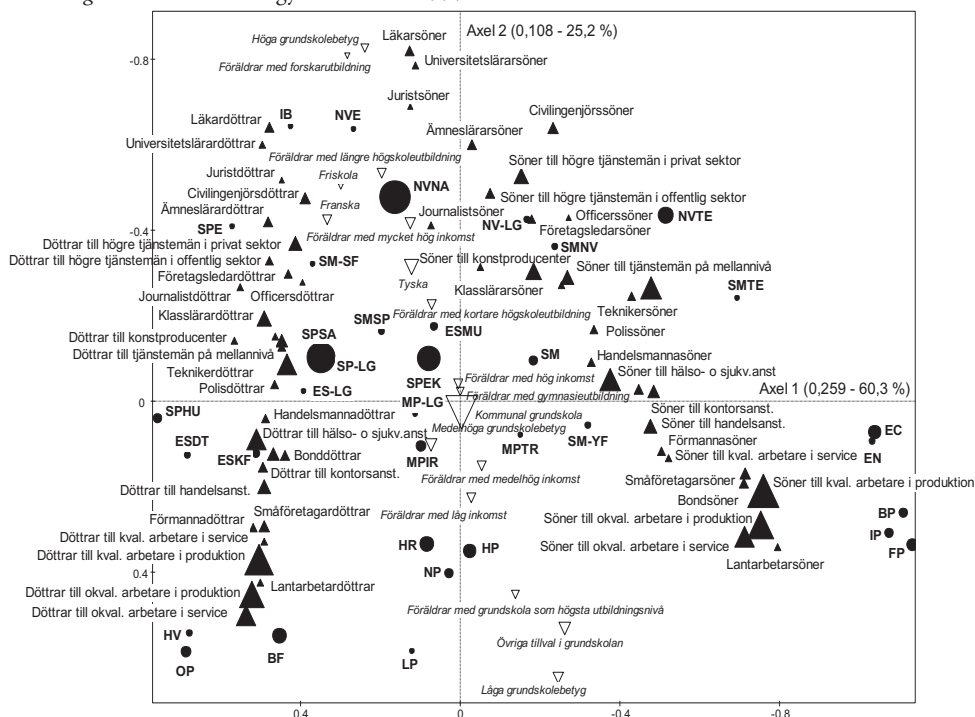
Figur 9. Det svenska högskolefältet 2009 – enskilda lärosäten.

Anmärkning: I figur 9 representeras Konsthögskolan i Stockholm och Handelshögskolan i Stockholm av en punkt vid etiketten som svarar mot lärosätens huvudutbildnings position i fältet, medan övriga lärosäten representeras av en ellips som omfattar merparten av lärosätens utbildnings utbredning i fältet.
 Källa: Individbaserad oidentifierad statistik från Statistiska Centralbyrån. Egna bearbetningar och analyser.

För att gå en lite ovanlig väg, från högskolan till gymnasiet: här har vi det svenska gymnasiefältet åren 1997–2000. Underlagt är data om ungefär 370 000 elever i årskurs två dessa år och om deras fördelning på program och inriktningar. Samma indelning av eleverna i 32 sociala grupper uppdelade efter kön som ovan har använts och återigen är metoden korrespondensanalys.

Figur 10. Det svenska gymnasiefältet 1997–2000.

Förkortning	Program/Gren/Lokal gren	Förkortning	Program/Gren/Lokal gren
BF	Barn och fritidsprogrammet	MP-LG	Medieprogrammet – Lokal gren
BP	Byggprogrammet	NP	Naturbruksprogrammet
EC	Elprogrammet	NVE	Naturvetenskapsprogrammet – Engelsk variant
EN	Energiprogrammet	NVNA	Naturvetenskapsprogrammet – Naturvetenskap
ES-LG	Estetiska programmet – Lokal gren	NVTE	Naturvetenskapsprogrammet – Teknik
ESDT	Estetiska programmet – Dans och teater	NV-LG	Naturvetenskapsprogrammet – Lokal gren
ESKF	Estetiska programmet – Konst och formgivning	OP	Omvårdnadsprogrammet
ESMU	Estetiska programmet – Musik	SM	Specialutformat program
FP	Fordonsprogrammet	SMNV	Specialutformat program med inriktning mot NV
HP	Handels- och administrationsprogrammet	SMSP	Specialutformat program med inriktning mot SP
HR	Hotell- och restaurangprogrammet	SM-SF	Specialutformat program med inriktning mot andra studieförberedande
HV	Hantverksprogrammet	SM-YF	Specialutformat program med inriktning mot yrkesförberedande utbildning
IB	Internationell baccalaureat	SPE	Samhällsvetenskapsprogrammet – Engelsk variant
IP	Industriprogrammet	SPEK	Samhällsvetenskapsprogrammet – Ekonomi
LP	Livsmedelsprogrammet	SPHU	Samhällsvetenskapsprogrammet – Humanistisk
MPIR	Medieprogrammet – Information och reklam	SPSA	Samhällsvetenskapsprogrammet – Samhällsvetenskap
MPTR	Medieprogrammet – Tryckmedia	SP-LG	Samhällsvetenskapsprogrammet – Lokal gren

Anmärkning:

● Program/Gren/Lokal gren. ▲ Sociala grupper uppdelade efter kön. ▽ Supplementära variabler. Symbolerna är proportionerliga till antalet individer som de omfattar.

Källa: Broady & Börjesson 2006:90–91.

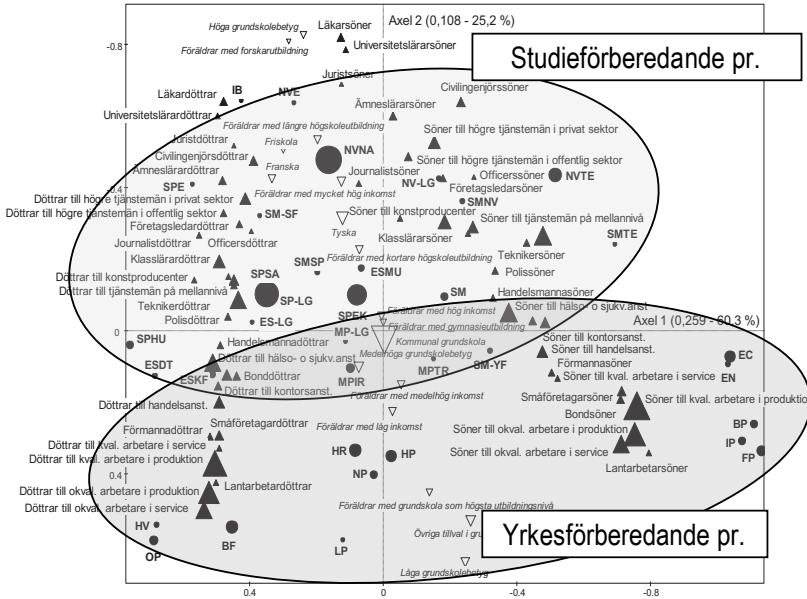
Vi känner igen det grundläggande triangulära mönstret, störst skillnad mellan könen inom arbetarklassen och minst könsmissiga skillnader inom den övre medelklassen och framför allt dess kulturella fraktion.

Längs den lodräta sociala axeln framträder en tydlig åtskillnad mellan studie- och yrkesförberedande program, eller högskoleförberedande och yrkesprogram med dagens terminologi.

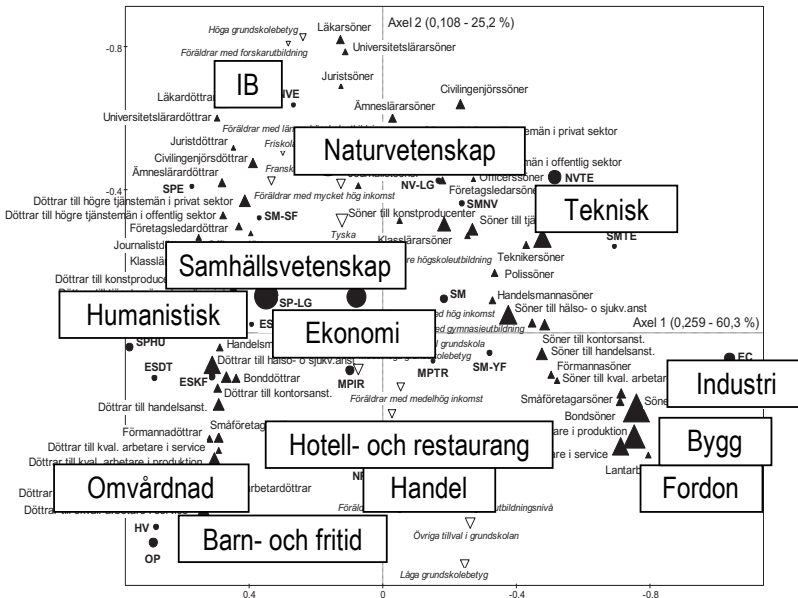
På en mer detaljerad nivå kan intressanta skillnader längs båda dimensionerna urskiljas. Längs den vågräta könsmissiga axeln finner vi bland de studieförberedande utbildningarna en uppdelning mellan humaniora och kultur till vänster och den kvinnodominerade delen, och teknik mot den manliga delen, med ekonomi däremellan. Bland de yrkesförberedande utbildningarna står kvinnodominerade utbildningar inom vård, barn och fritid och hantverk mot manligt dominerade utbildningar som program inriktade mot industri, byggnad och fordon. Längs den lodräta sociala dimensionen framträder en differentiering av de studieförberedande utbildningarna där det naturvetenskapliga programmet och dess grenar intar en mer dominerande position än det samhällsvetenskapliga programmet och dess grenar som hamnar i positioner mycket nära yrkesförberedande estetiska och medieutbildningar. Det naturvetenskapliga programmet intar således en särskild plats i det svenska utbildningssystemet och utgör en kungsväg i dess dubbla mening, dels en väg för de upphöjda, dels en väg som leder till ledande positioner i samhället. Det naturvetenskapliga programmet förbereder för många typer av högt lutande banor, inte bara tekniska, naturvetenskapliga och medicinska utbildningar utan även för samhällsvetenskapliga och vissa humanistiska utbildningar. Inget annat gymnasieprogram uppvisar denna bredd.

SOCIALA KARTOR ÖVER UTBILDNINGSLANDSKAPET

Figur 11. Det svenska gymnasiefältet 1997–2000 – typer av program.

Figur 12. Det svenska gymnasiefältet 1997–2000 – program.

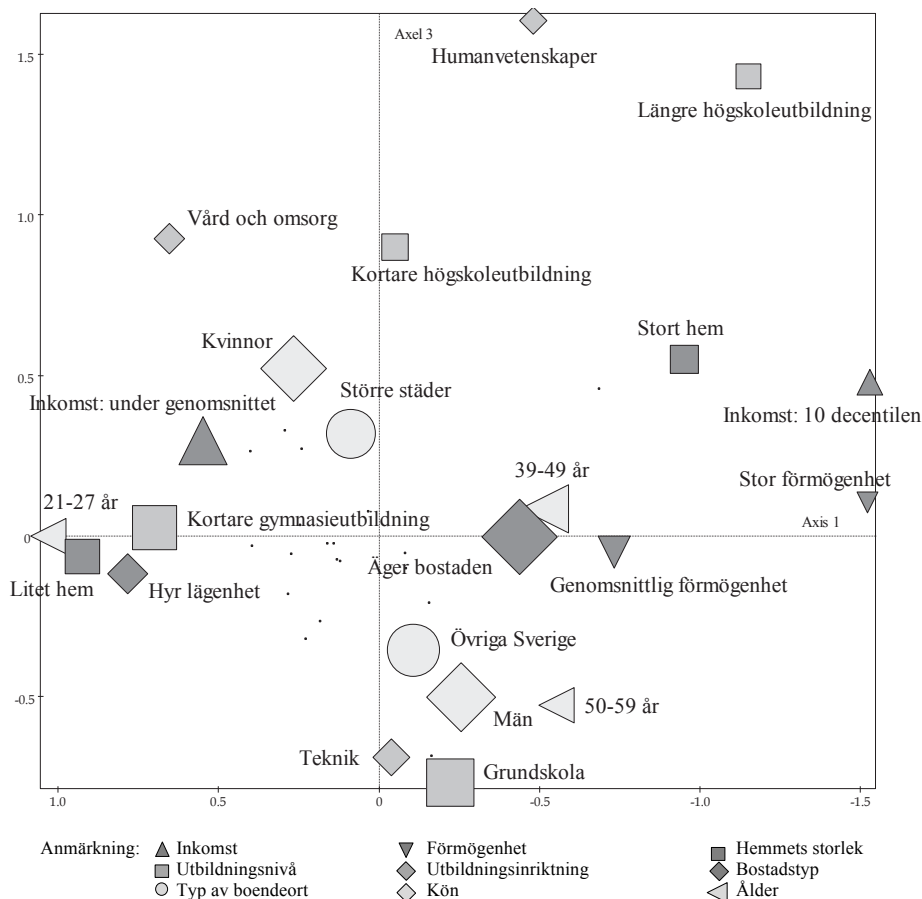

Anmärkning: Ellipserna har satts ut för hand med syfte att representera merparten utbildningar inom ett visst område. Etiketterna förtydligar programstrukturen utifrån ett antal av de större och mest typiska programmen.

Källa: Broady & Börjesson 2006:90–91.

Vi har hittills analyserat hur döttrar och söner till olika sociala grupper fördelar sig över utbildningar i gymnasieskolan och högskolan. För att sätta dessa fördelningar av utbildningsinvesteringarna i ett större sammanhang kan vi vända oss till Andreas Melldahls och min analys av hela det sociala rum som det svenska samhället utgör. Vi har här utgått från Folk- och bostadsräkningen 1990 och analyserat alla individer mellan 21 och 59 år, totalt närmare 4,5 miljoner människor, utifrån de tillgångar de besitter. Metoden som använts här är specifik multipel korrespondensanalys som lämpar sig väl för analyser av många kategoriska variabler (Le Roux & Rouanet 2004). Av särskild betydelse är indikatorer på utbildningsinvesteringar som högsta uppnådda utbildningsnivå och utbildningsinriktning och på ekonomiska resurser såsom inkomst, förmögenhet och storlek på bostaden. Dessutom har ålder och kön använts. Hur tillgångarna och egenskaperna är fördelade framgår av figur 13 nedan.

Figur 13. Det svenska sociala rummet 1990 – tillgångar och egenskaper.

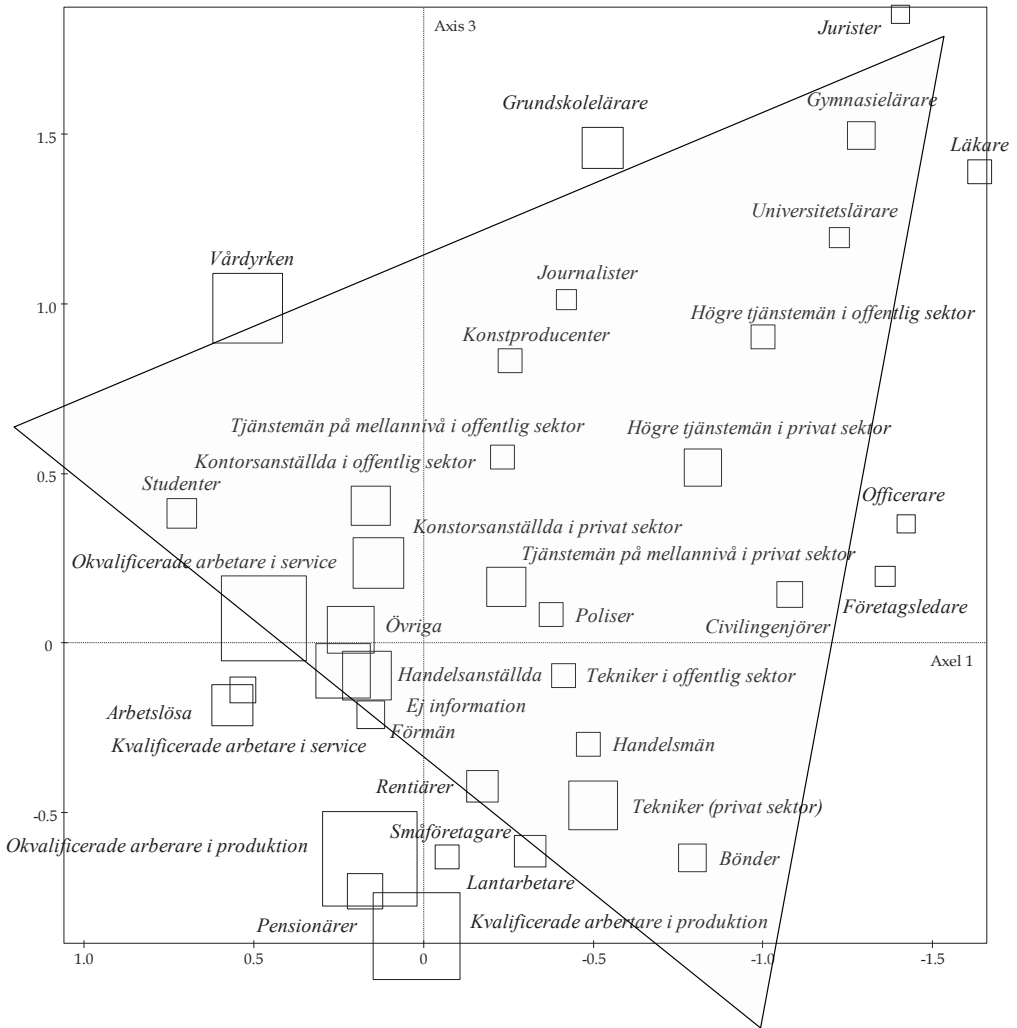

Källa: Svensk version av Melldahl & Börjesson 2015:144.

SOCIALA KARTOR ÖVER UTBILDNINGSLANDSKAPET

För det första framträder en axel som uttrycker ekonomiska tillgångar. När vi rör oss från vänster till höger ökar inkomsterna och till höger finns individer med stora förmögenheter. Även stora bostäder hamnar till höger och står mot små bostäder till vänster. Den lodräta axeln struktureras primärt av utbildningsinvesteringar. Utbildningslängden ökar när vi rör oss uppåt i rummet. Sammantaget får vi en diagonal dimension där vi i det nedre vänstra hörnet finner dem som har låg utbildningsnivå och låga inkomster och uppe till höger dem med både lång utbildning och höga inkomster. I detta rum differentieras också män och kvinnor, där kvinnor dras mot den kulturella polen och männen mot den ekonomiska.

Figur 14. Det svenska sociala rummet 1990 – sociala grupper.

Källa: Svensk version av Melldahl & Börjesson 2015:144.

I rummet har trettioalet sociala grupper placerats in. När vi nu analyserar hur de sociala grupperna fördelar sig framträder den bekanta triangulära könsmässiga och sociala strukturen med en polaritet mellan kvinnligt dominerade verksamheter, yrken inom vård, utbildning och kultur, och manligt dominerade verksamheter, företagande, teknik, produktion, samt en hierarkisk dimension mellan arbetar- och lägre medelklassyrken över medelklass till övre medelklassyrken, där de klassiska professionerna läkare och jurister tydligast intar positioner karaktäriserade av omfattande utbildningsinvesteringar i kombination med stora ekonomiska tillgångar. Rör vi oss nedåt från dessa grupper ökar det ekonomiska kapitalets betydelse jämfört med det kulturella och också andelen män; det är här vi finner företagsledare och högre tjänstemän i privat sektor. I riktning västerut ökar det kulturella kapitalets betydelse samtidigt som det ekonomiska tillgångarna minskar och kvinnorna blir fler, som framför allt återfinns i yrken inom vård och utbildning, i huvudsak offentliga verksamheter.

Den slutsats vi nu kan dra är att det sociala rummets, högskolefältets och gymnasiefältets strukturer uppvisar tydliga likheter och att kombinationen av kön och sociala grupper är grunden för att förstå dessa strukturlikheter. Vår utgångspunkt är att det finns två fundamentala tillgångar som strukturerar moderna samhällen, ekonomiska och kulturella resurser, och det är fördelningen av dessa som ger de strukturer vi kan identifiera i de olika rummen. Att utbildningsfälten ordnas som de gör beror på de större sociala krafter som är i omlopp – energierna som reproducerar de olika tillgångar som skilda grupper besitter bidrar till att upprätta rummens strukturer.

Ni har i dag fått se sociala kartor över utbildningslandskapet. Det har varit fråga om översiktskartor byggda på storskaliga statistiska underlag. Det betyder dock inte att vi är ointresserade av vad som sker på enskilda skolor och utbildningar. Tvärtom består merparten av vår forskning av avgränsade studier utförda med hjälp av intervjuer, enkäter, observationer, textanalyser, men vi kan bättre förstå det som händer i ett enskilt klassrum, eller vad det kan vara, om vi vet var det ställe som vi utforskar är lokaliserat inom gymnasiefältet eller högskolefältet. Allt för att verkligen kunna förklara varför utbildningen är som den är.

Tack!

Referenser

- Bourdieu, P. (1989) *La Noblesse d'État: Grandes écoles et esprit de corps*. Paris: Minuit.
- Broady, D. (1991)[1990] *Sociologi och epistemologi: Om Pierre Bourdieus författarskap och den historiska epistemologin*. Stockholm: HLS Förlag.
- Broady, D. & M. Börjesson (2006) "En social karta över gymnasieskolan" *Ord&Bild* 3/4: 90–99.
- Le Roux, B. & H. Rouanet (2004) *Geometric data analysis: From correspondence analysis to structured data analysis*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- Melldahl, A. & M. Börjesson (2015) "Charting the social space. The case of Sweden in 1990", 135–156 i P. Coulangeon & J. Duval (red.) *The Routledge companion to Bourdieus' 'Distinction'*. Oxon/New York: Routledge.

Thomas Brante 1947–2016

THOMAS BRANTE AVLED den 26 september efter en längre tids sjukdom. Fram till sextonårsåldern växte han upp i Eskilstuna. Han kom sedan med sin familj till Lund där fadern blev verksam som överläkare och professor. Väl vid universitetet studerade Thomas filosofi och sociologi. Efter sin examen tillbringade han ett avgörande år av sitt liv i Berkeley. Där kom han i nära kontakt med vetenskapsfilosofen Paul Feyerabend.

När Thomas återvänt till Lund var hans plan att doktorera i teoretisk filosofi. Han ville ägna sig åt vetenskapsteori i Thomas Kuhns och Feyerabends anda. Det var dock inte möjligt i det tidiga 1970-talets Lundafilosofi. Thomas valde då sitt andra huvudämne, sociologin, för sitt projekt att, som han säger i en självbiografisk anteckning från 2014, göra sociologi av Thomas Kuhns paradigmbegrepp. Denna ambition ledde fram till hans genomarbetade och starka avhandling från 1980, *Vetenskapens struktur och förändring*.

Thomas var under denna tid med i tidskriften Zenits redaktion. Han översatte Feyerabends bok *Ned med metodologin!* för tidskriftens bokserie TemaTeori (1977). Efter sin doktorexamen arbetade Thomas som lektor vid Sociologiska institutionen i Lund innan han flyttade till Göteborg. Där kom han att verka under en tioårsperiod.

Göteborg – vetenskapssociologi och kontroversstudier

Thomas kom som forskarassistent till sociologiska institutionen i Göteborg 1983. Med i bagaget fanns utöver avhandlingen ett manuskript om konflikter i forskarvärlden. Det blev boken om *Vetenskapens sociala grunder* (1984).

När Thomas rekryterades till Göteborg blev alla vi, som antingen var på väg att bli eller också redan var, vetenskapsteoretiker ytterst stimulerade och förväntansfulla och inviterade honom till ett seminarium som kom att bli startskottet för en lång period av samarbete. Man kan utan överdrift hävda att Thomas gjorde ett genomgripande intryck på alla oss som såg den framväxande kunskaps- och vetenskapssociologin som en milstolpe i vetenskapsteoriens egen utveckling. Hans intellektuella skärpa, analytiska förmåga, övertygande argumentation och krävande personlighet parallellt med en humoristisk och ungdomlig stil gjorde oss upprymda, energiska, pålästa – kort sagt bättre som akademiker. Vi var långt ifrån alltid överens med honom eller inbördes men samarbetet, som sträckte sig över mer än en tioårsperiod var lärarrikt, berikande och kul och på många sätt det bästa akademien kan erbjuda.

Ett av Thomas intressen under denna period handlade om konflikter i forskar-

världen och hur, på vilka sätt, oförenliga ståndpunkter bland kunskapse experter kan överensstämma med vetenskapens anspråk på objektivitet. Om vetenskap bedrivs på ett objektivt och neutralt sätt och alltså är en rationell verksamhet där förnuft och metodisk noggrannhet avgör resultaten, hur är då motsatta tolkningar och slutsatser möjliga?

Inspirationen till dessa och angränsande frågor kom från den internationellt framväxande vetenskaps sociologin, som genom empiriska studier av naturvetenskaperna lade grunden för ett kritiskt perspektiv på tidigare antaganden om vetenskapens rationalitet. Thomas initierade så kallade kontroversstudier i den svenska gruppen och öppnade mångas ögon med boken *Vetenskapens sociala grunder*, tätt följd av flera studier tillsammans med andra om såväl hjärn- hjärtdöds kontroversen som frågan om elöverkänslighet.

Thomas var övertygad om att samhällsvetenskap och post-Kuhn'sk vetenskapsteori var nödvändiga områden för att förklara och förstå vetenskapens kunskapsutveckling.

Temat konflikter och kontroverser i forskarvärlden och den epistemologiska debatt som med nödvändighet följer, blev göteborgssamarbetets signum och har satt djupgående spår även efter det att Thomas själv lämnade sociologen i Göteborg.

Dubrovnik

En av Thomas viktigaste insatser var hans arbete som förmedlare av internationell intellektuell stimulans. Det gäller särskilt hans arbete från 1980-talet och framåt för att vetenskapsstudier i bred mening skulle få en fast plats i schemat för Dubrovnik-institutet (International University Centre). Thomas höll och bjöd in andra svenska forskare att hålla kurser och seminarier under många år. På det sättet gav han ett viktigt motgift mot inskränkthet och fördumning och skapade levande tvärvetenskapliga miljöer, där unga doktorander fick möta världsberömda vetenskapsföreträdare och trötta professorer fick sina världsbilder omruskade.

Debattens vågor gick verkligen höga under dessa sammankomster; ibland med lysande inlägg, ibland med försök att skapa harmoni bland debattörerna, vilket inte tilltalade den stridbare Brante. Han höll hårt på att alltid försvara det goda argumentet även om det retade någon och det var honom helt likgiltigt vem som kände sig tillplattad.

Mellan Göteborg, Örebro och Lund

Thomas innehade efter tiden i Göteborg kortvariga forskar- och professorstjänster vid olika universitet fram till 1995 då han blev utnämnd till professor i sociologi vid Uppsala universitet, en tjänst som var förlagd till Örebro Högskola. Från 1997 har han varit professor i sociologi i Lund.

I Örebro prövade och förmedlade Thomas sin definition av sociologin som studiet av relationer mellan nivåspecifika komponenter på individuell, interindividuell, institutionell, interinstitutionell och internationell nivå. Thomas metateoretiska argumentation om ontologiska nivåers relativa autonomi och kausala mekanismer blev en

utgångspunkt för att gripa sig an frågor som rör människors mentala ohälsa (kropp, person, samhälle).

Vid Örebro universitet fick Thomas år 2000 en av de sex ”demokratiprofessurerna” vid den nystartade ”Forskarskolan demokratins villkor”. Forskarskolans uppdrag var uttryckligen flervetenskapligt med sikte på att belysa demokratins förutsättningar och utmaningar och funktionssätt av idag.

Bakom sitt uppdrag hade Thomas en tanke att ”flervetenskaplig” var en för snäv hållning och att man borde kunna tänka generell samhällsteori som en tankeram *bortom disciplinerna*.

I realiteten var både doktorander och andra lärare mer inne på att se ”flervetenskap” som tillämpad, problembaserad forskning där olika discipliners perspektiv och begrepp ömsesidigt kunde användas.

Åter till Lund och nya kontroverser

Under ett antal år växlade Thomas i sin tjänstgöring mellan Lund och Örebro. Från 2003 var han knuten till Lund på heltid, som professor i sociologi, och från år 2010 också som professor i socialt arbete.

Intresset för epistemologi och struktur i vetenskapliga kontroverser upptog Thomas under många år. Under 1990-talet publicerade han bland annat *Controversial Science* (1993). I *Epidemisk masspsykos eller reell risk?* (1995), diskuterade han elöverkänslighet som vetenskapligt stridsäpple. Några år senare hamnade han själv i en kontrovers som kom att bli betydligt mer malign än de han tidigare diskuterat.

DAMP-debatten inleddes när Thomas’ kollega på sociologiska institutionen i Lund, Eva Kärfve, år 2000 publicerade *Hjärnsnöken: DAMP och hotet mot folkhälsan*. I boken riktade Kärfve en attack mot den nya svenska neuropsykiatrin och dess nyckelbegrepp: *damp-teorin*. Denna påstod att ungefär 7 % av alla barn led av en till största delen medfödd ”nedsättning” i hjärnan, vilken manifesterade sig i en mängd brister i inläring, förståelse och uppförande.

DAMP – Dysfunction in Attention, Motor Control and Perception – krävde enligt neuropsykiatrerna omedelbara åtgärder. Myndigheterna lyssnade. Barn testades, nya yrken som damp-konsulenter skapades liksom speciella institutioner.

När en hårdför kampanj riktade sig mot Kärfve och hennes kritik, drogs Thomas in, ursprungligen ofrivilligt, men sedan alltmer engagerad ju mer han satte sig in i det hela. Thomas upprördes av två skäl. Dels personföljelsen av Kärfve, dels av det hot mot vetenskaplig redlighet som han ansåg att den svenska neuropsykiatrin utgjorde. Han tog ställning i kontroversen och utsattes ganska omgående för hård kritik.

Hans syn på vad vetenskaplighet är uttryckte han då så här: ”Det är modet att vara öppen inför *kritiska* kolleger som är vetenskapens motor.”

Professioner som kunskaps- och vetenskapsbaserade yrken

I sin kunskaps- och vetenskapssociologiska forskning var Thomas på flera olika sätt upptagen av att analysera de olika slags förbindelser som finns mellan ”det sociala” och ”det kognitiva”. Det kom inte bara till uttryck i tesen om vetenskapens sociala grunder, utan också i studiet av de grupper som baserar sin yrkesutövning på vetenskaplig kunskap, professionerna.

Sedan mitten av 1980-talet har Thomas vid olika tillfällen och på olika sätt tagit sig an analysen av de professionella yrkesgrupperna. Thomas var fellow vid SCASSS i Uppsala när Rolf Torstendahl kring 1990 drev ett stort program kring professioner, med en rad ledande professionsforskare som deltagare. Inte minst var Thomas vid denna tid inspirerad av Randall Collins och Magali Sarfatti Larson, vars arbeten – *The Credential Society* (1979) respektive *The Rise of Professionalism* (1977) – fått ett stort genomslag.

Vid Sociologiska institutionen i Göteborg medverkade Thomas i planering av en studie av svenska professioner vid mitten av 1990-talet, finansierad av Vetenskapsrådet.

Under hans ledning fick denna studie en uppföljare vid Lunds universitet 2010, finansierad av FAS. Det projektets resultat publicerades i boken *Professionerna i kunskapssamhället: En jämförande studie av svenska professioner* (2015).

Parallellt därmed skrev Thomas samman sitt sista stora arbete, *Den professionella logiken: Hur vetenskap och praktik förenas i det moderna kunskapssamhället* (2014). Han ser professionerna primärt som yrkesgrupper som med sin vetenskapliga skolning i bagaget tillämpar denna kunskap i sin praktik.

Det perspektivet utgör också det centrala antagandet i Thomas sista projekt, en ambitiös, historiskt orienterad kartläggning av det professionella landskapet i Sverige: *Professionerna som samhällets kunskapsbärare*. Detta omfattande projekt – med tolv deltagare – har finansierats av Vetenskapsrådet. Syftet är att analysera hur olika professionella fält har utvecklats och konsoliderats, från sin tillkomst fram till idag. Det är en fortsättning på det ovan nämnda FAS-projektet.

För denna forskning och projektledning erhöll Thomas 2015 års pris ”för bästa tvärvetenskapliga insats av utmärkt kvalitet” av Kungl. Vetenskapssamhället i Uppsala. Detta främst med hänvisning till hans bok *Den professionella logiken*. Motiveringen handlar om den forskning Thomas Brante utfört om ”hur vetenskaplig och praktik förenas i det moderna kunskapssamhället. På ett fruktbart sätt kombineras där en sociologisk, lärdomshistorisk, och vetenskapsteoretisk analys av hur professioner med varierande framgång internaliserat debatten om ’sina’ olika ontologier och paradigmer. På solid empirisk grund och med framåtsyftande utblickar påvisas deras ofrånkomliga roll i kunskapssamhällets möte mellan vetenskap och praktik.”

Det känns bra att Thomas sista bok fick ett pris med motiveringar som ganska väl sammanfattar hans vetenskapliga gärningar. Och roligt att Thomas kunde vara helt ogenerat glad över det priset, som faktiskt kom när klockan var nästan fem i tolv.

Thomas deltog i forskningsgrupper om professionsstudier i det Internationella och det Europeiska sociologförbundet, liksom i det svenska och nordiska nätverket för

professionsstudier. Thomas insatser inom detta fält har präglats starkt av hans gedigna kompetens i sociologisk och samhällsvetenskaplig teori liksom hans inriktning mot vetenskaps- och kunskapsociologi jämte hans ständiga intresse för definitioner av begrepp i samhällsvetenskapen.

Socialt arbete – ett nytt fält

Thomas var alltid mycket intresserad av uppkomsten av nya vetenskapliga fält. Han anknöt där både till det göteborgska forskningsprogrammet (Aant Elzinga m.fl.) om förvetenskapligande av praktikfält och till Michel Foucaults idé om "vetbarheter", samtidigt som en klassisk sociologisk institutionalism låg som djup grundton i hans framställningar.

Thomas undersökningar av uppkomsten av, och utvecklingen i ämnet socialt arbete, blev mycket uppmärksammade, inte minst genom hans metod. Han lät företrädarna för ämnet framträda som egenentreprenörer i akademien, med vitt skilda idéer och vetenskapsideal och kunskapsobjekt. Sedan kom paradoxen: han kunde visa hur fyra totalt olika professorer ändå inom ramen för det akademiska systemet kunde hamna i alldeles likartade bedömningar och prioriteringar, t.ex. i sakkunnigärenden.

Thomas var alltså från start en utanförstående, intresserad granskare av ämnet socialt arbete och dess tillkomsthistoria. Det är möjligen något förundrande att denne inbitne sociolog och teoretiker valde att ägna sina senare år åt att inifrån engagera sig i ämnet socialt arbete, som professor på halvtid vid Socialhögskolan i Lund. Thomas blev vid denna institution uppfattad som högst engagerad i ämnet och dess praktik: vad gör socialarbetare, hur och på vilka grunder? Han skapade och genomdrev i flera omgångar mycket ambitiösa doktorandkurser kring temat forskning i socialt arbete som förmedlande länk mellan vetenskap och praktik. Unga doktorander uppfattade Thomas som mycket engagerad i deras arbete, generös och beredd till öppna samtal. Kanske inte som den store Teoretikern utan någon som var intresserad av deras frågor och det sociala arbetets praktik. Möjligen kan vi i Thomas senare professionsforskning (där just socialt arbete blev ett viktigt forskningsobjekt) se en förskjutning från hans intresse för vetenskapen i sig och dess sociala grunder, mot frågor som handlar om dess användning.

Till slut

Thomas väg till den typ av sociologi han företrädde gick i två steg. I ett första steg gick han från den teoretiska filosofin till sociologin, och därefter som en lång, ihärdig och målmedveten strävan att förmåla vetenskapsteori och sociologisk teori. Det arbetat bedrev han främst inom ett av disciplinens centrala fält, kunskapsociologin. Här inriktade han sig först mot vetenskaps- och kontroversstudier och senare professionsforskningen. Genomgående var ambitionen i hans forskning att begripa, utforska och teoretiskt skriva fram länkarna mellan det kognitiva och det sociala, alltifrån analyserna av vetenskapernas sociala grunder till analysen av de vetenskapsbaserade

yrkesgrupperna, professionerna, och hur de omsatte den vetenskapliga kunskapen till praktiker.

Vi har i detta minnesord försökt teckna några av Thomas Brantes många och betydande bidrag till svensk sociologi och samhällsvetenskap. Studenter och doktorander har beskrivit hur de inspirerats och påverkats av hans arbeten och hans föreläsningar – och inte minst genom de många diskussioner de haft med honom.

Med Thomas krav på redlighet och klarhet i argumenten var det både ett nöje och en utmaning att arbeta med honom som kollega, projektmedarbetare och medförfattare. Det var också, vilket vi gärna minns, lätt att vara konstruktivt oenig med honom.

Thomas sörjs närmast av sin hustru Pia, sina söner David och John, sin bror Göran och deras respektive familjer, av övrig släkt och av kolleger och vänner, såväl inom akademien som utanför.

Lund, Göteborg och Örebro i oktober 2016,

Gunnar Andersson

Rosmari Eliasson-Lappalainen

Margareta Hallberg

Eva Kärfve

Mats Lindberg

Gunnar Olofsson

Sune Sunesson

Lennart Svensson

Referenser

- Brante, T. (1980) *Vetenskapens struktur och förändring*. Lund: Doxa.
- Brante, T. (1984) *Vetenskapens sociala grunder*. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Brante, T. (2014) *Den professionella logiken: Hur vetenskap och praktik förenas i det moderna kunskapssamhället*. Stockholm: Liber.
- Brante, T. & H. Norman (1994) *Epidemisk masspsykos eller reell risk? En sociologisk studie av kontroversen kring elöverkänslighet*. Eslöv: Symposion.
- Brante, T., E. Johnsson, G. Olofsson, L.G. Svensson (2015) *Professionerna i kunskapssamhället: En jämförande studie av svenska professioner*. Stockholm: Liber.
- Collins, R. (1979). *The Credential Society: An historical sociology of education and stratification*. New York: Acad. Press.
- Controversial Science: From content to contention* (1993). T. Brante, S. Fuller & W. Lynch (red.). Albany: State Univ. of New York Press.
- Feyerabend, P. (1977) *Ned med metodologin!* Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Kärfve, E. (2000) *Hjärnspöken: DAMP och hotet mot folkhälsan*. Eslöv: Symposion.
- Larson, M.S. (1977) *The Rise of Professionalism: A sociological analysis*. Berkeley: Univ. of California Press.

Recensioner

Göran Ahrne, *Samhället mellan oss: Om vänskap, kärlek, relationer och organisationer*. Stockholm: Liber, 2014

Karin Dahlberg, Carl-Magnus Stolt & Helena Dahlberg, *Ensamheter: En utforskande brevväxling*. Stockholm: Liber, 2015

Dessa två böcker är skrivna med utgångspunkt från två helt skilda perspektiv. Sedda tillsammans gestaltar de den ständigt återkommande dualismen inom sociologin – ensamhet kontra gemenskap, jaget kontra samhället, det privata kontra det offentliga. Dahlberg, Stolt och Dahlberg söker i *Ensamheter: En utforskande brevväxling* svaret på frågan om vad ensamhet är. Ahrne ställer däremot frågan om vad samhället är i boken *Samhället mellan oss: Om vänskap, kärlek, relationer och organisationer*. Vardagstillvaron studeras i de båda böckerna i sin ”inre” respektive ”yttre” skepnad och begreppsutredningarna blir intressanta genom den mångfald av exempel som författarna presenterar och som lätt lånar sig till läsarens egna associationer. Genom brevväxlingen fördjupas innebörden av begreppet ensamhet på ett sätt som sällan sker inom socialvetenskapen. Att å andra sidan se samhället i termer av relationer och organisation, vilket Ahrne gör, får gemenskapen och banden mellan människor att framstå som ofrånkomliga. Det förgivettagna samhället som överenskomna relationer och organisationer blir i princip möjliga att förändra.

I boken om *Ensamheter* av Dahlberg et al. är utgångspunkten i huvudsak fenomenologisk och en undersökning sker av ensamhetskänslans mångfacetterade karaktär. Genom en brevväxling mellan tre personer, en professor i vårdvetenskap (Karin Dahlberg), en läkare (Carl-Magnus Stolt) och en filosof (Helena Dahlberg) söker författarna få svar på vad ensamhet är. Ensamhetsupplevelsen är ytterst personlig och undersökandet tar också sin utgångspunkt i författarnas egna liv och reflektioner. Därutöver bekräftas skilda upplevelser i elevers intervjustudier samt i skönlitterära betraktelser och filosofiska referenser. Framställningen blir generell och det fenomenologiska studiet betecknar de som ”en dialogisk undersökning av något centralt mänskligt” (s. 23). Ensamheten förstås som existensiell och inte som särskild vissa sociala grupper.

Ensamhetens känslor uttrycker sig framförallt i konst, litteratur och musik, men författarna till *Ensamheter* söker en vetenskaplig förståelse genom att ”borra” i fenomenets alla dimensioner. Syftet med boken är att göra känslan av ensamhet igenkännbar och erkänd och det kräver berättelser, ord och formuleringar. Det är först när en förståelse inträder som ensamhetens lidande kan avta, menar författarna. I studiens många berättelser

telser framträder lidandet som ensamhetens negativa sida, men här uppträder också en motsatt positiv dimension. Ensamhetens positiva sida kommer till uttryck i det rofyllda i att få vara för sig själv och kunna ägna sig åt det man själv ”sjunker ner i”, som att helt upptas av att läsa böcker, skriva, rida på hästryggen, lyssna på musik eller arbeta i trädgården. Det betyder att ”stänga dörren” till andras krav och låta tiden ”försvinna”. Ett kreativt avbrott, en återhämtning, varat i sig självt.

Den negativa ensamheten däremot visar sig i en ängslan att inte få vara tillsammans med andra utan att återkommande känna sig stå utanför de andras liv. Upplevelsen av att förnimma sig själv i ett sammanhang i tillvaron upphör och ersätts av ofrivillighet och obehag. Ensamheten kan framkalla både fysisk och psykisk smärta. När förlusten inte låter sig fyllas och ingenting återstår mer än en djup sorg kan den ”beskrivas som en exil från det liv man var hemmastadd i. Livet i den skepnad man kände det kan förändras på ett ögonblick ...” (s. 23). En tomhet och ett ingenting hotar.

Hur kan då den positiva och den negativa ensamheten fogas samman och är det möjligt att se gemenskap och ensamhet samtidigt? Ett av svaren som ges i boken är: ”Om gemenskap inte innebär att vara för /någon/, och ytterst att /inte/ bli bekräftad av någon annan, så kan ensamheten antingen innebära *att inte vara för någon annan* (den obehagliga ensamheten) eller *att vara för sig själv* (den behagliga ensamheten).” (s. 128). Det kan tolkas som att inte bara ensamheten utan även gemenskapen kan vara både positiv och negativ. Gemenskapen kan innebära ett obehag och ett lidande men också en upplevelse av en helhet som kan benämnas som ett stort lugn eller som en gemenskapskänsla. Lika gärna som man kan tala om gemenskapen som förutsättning för ensamheten, kan man sålunda tala om ensamheten som gemenskapens förutsättning. Avståndet ensamhet – gemenskap avtar och upphävs när ensamhet och gemenskap samtidigt finns. Vi föds och vi dör ensamma.

*

Göran Ahrnes undersökning av *Samhället mellan oss* utgår däremot inte från subjektiva upplevelser utan från olika överenskommelser oss människor emellan och de band som därmed skapas och blir kontinuerliga. Samhället ses relationellt.

Hans målsättning med boken *Samhället mellan oss* är att utveckla en samhällsteori som bygger på relationers och organisationers existens. En sådan teori skulle vara högst relevant i dagens globala värld menar han: ”När relationer sprids ut mer över längre avstånd är det mycket som tyder på att det behövs mer av organisation.” (s. 222) Den tilltagande organiseringen i samhället skulle alltså kräva att sociologin tar sig an uppgiften att utveckla och fördjupa kunskapen om relationer och organisationer.

Ahrne tar dock inte sin utgångspunkt i de globala förhållandena utan i en teoretisk taxonomi där förutom relationer och organisationer även institutioner och nätverk ingår. Det grunläggande begreppet i teorin är *relationer* vilka uppstår i interaktioner människor emellan och som genom att upprepas bildar olika mönster av band, olika *former*. I boken påvisas hur helt olika innehåll kan vara relaterade till *de tre grundformerna; organisation, institution och nätverk*.

För att relationerna ska bildas och utvecklas måste fem *element* inom varje grundform vara uppfyllda nämligen: *Tillhörighet* (bestämning av vilka som är med eller icke med i sammanslutningen), *förväntningar* (t.ex. regler, normer, ceremonier, vanor), *initiativförmåga* och *makt* (genom beslutsordning, särskild förmåga, status, kontaktmöjligheter) samt *synlighet* (kontroll och övervakning av pågående verksamhet). Slutligen återstår *konsekvenser* av relationen (såsom upplevelser, påverkansmöjligheter, sanktioner eller sorti).

Alla former kan studeras med avseende på dessa element, men elementen ter sig högst olika inom ramen för de tre grundformerna. Så formuleras t.ex. *tillhörigheten* i organisationsformen som ett *medlemskap* medan motsvarande element uppträder som *symboliska kännetecken* i institutioner. I nätverk blir det däremot adekvat att tala om *kontakter*. *Makten* uppträder också på olika sätt nämligen som *hierarki* i organisationer men som *status* i institutioner och i nätverk snarast som centrala eller *strategiska* positioner, men också som *reciprocitet* eller *icke jämlika relationer*.

För att validera sin teori väljer Ahrne att diskutera två olika *relationer* av intim karaktär nämligen vänskaps- och kärleksrelationen. Det sker genom beskrivning och analys samt en jämförelse mellan dem med avseende på de fem elementen inom ramen för de tre grundformerna.

Beskrivningen och analysen av de båda studerade relationerna vänskap och kärlek upptar större delen av boken och bygger på egna och andras teorier, kvalitativa undersökningar samt en mångfald exempel. Framställningen är omfattande och stundtals snårig att följa, då nya moment ständigt kommer in samtidigt som de ska hållas samman av de fem elementen tillhörighet, förväntningar, initiativ och makt, synlighet samt konsekvenser. Problemet uppvägs dock av de betydligt klarare inlednings- och avslutningskapitlen vilka får det hela att bli både intressant och spännande.

Analysen av vänskaps- och kärleksrelationerna visar att dessa inte enbart är resultat av emotioner, intuition, tillfälligheter eller genuina förhållanden. För att relationerna ska skapas och bibehållas krävs också organisation. Formerandet av de båda relationerna sker dock på olika sätt. De olika elementen framträder därmed som skilda karaktärer. Tillhörigheten i vänskapsrelationen, t.ex., är diffus och bestäms från gång till annan medan den i kärleksrelationen är tydlig och framåtsyftande. I den förra relationen råder distans medan närhet kännetecknar den senare. Den allmänna slutsatsen Ahrne formulerar är att "organisation genomsyrar människors sociala liv mer än vad man vanligtvis tänker sig eller vad som framkommer i de flesta mer övergripande teorier om samhället" (s. 53). Detta sätt att se förklarar också varför Ahrne kan tala om familjen som en organisation eller mildare uttryckt som en partiell sådan. Han hävdar dessutom att "det i princip inte är någon skillnad mellan de band som håller ihop vänskaps- och kärleksrelationer från band som knyter ihop människor i affärsrelationer eller i arbetslivet" (s. 13).

Av relationernas tre grundformer betraktas organisationen i den relationella teorin som den mest angelägna grundformen att studera, även om institutioner och nätverk ofta blir inslag i organisationers sätt att fungera. Med den relationella teorin kommer motsättningen mellan mikro- och makro perspektivet av upplösas hävdar Ahrne.

Organisationer definieras som handlade strukturer och inte som band av mikro- eller makrokaraktär. En utveckling av ett relationellt tänkande skulle därmed överskrida flera problem inom sociologin av idag, vilka har sin grund i ett dualistiskt tänkande.

Med den här boken får läsaren tillgång till ett analysinstrument att arbeta med och ett annorlunda perspektiv. Det kan användas för att ”se in i samhället” skriver Ahrne. Ett nytt fönster öppnas onekligen för den som grubblar på hur ett kollektiv av relationer ska studeras och presenteras. I en tid då gränserna mellan stat och samhälle luckras upp blir organisationsbegreppet centralt. Samtidigt har dock boktiteln förblivit en gåta för mig under läsningen. Varför heter den ”Samhället mellan oss”? Vad är det för mellanrum det handlar om och som åsyftas när författaren skriver att vi som personer är uteslutna ur flera relationer än inneslutna? Innebörden torde här vara att jag som person inte ingår i så många interaktioner eller överenskommelser i mitt liv i förhållande till de potentiellt möjliga. I de flesta fall är jag som person utesluten. Onekligen är det så när skarpa gränser formuleras mellan olika relationer, men borde inte bilden bli en annan i en relationell teori?

Eva Sandstedt, Uppsala Universitet

Ambivalenser och maktordningar: Feministiska läsningar av nyliberalism. Siv Fahlgren, Diana Mulinari & Angelika Sjöstedt Landén (red.). Stockholm: Makadam, 2016

Denna antologi innehåller tre huvudavdelningar samt ett inledande kapitel och en efterskrift. I inledningen poängterar redaktörerna konsekvenserna av nyliberala ordningar inom den svenska modellen och i samklang med många andra forskare, menar de att konsekvenserna av nyliberalismen lett till att maktfrågorna strukits från agendan och därmed till att feminismen och jämställdhetsfrågan avpolitiserats. I organisationer och företag har jämställdheten reducerats till en administrativ fråga med det begränsade syftet att uppnå effektivitet och ökad tillväxt. De feministiska forskarna vill i denna antologi analysera och granska dessa nyliberala förändringar i olika kontexter och med utgångspunkt i vilken betydelse de får för hur (o)jämligheter och (o)jämställdheter fortsatt skapas. Samtliga kapitel i boken handlar om nyliberala förändringar inom olika områden med fokus på arbetsliv och politik.

I inledningen presenteras olika teoretiska perspektiv på nyliberalismen t.ex. i relation till globalisering och styrningsformer. Författarna menar att diskussionen om nyliberalismen är betydligt mer omfattande i andra länder än i Sverige och bokens syfte är bl.a. att introducera underlag för fortsatt diskussion om nyliberala förändringar och deras konsekvenser för olika kategorier av medborgare.

En antologi är alltid lite besvärlig att greppa som helhet. De olika kapitlen är skrivna av författare med olika ämnestillhörighet och det betyder att nyliberalism inte ges ”en” betydelse i boken utan förstås och betonas på varierande sätt av de olika författarna.

I del 1, *Ett arbetsliv i förändring*, ingår två kapitel: "Nyliberal styrning och ideologi i offentlig verksamhet" av Angelika Sjöstedt Landén och "Ambivalenta feministiska positioner i en nyliberal akademi" av Siv Fahlgren. Båda kapitlen rör offentlig verksamhet vilket kanske är en brist.

Sjöstedt Landén inspireras av Foucaults governmentality-begrepp och fördjupar sig i vad samtida ideal om styrning av offentlig verksamhet (NPM) innebär och vilka konsekvenser detta får för de anställda. Resonemanget vilar huvudsakligen på en analys av innehållet i *Att tänka nytt för att göra nytta: Om perspektivskiften i offentlig verksamhet*, SOU 2013:40 samt direktiven till denna utredning. Tre teman analyseras särskilt, ekonomi och styrning, förbättringsarbete samt förväntningar på arbetskraften, med andra ord det nya arbetslivets karaktäristika. Underlaget, d.v.s. utredningen, visar inga överraskningar, den driver den optimistiska nyliberala linjen som innebär att allt blir bättre, effektivare, flexiblere och mer internationellt framgångsrikt med de nya styrningsformerna. Samtidigt blir jämställdheten, som så många redan påpekat, en fråga om planering och administration på bekostnad makt och rättvisa. Analysen blir enligt mitt tycke något ytlig och slutsatserna lite väl tvärsäkra. Författaren känner äckel inför att människor via NPM läses in i prestationsmätningssystem och värderas utifrån vad de levererar i systemet, men vad en feministisk analys skulle bjuda på är fortfarande oklart i slutet av detta kapitel.

Fahlgrens kapitel är en självreflekterande framställning utifrån egna erfarenheter i akademien. Vad har NPM inneburit för Siv Fahlgren i rollen som feminist och genusforskare. Fahlgren och hennes kollegor har tvingats, och självmant valt, att forma sig som ett nyliberalt akademiskt subjekt vars handlande och verksamhet hela tiden utvärderas, mäts och räknas. Om man inte lyckas uppnå goda siffror innebär det att man blir överflödig, men också att hela forskargruppen, ämnet, fakulteten och slutligen också universitetet förlorar resurser. Vad kan denna kalkylerbara och (be)räkningsbara forskare bidra till i akademien och hur kan hon fortsatt bedriva kritisk feministisk forskning? Kapitlet är essäistiskt men intressant och man kan lätt känna igen sig som feministisk forskare.

Del 2, *Nyliberalism som emotionell regim*, innehåller två bidrag: Kerstin Sandells kapitel "Tillståndet som förlorade sitt namn men fick en fungerande lösning" och Lena Sawyers och Siv Fahlgrens kapitel om "Hur det känns när strukturer kryper in under skinnet". Sandell argumenterar för att kopplingen mellan depression och erfarenheter i arbetslivet inte uppmärksammas. De som inte orkar med de nya kraven i arbetslivet medicineras med olika piller och deras tillstånd blir till individuella problem. Läkare ställer upp som problemlösare utan intresse för frågan varför människor ofta permanent eller under lång tid behöver piller för att orka med arbetslivet. Intervjuerna visar att de drabbade inte kopplar sitt psykiska tillstånd till erfarenheter i arbetet, depressionen ges ingen orsak eller mening men den hindrar de drabbade från att fungera i vardagen, så de tar sitt ansvar och medicineras för att fungera. En tolkning är att medicinen har en avpolitiserande roll och att läkarvetenskapen abdikerat från att försöka förstå varför patienten inte mår bra. En slutsats som Sandell drar är att de som (bara) använder antidepressiva är nyliberalismens bästa subjekt. De fungerar, tar eget ansvar när de inte klarar kraven, och gör inga eller få kopplingar mellan hur de mår och

hur samhället fungerar. Kapitlet baseras på intervjuer med 17 personer (14 kvinnor och 3 män) som använder eller har använt antidepressiva läkemedel (i 2,5 månader till 15 år). Kopplingen till nyliberalism och arbetslivets förändring som orsak till depression är intressant men känns som en något spekulativ tolkning i denna framställning då dataunderlaget är tveksamt, och det feministiska inslaget är ganska vagt.

Sawyers och Fahlgrens bidrag vilar på ett observationstillfälle inom området socialt arbete. Lena (forskare) observerar hur Maj-Britt (socioonom) betar sig när hon observerar en romsk familj (klienten) i ett köpcentrum. Maj-Britt berättar hur hon upplevde situationen och Lena redovisar sitt minne av situationen. Även i detta kapitel blir kopplingen till just nyliberalism lite ansträngd trots en intressant referens till Lauren Berlant. Berlant ser en situation som ett specifikt ögonblick i tid och rum där upplevelsen av ens egen plats i relation till ”det goda livet” rubbats, jag förstår detta som tillstånd av statuspanik, d.v.s. att ens position dras ner när den sammanlänkas med ”fel” andra. I situationen inryms de diffusa nyliberala förändringarna menar Berlant och i det ordinära och vardagliga finns känslor invävda i vårt berättande, agerande och i vår anpassning till situationen. Jag tycker författarna lyckas dra ut en hel del intressant från den valda observationssituationen trots att data inte insamlats med syftet att fånga nyliberala förändringar i händelsen.

Del 3, *Politikens förändrade former i nyliberala landskap*, omfattar tre bidrag. Katarina Giritli Nygren och Sara Nylén skriver om ”Feminitet och agens i nyliberala styrningsverk”. Diana Mulinaris bidrag har titeln ”R’ som i rasism, F’ som i feminism” och Lena Martinssons avsnitt handlar om ”Den aktiv/istiska företagaren”.

Giritli Nygren och Nylén har syftet att utifrån ett feministiskt perspektiv problematisera hur regionalpolitikens ”styrande subjekt” konstitueras i en nyliberal nätverkskontext. Det studerade nätverket består av sju personer, tre kvinnor och fyra män, som har till uppgift att vända en negativ utvecklingstendens i en mindre ort där turism- och besöksnäring är dominerande. I nätverket finns representanter från privat och offentlig sektor. Nätverksmedlemmarnas berättelser och bilder av verkligheten avslöjar deras aktörskap, d.v.s. hur de positionerar sig relativt olika händelseförlopp. Två framträdande positioner utkristalliserar sig i analysen, professionella och assistenter. De professionella klassas som överordnade aktiva maskulina och assistenterna blir då självklart passivt feminina som kontrast. Men berättelserna innehåller också ambivalenta positioner, som den symboliska positionen som klassas som en underordnad maskulinitet och den medvetna servicepositionen vilken visar upp feminitet med politisk agens. Författarna undersöker hur nya styrningsformer påverkar konfigurationen av könat arbete (Newman 2013). I nätverket formulerade informanterna en berättelse som kan tolkas som att det bara är näringslivet som är det verkliga livet, d.v.s. kompetent och professionellt. Detta innebar att det politiska livet inom ramen för nätverket måste göras verkligt genom anpassning till marknaden och företagets intressen. Traditionella former för manligt och kvinnligt upprätthölls i nätverket och avslutningsvis undrar författarna om det är så att endast de töjbara positionerna erkänns av och erkänner en nyliberal diskurs, medan ”feminiteter och maskuliniteter som inte återskapar den nyliberala styrningsformens monotopiska berättelse om hur regional utveckling skapas, och dess avpolitiserande åtskillnad mellan näringsliv och politik, får ett väldigt begränsande handlingsutrymme” (s. 160). En plausibel tanke tror jag.

Diana Mulinaris bidrag bygger bl.a. på intervjuer med kvinnor som är aktiva i Sverigedemokraterna i syfte att analysera de identitetsskapande processerna i denna grupp. Dessutom analyseras observationer, viktiga drag i partiets hemsidor, styrdokument m.m. Inledningsvis förs ett initierat resonemang om vilken form av rasism som karaktäriserar SD, och Mulinari menar att partiet "är bärare av en *exkluderande rasism*, en rasism som vill försvara föreställningen om Sverige för "svenskar", där "de andra" uppfattas som ett hot mot nationens kropp. En rasism som skiljer sig från den *exploaterande rasism* som förkroppsligas i nyliberalismens åtrå efter profit" (s. 165). SD talar till grupper som saknar kapacitet att exploatera och därför blir konstruktionen av "migrantmän" som hotfulla rimlig och tanken att både svenska män och kvinnor är allvarligt hotade av såväl feminism som multikulturalism begriplig. Och att de, som partiet menar naturliga skillnaderna mellan könen, måste återinföras i SD:s samhällsvision. Andelen kvinnor, av de som röstar på SD, uppskattas vara en fjärdedel, och andelen tycks stabil. Mulinari gör en intressant analys av sitt material, särskilt givande är det att ta del av intervjuerna med SD-kvinnorna, och deras försök att omfatta någon form av jämställdhet (svenskhet) i kombination med den "naturliga könsskillnaden", "i byggandet av svenskhet och mot invandrare, särskilt de muslimska 'andra', identifierar de positiva aspekterna av jämställdhet med motiveringen att (en mjuk version av) jämställdhet är kulturellt svensk, och kan därmed ställas i motsats till (muslimska) invandrare" (s. 174). Trots protester från informanterna visar Mulinari att de omfattar en rasistisk världsbild. Men denna rasism kan också vara omsorgsgivande, något som varit framträdande i kolonialismen, där talet om omsorg legitimerat och utgjort grunden i koloniala relationer (Narayan 1995). Inom SD ägnar man omsorg om "sina egna". Det blir omöjligt att inom ramen för denna text göra Mulinaris intressanta bidrag rättvisa, jag rekommenderar läsning och citerar slutordet "Även om den nyliberala politiken har påverkat större grupper av kvinnor, är det bara en liten minoritet som politiserar dessa erfarenheter genom omsorgsrasism och som aktivt stödjer ett rasistiskt parti" (s. 183).

Lena Martinsson diskuterar det störiiga mötet mellan aktivism och nyliberalism med hjälp av tre exempel, Muhammad Yunus, Adrian Repka och Ida Östensson. Dessa personer arbetar inte för att säkra marknadens existens, ej heller är vinst centralt i deras arbeten och ändå upprepas nyliberal retorik och normativitet i deras arbeten (s. 189). Nyliberalismen bråkar med de stora berättelserna och kämpar mot det som stelnat och blivit trögt i sin strävan efter snabba lösningar eller systemförändringar. De tre fallen visar att aktivister i både väst och öst berörs av den nyliberala ideologin – att man måste frigöra sig från tröga system för att göra skillnad i t.ex. fattigdomsfrågan eller jämställdhetsfrågan. Men det är inte lätt att förena marknadsmässighet och aktivism, det finns inbyggda motsägelser, och viljan till förändring kommer i konflikt med viljan att sälja. När Östensson uppträdde i Almedalen bar hon en twitterklänning, som visade frågor från olika grupper, hon blev ett språkrör för många röster i samhället men också en reklampelare för huvudsponsorn Comviq som finansierat klänningen. En huvudslutsats i detta mycket intressanta bidrag är att: "Nyliberal normativitet är fylld av spänningar, den blir avbruten, är inte tillräcklig i sig själv utan suger upp eller blir utmanad av andra principer. Den må vara hegemonisk men den är inte total" (s. 213).

Martinsson konstaterar att kritiken av nyliberalismen också måste omfatta dess utsida, d.v.s. välfärdssamhället som stelnat eller ett samhälle som inte erkänner medborgarnas rättigheter om radikal demokrati skall bli möjlig att realisera.

I efterskriften betonas att nyliberalismen både innebär förändringar och vill förändring trots att händelseutvecklingen framställs som oundviklig. Men, menar redaktörerna, så är inte fallet, vi kan också skapa gamla och nya gemenskaper, vi behöver inte konkurrera på andras bekostnad på en marknad. Nyliberalismen innehåller friheter men också rädlans regim byggd på individualism och fruktan (s. 217). Avslutningsvis skissas på en oavslutad utopi att sträva mot, omöjlig men nödvändig.

Gerd Lindgren, Karlstads Universitet

Referenser

- Narayan, U. (1995) "Colonialism and its others: Considerations on rights and care discourses", *Hypatia* 10 (2):133–140.
- Newman, J. (2003) "Spaces of Power: Feminism, neoliberalism and gendered labour", *Social politics* 20 (2):200–221.

Andreas Gottardis, *Reason and utopia: Reconsidering the concept of emancipation in critical theory*. Stockholm: Department of Political Science, Stockholm University, 2014

Andreas Gottardis ställer i sin avhandling i statsvetenskap, *Reason and utopia*, en fråga som sedan länge varit mer eller mindre frånvarande i samhällsvetenskaperna: Vad innebär emancipation (eller frigörelse) och emancipatorisk teori i dag? Den viktigaste referensen är Jürgen Habermas och hans uppfattning att frigörelse är en potential som är inneboende i den vardagliga kommunikativa praktiken, en uppfattning Gottardis uttryckligen ansluter sig till (s. 9). Habermas omformulering av den kritiska teorin till en teori om kommunikativt handlande är också vägledande för frågeställningen och sätter sin prägel på behandlingen även av andra teoretiker.

Efter det inledande första kapitlet börjar Gottardis i det andra med upplysningsfilosofin hos Immanuel Kant och Jean-Jacques Rousseau och fortsätter via G.W.F. Hegel och Karl Marx till vad han kallar den tidiga Frankfurtskolan. Större delen av det tredje kapitlet ägnas åt Friedrich Nietzsche och avslutas med vad som här kallas för den sena Frankfurtskolan. Det fjärde kapitlet tar upp Jürgen Habermas och det femte behandlar kritiken av dennes omformulering av den kritiska teorin, samt Axel Honneths utveckling av Habermas projekt till en teori om erkännande. Här visar Gottardis att han behärskar både Habermas författarskap och den diskussion som förts om det. Tvärt emot vad man kunnat förvänta sig är Gottardis inte okritisk mot Habermas teori. Den saknar, menar Gottardis, både en emancipatorisk potential och en kritisk kraft, vilket konstaterats av flera olika författare. Detta är aningen paradoxalt, med tanke

på den betydelse Habermas annars har i avhandlingen. I det avslutande sjätte kapitlet presenterar Gottardis sitt eget förslag till vad han i kapitelrubriken kallar för "a more profound understanding of emancipation". Gottardis drar här in tänkare utanför den kritiska teorins tradition, såsom den franske filosofen Jacques Rancières omtolkning av arbetarrörelsen (s. 155) eller den kanadensiske historikern Taiaiake Alfred, som förespråkar urbefolkningarnas återgång till vad som förstås som ett värdigare och sannare liv (s. 156). Det senare skulle innebära en vändning mot mer konkreta emancipationsprocesser, i motsättning till de mer teoretiska bestämningar som avhandlingen kretsar kring. Det blir inte mer än en skiss och det är inte klart hur dessa disparata influenser ska kombineras med Habermas kritiska teori. Förmodligen behövs det en egen studie för att utveckla dessa idéer, men en inte alltför djärv gissning är att de leder bort från den förståelse av emancipation som utmärkt traditionen från Rousseau och Kant till den kritiska teorin och snarare skulle närma sig någon variant av den Nietzscheanska.

Avhandlingen styrka är att Gottardis visar att det finns flera olika emancipationsbegrepp. Man kan i dag tala om två sorters emancipatorisk och kritisk teori. Den ena kallar Gottardis "Enlightenment thinking" eller "Enlightenment-philosophical", den andra kallar han för "Enlightenment critique" eller "Enlightenment-skeptical" (s. 13). Den första riktningen utgår från upplysningens klassiska förnuftsbegrepp. Den andra riktningen bygger däremot på en radikal förnuftskritik och på erkännande av kontingens (s. 14). Denna typ av emancipatorisk teori utgår från Nietzsche. Dessutom tillämpar Gottardis, med en förebild hämtad från Honneth, fyra olika modeller för kritik. Upplysningstänkandet utövar antingen en konstruktiv eller en rekonstruktiv kritik, medan det upplysningskritiska tänkandet antingen bygger på en genealogisk eller på en avslöjande kritik (s. 29).

Den första emancipatoriska traditionen, upplysningstänkandet, eftersträvar att försona den privata och den offentliga friheten. I det andra kapitlet urskiljer Gottardis tre sätt i denna tradition att närma sig frågan om frigörelse, ett individualistiskt, ett kommunalistiskt och ett dialektiskt. Det första företräds av Kant, det andra av Rousseau och det tredje av Hegel och Marx. Skillnaden mellan dem handlar om hur man tematiserar privat och offentlig frihet. Om den individualistiska teorin, med utgångspunkt i Kants kategoriska imperativ, underordnar medborgaren den privata individen, så gör den kommunalistiska tvärtom, underordnar den individuella personen den offentliga friheten (s. 32). Eftersom varken Kant eller Rousseau lyckas försona den privata och den offentliga friheten, försöker Hegels dialektiska ansats överskrida motsättningen mellan dem. Detta försök slutar i att individens subjektiva frihet underordnas en högre nivå av subjektivitet, statens, och vi får en ny deterministisk tolkning av friheten (s. 40).

Tolkningarna av Kant, Rousseau och Hegel är väl utarbetade och förankrade både i primärtexterna och i den använda sekundärlitteraturen, av bland andra Charles Taylor, Karl Löwith, Herbert Marcuse, Habermas och Honneth. Den svagaste länken i denna genomgång är behandlingen av Marx, vilket är anmärkningsvärt med tanke på att han är den som först försöker utarbeta en emancipatorisk teori som till skillnad från föregångarna går utöver det borgerliga samhället. Det korta avsnittet om Marx slutar något snöpligt med att analysen av kapitalismen, som inte ens behandlats, bryskt avvisas med

att ”he could not clarify how the introduction of a centrally planned economy could lead to a communist society” (s. 43). Denna invändning träffar bredvid målet. Marx avsåg sig med en känd formulering entydigt uppgiften att ”skriva ut recept ... för framtidens soppkök” och betonade att han sysslade med kritisk analys, inget annat (Marx 1962:25). Gottardis avslutar dessutom med att förkasta Marx version av den dialektiska ansatsen som auktoritär (s. 43), utan att argumentera för det. Därmed är en väsentlig grundval för den kritiska samhällsteorin bortopererad utan att frågan ens ställs om vilken betydelse den kan ha.

Den andra traditionen för emancipatoriskt tänkande, vilken Gottardis väljer att kalla för upplysnings skeptisk eller upplysningskritisk, avvisar upplysningsfilosofins fråga om den privata och den offentliga friheten till fördel för en individualistisk idé om självskapande. Det bygger på en kritik av förnuftbegreppet i stället för en föreställning om frigörelse genom förnuftet. Av det upplysnings skeptiska tänkandet urskiljer Gottardis i sin tur två varianter. Den världs-öppnande, som bygger på den unge Nietzsche i *Tragedins födelse*, vänder sig mot det sokratiska sökandet efter kunskap och återoppar i stället en primitiv enhet i den dionysiska principen och den tragiska myten (s. 63f.). Den andra varianten finns hos den senare Nietzsche som förkastar det världs-öppnande tänkandet som överspänt och sentimentalt. I stället bejakar han livet och viljan till makt, som han menar är den egentliga drivkraften för mänsklig kunskap. Nietzsche kritiserar upplysningsens homogeniserande förnuft till fördel för vad han kallar en genealogisk kritik och bejakar individens förmåga till kritisk reflexion och självskapande. Denna typ av frigörelse är inte för alla utan är förbehållen vissa suveräna individer (s. 74).

Så långt finns inte så mycket att invända. Det problematiska med avhandlingen ligger snarare i dess tes (s. 16) och i den tillämpning han gör av de olika modeller för emancipatoriska teorier han arbetar med. Gottardis menar att Habermas kritiska teoretiska förstås som ett försök att överbrygga en motsättning mellan vad han med sin egen, något oortodoxa distinktion väljer att kalla för den tidiga och den sena Frankfurtskolan. Den tidiga Frankfurtskolan är Max Horkheimers och i viss mån Herbert Marcuses skrifter före 1940. Det är emellertid något oklart hur han sedan avgränsar den sena Frankfurtskolan. Han bestämmer den vid ett tillfälle som ”post-war” (i motsättning till den tidiga som ”pre-war”) (s. 20), alltså efter 1945. I avhandlingens sammanfattning gör han däremot en annan datering av den sena Frankfurtskolan till krigsåren 1940–1945 (s. 161). Ser man däremot på vilka arbeten han bygger på när han diskuterar den sena Frankfurtskolan, så är de uteslutande skrivna under fyrtioalet, antingen under kriget, som Horkheimer och Adornos *Upplysningens dialektik* (1947), eller efter kriget, som Horkheimers *Eclipse of reason* (1947), eller både under och efter kriget, som Adornos *Minima moralia* (1951). Däremot använder Gottardis sig i stort sett inte av några andra skrifter från efterkrigstiden, varken av Adorno, Horkheimer eller Marcuse, vilket innebär att en mycket produktiv och inflytelserik period för både Adorno och Marcuse utlämnas. I realiteten är alltså den sena Frankfurtskolan några (onekligen centrala) skrifter från fyrtioalet, men hur teorin sedan utvecklades under efterkrigstiden beaktas inte.

Med åtskillnaden mellan den tidiga och sena Frankfurtskolan avser Gottardis alltså ett brott i vad man annars kallar den första generationen av Frankfurtskolan eller den

äldre kritiska teorin (till skillnad från den andra generationen av Frankfurtskolan, som avser Habermas och andra i hans generation). Jag menar att både Gottardis val av beteckning, liksom hans åtskillnad, är problematisk, men ska i fortsättningen för enkelhetens skull använda den, även om jag menar att den är något oegentlig.

Gottardis menar nu att det han kallar för den senare Frankfurtskolan har anammat den alternativa, upplysnings skeptiska eller upplysningskritiska emancipatoriska teori som utgår från Friedrich Nietzsche och ställer den mot den tidiga Frankfurtskolans upplysningsfilosofiska teori. Den senare Frankfurtskolan får därför spela rollen av den förnufts kritiska utmaningen mot den tidigas förnuftstro. Gottardis tillämpar alltså här den distinktion han utvecklat mellan två typer av emancipatoriska teorier och hans tes är att Habermas projekt handlar om överbryggandet av denna klyfta mellan upplysningsfilosofin och förnuftskritiken som finns inom den äldre generationen av den kritiska teorin.

Även om man kan tala om dessa båda typer av kritisk teori, finns det verkligen en sådan motsättning inom den äldre kritiska teorin? Och är det i så fall riktigt att läsa Habermas projekt som ett försök att överbrygga dessa båda riktningar? Om vi tills vidare antar att tesen om de båda riktningarna inom den kritiska teorin och motsättningen mellan den tidigare och den senare Frankfurtskolan är riktig, så blir nästa fråga huruvida tesen om överbryggandet är ett rimligt sätt att närma sig Habermas. Dennes egen utgångspunkt är att Nietzsche inte erbjuder någon framkomlig väg ut ur det moderna projektet och inte utgör något emancipatoriskt alternativ. Den äldre kritiska teorin har enligt Habermas inte funnit någon utväg ur subjektfilosofin och därför är det nödvändigt att bryta med vad som kallas för produktionsparadigmet till förmån för ett kommunikationsparadigm orienterat mot samförstånd och gemensam handling. Kritiken av produktionsparadigmet gäller både det Gottardis kallar för den tidiga och den sena Frankfurtskolan. Habermas själv menar alltså att det är nödvändigt att *bryta* med *både* den tidiga och den sena Frankfurtskolan. Gottardis menar tvärt om att Habermas ska läsas som att han vill överbrygga dessa båda perioder. Varför Habermas förespråkar en brytning med produktionsparadigmet berör Gottardis dessutom bara i förbigående (s. 109; detta är det enda tillfälle uttrycket förekommer i avhandlingen). Eftersom han själv kommer med en annan tolkning hade det förstås varit på plats att först förklara varför Habermas självförståelse inte håller, innan han framställer sitt eget alternativ, men det får man leta förgäves efter.

Problemet blir att ett överbryggande som Gottardis föreslår skulle dels upphöja den nietzscheanska förnuftskritik (om detta nu vore den sena Frankfurtskolans alternativ) som Habermas uttryckligen förkastar till att utgöra ett emancipatoriskt alternativ, dels bevara två varianter av ett paradigm som han själv menar att han genom sin kommunikationsteoretiska vändning har överskridit och lämnat bakom sig. Det är förstås inte nödvändigt att tolka en tänkare slaviskt utifrån hans eller hennes självförståelse, men Gottardis väljer en utgångspunkt för sin läsning av Habermas som är svärförenlig med dennes självförståelse och som skulle föra i en helt annan riktning.

Ett annat problem är Gottardis försök att visa att motsättningen mellan den upplysningsfilosofiska och den upplysnings skeptiska teorin går igen i brottet mellan den tidiga och den sena Frankfurtskolan. Det är i sig okontroversiellt att som Gottardis

mena att det finns ett brott i den kritiska teorin runt 1940. Men frågan är om detta brott är sådant att man som Gottardis kan tala om ett annat emancipationsbegrepp efter 1940, ett som snarare skulle vara förankrat i Nietzsches upplysningskepsis (och även i detta avseende följer han också Habermas) än i upplysningsfilosofin.

Gottardis menar att man kan finna både den första typen av upplysningskepsis, en världsöppnande kritik och den andra, en genealogisk kritik som öppnar för självskapande (s. 80) i den sena Frankfurtskolan. Argumenten framstår inte som särskilt starka och vissa formuleringar antyder att Gottardis själv inte heller är riktigt övertygad om dem när han uttryckligen också medger att det finns skillnader mellan Nietzsche och den senare Frankfurtskolan (s. 82). Trots detta låter han sig inte rubbas utan håller fast vid den tolkningsram han från början satt upp. Problemet är förstås att om denna tolkning inte håller så faller också avhandlingens tes om att Habermas försöker överbygga motsättningen mellan den tidiga och den sena Frankfurtskolan.

Nietzsche är mycket riktigt viktig i den äldre kritiska teorin, men det går att anföra flera ställen både i den litteratur Gottardis använt och i den han inte använt att det inte det samma som att Horkheimer och Adorno i en senare fas blir till upplysningsskeptiska nietzscheaner. Adorno ställer i *Minima Moralia* närmast upp det som ett program ”att ställa alla reaktionära argument mot den västerländska kulturen i den fortskridande upplysningens tjänst” (Adorno 1986:236). Tesen i *Upplysningens dialektik* om upplysningens omslag i myt kan också läsas som en tolkning av Nietzsches föreställning om den eviga återkomsten (jfr. Ramsay 2005, kap. 2). Nietzsche är över huvud taget viktig för Adornos kritik av olika sociologiska och filosofiska teorier. Men Adorno och Horkheimer betraktar inte Nietzsche som en i någon mening emancipatorisk tänkare. Tvärtom finns det åtskilliga ställen där de understryker att det borgerliga samhället begränsar Nietzsche. I *Minima Moralia* heter det att Nietzsches ”utbrytningsförsök trots allt inte överskred det borgerliga samhället” (Adorno 1986:115). Både i här och i ett samtal med Horkheimer och Hans-Georg Gadamer från 1950 tolkar Adorno Nietzsches uppmaning till *amor fati*, att man ska älska sitt öde, som att han inte kan bryta sig ur det borgerliga samhällets fångelse utan endast kan älska det som håller honom fången (Adorno a.a:117; Ramsay 2005:56).

För att sammanfatta problemet med denna annars så ambitiösa avhandling, så driver Gottardis både sin tes om Habermas projekt som ett överbyggande och sin tolkning av den sena Frankfurtskolans emancipationsbegrepp med en alltför envis föresats att visa deras riktighet som gör att han inte ser deras svaga punkter, i stället för att se dem som möjliga tolkningsalternativ som efter hand kan modifieras. Hade han följt en annan tolkningsstrategi och vägletts av att vad man kallar förförståelsen ofta måste modifieras i kontakt med materialet, så kunde kanske resultatet för denna annars så ambitiösa studie också ha blivit ett annat. Nu är det en originell och bitvis djärv ansats som dessvärre inte håller hela vägen ut. Det hindrar inte att det både finns delar av avhandlingen som är läsvärda och att projektet, om det tänks igenom en gång till, skulle kunna föra till intressanta resultat.

Anders Ramsay

Referenser

- Adorno, T.W. (1986) *Minima Moralia: Reflexioner ur det stympade livet*. Lund: Arkiv.
- Marx, K. (1962) *Das Kapital: Kritik der politischen Ökonomie. Erster Band*. Berlin: Dietz Verlag.
- Ramsay, A. (2005) *Upplysningens självreflexion: Aspekter av Theodor W. Adornos kritiska teori*. Lund: Sociologiska institutionen.

Peter C. Gøtzsche, *Dödliga mediciner och organiserad brottslighet: Hur läkemedelsindustrin har korrumpat sjuk- och hälsovården*. Stockholm: Karneval förlag, 2015

I denna bok framförs den iögonfallande tesen att läkemedelsindustrin använder samma metoder som maffian och producerar läkemedel som dödar människor. Näst efter cancer och hjärtsjukdomar hävdas läkemedelsdöd utgöra den tredje vanligaste dödsorsaken i västvärlden. Medicinska forskare, kontrollanter på läkemedelsmyndigheter och praktiserande läkare anges bidra till att vidmakthålla ett korrupt system och befinna sig i djupt problematiska intressekonflikter där pengar och karriärmöjligheter blivit viktigare än omsorgen om patienterna.

Bokens tes stämmer naturligtvis inte alls med den officiella doktrinen och skulle skyndsamt kunna avfärdas som orimlig. Som ett preludium klargörs det därför att författaren, Peter Gøtzsche, är en person med hög kredibilitet. Gøtzsche är specialist i internmedicin, professor, och har publicerat över 50 artiklar i de mest välrenommerade medicinska tidskrifterna. Men läsaren får också ta del av två förord skrivna av portalfigurer inom den medicinska forskningen, Richard Smith (tidigare chefredaktör på *British medical journal*) respektive Drummond Rennie (chefredaktör på *Journal of the American medical association*). Både Rennie och Smith bekräftar huvudsakligen den bild som Gøtzsche tecknar av läkemedelsindustrins kriminella förhållanden och sjukvårdens skadliga symbios med denna industri. Rennie skriver i sitt förord: "Det kan verka som om Gøtzsche överdriver, men mina egna, och andra medicinska skribenters och forskares, deprimerande erfarenheter säger mig att han har rätt". Smith å sin sida framhåller att Gøtzsche har osedvanlig kompetens och integritet och liknar honom vid den lilla pojken som inte bara såg att kejsaren inte har några kläder utan också berättade det för omvärlden. Med Gøtzsche som betecknande exempel lyfter Smith fram att läkemedelsbranschens kritiker kommit att bli allt fler, respektabla och vederhäftiga. I ett tidigare nummer av *Sociologisk Forskning* (52:3) recenserar även Robert Whitakers prisbelönta bok *Pillerparadoxen: Varför lider fler och fler av psykiska problem när medicinerna bara blir bättre och bättre?* (utgiven 2014 på Karneval förlag, Stockholm). Liksom hos Whitaker finner vi hos Gøtzsche en evidensbaserad indignation med budskapet att övermedicinering utgör ett alarmerande hot mot folkhälsan.

Gøtzsche underbygger sitt påstående om läkemedelsbranschens organiserade kriminalitet genom att framförallt diskutera företagsbrott som var aktuella under

åren 2007–2012. I brottslistan ingår anklagelser för konspiration, förvanskning av forskningsresultat, rekommendationer av läkemedel för svårigheter de inte godkänts för, döljande av data om skadeverkningar, försäkringsbedrägerier, otillbörlig marknadsföring, mutor, överträdelse av avtal där läkemedelsföretag försäkrar att man ska upphöra med kriminellt handlande (!), överfakturering av läkemedel, tystande av vittne, returprovision till läkare och sjukhus för att man skriver ut företagets mediciner samt handel med opium, morfin och heroin. För de olika brotten har ett stort antal läkemedelsföretag betalat bötessummor, exempelvis Novartis (423 miljoner dollar), Sanofi-Aventis (95 miljoner dollar), GlaxoSmithKline (3 miljarder dollar), Astra Zeneca (520 miljoner dollar), TAP Pharmaceuticals (875 miljoner dollar), Johnson & Johnson (1.1 miljarder dollar), Merck (670 miljoner dollar), Eli Lilly (1.4 miljarder dollar), Abbott (1.5 miljarder dollar), Bristol-Myers Squibb (515 miljoner dollar), Serono Laboratories (704 miljoner dollar), Schering-Plough (346 miljoner dollar) och Purdue Pharma (635 miljoner dollar). Förteckningen skulle enkelt kunna utökas med andra exempel. Undersökningar som redovisas i *Dödliga mediciner* pekar på att läkemedelsföretag begår tre gånger så många allvarliga eller relativt allvarliga lagöverträdelser som andra företag. Enligt Gøtzsche ska kriminaliteten betraktas som en del av läkemedelsindustrins affärsmodell. Bötessummorna är obetydliga i jämförelse med de skyhöga inkomsterna och något man räknar med i branschen. Tidskriften *Fortune* brukar redovisa de 500 mest inkomstbringande företagen i USA varje år. Vinsterna hos läkemedelsföretag är i *Fortunes* granskningar åtskilligt högre än för andra profitabla företag.

Läkemedelsindustrins kriminalitet har medfört att människor idag använder många läkemedel där de gynnsamma effekterna är små medan de negativa följderna för hälsan är stora. I huvuddelen av bokens kapitel påvisas att vanliga mediciner för exempelvis depression, hosta, viktminskning, illamående, astma, influensa, högt blodtryck, psykoser, hjärtproblem, epilepsi, artrit och diabetes är behäftade med dödsfall och invalidiserande läkemedelsskador. Värst av alla är enligt Gøtzsche psykiatrins mediciner vilket är ett tema som han utvecklar i tvillingboken *Dödlig psykiatri och organiserad förnekelse* (utgiven 2016 på Karneval förlag, Stockholm). Ett belysande exempel utgörs av det s.k. lyckopillret Prozac som när det först prövas av läkemedelsmyndigheter anses vara totalt olämpligt för behandling av depression. Läkemedelsföretaget Eli Lilly, som befinner sig i ekonomiska trångmål och behöver ett godkännande, bjuder därför läkare på semester till Västindien för att göra dem till talespersoner för Prozac. Företaget mutar också den oberoende experten som är satt att granska medlet. Likt mafiosos betalas en del av summan direkt och återstoden när Prozac bifallits som läkemedel. Att medlet orsakat sexuella problem, hallucinationer och flera självmord vid företagets försök döljs genom omkodningar av data där effekterna inte framkommer. Interna företagsdokument offentliggörs senare när Eli Lilly brottsutreds för att ha marknadsfört Prozac för en rad icke godkända indikationer som blyghet, ätstörningar och dålig självkänsla. Dokumenten visar att företagets forskare samarbetat med psykiatriker och myndighetspersoner för att inte exponera den ökade självmordsrisken.

Baserat på statistiska beräkningar om förväntade skadeeffekter drar Gøtzsche slutsatsen att våra läkemedel dödar oss i mycket stor omfattning även om de brukas i

enlighet med läkarens ordinationer. En norsk undersökning visar till exempel att 18 procent av samtliga dödsfall på sjukhus är en direkt eller indirekt följd av medicinerna patienterna förskrivs. I en studie från Europakommissionen redovisas att 200 000 EU-medborgare om året dör beroende på biverkningar från mediciner till en kostnad av 79 miljarder euro. Ytterligare en infallsvinkel utgörs av att studera skadeeffekterna av enskilda mediciner. Enbart det anti-psykotiska läkemedlet Zyprexa anges av Gøtzsche sammantaget ha orsakat 200 000 människors död i världen. Beräkningarna bygger på randomiserade studier som visar att för var 100:e patient som behandlas inträffar ett extra dödsfall på läkemedlet jämfört med placebo. Drygt 20 miljoner människor hade fram till 2007 behandlats med Zyprexa. På liknande sätt bedöms undermåliga läkemedel för behandling av högt blodtryck årligen orsaka hjärtsvikt hos 40 000 personer i USA. En typ av antiinflammatoriska läkemedel framhålls vålla 20 000 dödsfall per år i USA etcetera. Skattningarna är särskilt uppseendeväckande då medicinerna har små eller inga positiva effekter för hälsan. En kriminellt belastad läkemedelsindustri, där i princip vad som helst kan lanseras och säljas som läkemedel så länge det är finansiellt lukrativt, har emellertid gjort detta skräckscenariot till verklighet menar Gøtzsche.

Det är som *moraliskt perspektiv* på mediciner vi kan förstå bokens sociologiska bidrag. Farmakologins undersökningsfält utgår karakteristiskt från att läkemedelsindustrin följer rådande lagar och tar etiska hänsyn; dess löften och anspråk uppfattas på det hela taget vara tillförlitliga. Mer än någon annan studie visar *Dödliga mediciner*, i bjärt kontrast, att det råder en anomisk situation där det regelmässigt ljugs, dribblas och förfalskas. Signifikanta länkar i samhällskedjan berörs av bristen på moral. Läkemedelsindustrin styr och bedriver idag huvuddelen av forskningen om läkemedel. Man tillhandahåller även merparten av den information som sjukvårdspersonal känner till om läkemedel. Vidare levererar läkemedelsindustrin patientupplysningar om läkemedel och underrättar tillsynsmyndigheterna om läkemedels effektivitet och säkerhet. Läkemedelsindustrin marknadsför också läkemedel i massmedierna som attraherar människor att använda dem. Psykiatriker, läkare och myndighetspersoner har ett särskilt ansvar för att skydda människor mot de skadliga medicinerna, men har hamnat i ett menligt beroendeförhållande till läkemedelsindustrin som underminerar en effektiv tillsyn. Gøtzsche har anklagats för att vara konspiratorisk, men det är tydligt att han inte endast ser depraverade individer framför sig. Omoralen springer, menar han, ur ett socialt system vars spelregler bestäms av jakten på nya marknader och blockbusters (medicin som säljer mer än 1 miljard dollar per år) och där de ekonomiska och professionella incitamenten att agera som läkemedelsindustrins hantlangare är svåra att motstå. Följdriktigt avslutar också Gøtzsche sin analys med att argumentera för samhällsreformer som påtagligt inskränker företagets handlingsutrymme.

Det har framhållits att *Dödliga mediciner* borde ingå som obligatorisk kurslitteratur på legitimeringsgrundande utbildningar för läkare och psykiatriker, men bokens innehåll har även ett uppenbart allmänintresse. Detta framkom inte minst när undertecknad bevisade ett offentligt föredrag av Gøtzsche med titeln "Varning för psykofarmaka!" där uppskattningsvis 250–300 personer närvarade (arrangör var ABF, Stockholm, den 22/11 2016). Under frågestunden tog en medicinvänlig psykiatriker

till orda, men saknade stöd av publiken som istället högljutt applåderade när Gøtzsche svarade. Patienter som var satta under behandling med psykofarmaka frågade också efter användbara metoder för att kunna avsluta sin medicinering. När föredraget var över samlades många engagerade människor och diskuterade vidare med Gøtzsche. Efter en lång period av biologisk psykiatri och medikalisering av mänskliga livsproblem skyntar vi kanske nu en diskursiv förändring?

Jonas Lindblom, Mälardalens Högskola

Gabriella Nilsson & Inger Lövkrona, *Våldets kön: Kulturella föreställningar, funktioner och konsekvenser*. Lund: Studentlitteratur, 2015

Våld är ett stort samhällsproblem som drabbar de flesta människor på något sätt någon gång i livet, antingen som offer eller som vittne till våldsbrott, och en stor andel kommer att själva utöva våld. Många är också de olika yrkesgrupper som möter våld, våldsförövare eller drabbade av våld i sitt arbete. I *Våldets kön* får läsaren en grundlig introduktion till olika perspektiv på våld, och framförallt mäns våld mot kvinnor. Boken riktar sig till högskolestudenter, särskilt inom professionsutbildningarna, och för fortbildning av personer som arbetar direkt med våld. Målet med boken är att ge läsaren en beskrivning av våld, men framförallt att utmana läsarens föreställningar och förgivettaganden om våld. Boken är uppdelad i nio kapitel som riktar ljuset i olika riktningar, men som alla bygger vidare på varandra och jag skulle därmed säga att boken läses bäst från pärm till pärm.

I bokens introduktion presenteras ämnet och hur vanligt förekommande våld är, samt vilket enormt samhällsproblem det utgör. Som författarna påtalar, beskriver FN mäns våld mot kvinnor som en ”global pandemi.” Redan här ringas alltså bokens kärna in, att det på flera vis går att tala om att våld har ett kön. Majoriteten av våldsförövarna är män och, skriver författarna, ungefär hälften av alla som utsätts för våld. Författarna presenterar flera statistiska exempel som belyser våld som just ett könat samhällsproblem (det hade dock varit slagkraftigt om några siffror på hur överrepresenterade män är som våldsförövare hade presenterats här, nu är det främst siffror på hur många kvinnor som faller offer för våld, vilket i och för sig är både relevant och skrämmande). Det är en mörk bild som målas upp. Författarna hänvisar till insatser som har gjorts utan avsedd effekt, och att våld mot kvinnor ökar även i Sverige, i motsats till vad många tror om Sverige som ju ofta beskrivs som världens mest jämställda land.

Boken är skriven ur ett uttalat historiskt, kulturanalytiskt och feministiskt perspektiv och erbjuder därmed både ett historiskt och ett samtida perspektiv på våld. Med detta vill författarna bidra till att motverka en problematisk historielöshet i en samtida syn på våld och våldsdebatt. Författarna tar sitt avstamp både i sin egen forskning och i andras, svenska och internationella forskares. Det är dock övervägande empiriska

exempel från svensk forskning och svenska förhållanden som diskuteras, något som troligtvis är till fördel för den tänkta läsaren i professionsutbildning.

I första kapitlet ger författarna en inledande introduktion till hur definitioner av våld är sammankopplade med normer om kön. Som utgångspunkt för sina resonemang använder de WHO's *world report on violence and health*. Denna rapport anlägger ett könsneutralt perspektiv på våld vilket därmed utgör ett bra underlag för kritisk granskning. Författarna lyfter här på ett pedagogiskt sätt fram och problematiserar synsättet att någon text skulle kunna vara neutral eller objektiv, och visar istället att det finns en tydlig koppling mellan kulturella föreställningar om våld och om kön, även i dessa till synes könsneutrala beskrivningar.

Det är genomgående i boken ett fokus på att granska olika definitioner och förklaringsmodeller av våld och kön, och att synliggöra vilka normer de utgår ifrån och vilka konsekvenser de får i samhället. Samtida exempel varvas med historiska och synliggör därmed på ett bra sätt hur sanningar konstrueras och omkonstrueras över tid och plats och hur dagens föreställningar om kön och våld relaterar till historiens. Ett sådant exempel finns i kapitel 8 om kvinnors våld, där kopplingen mellan barnamord och nutidens aborter synliggörs och visar hur retoriken är liknande och hur diskursen bygger på särskilda konstruktioner om kvinnlighet och moderlighet.

I boken granskas och problematiseras också lagar och lagförslag, mediedebatter, och praktik och ideologi hos olika organisationer, samhällsinstitutioner och medborgarrörelser. Detta fördjupas i exempelvis kapitel 3, "Leva med våld." Kapitlet fokuserar på mäns våld mot kvinnor i nära relationer, och på de processer som både bidrar till att kvinnor stannar kvar relationen samt till att en del till slut väljer att lämna relationen. Olika forskningsperspektiv och förklaringsmodeller presenteras och ställs mot varandra och här presenteras också kvinnojourernas arbete och deras ideologiska utmaningar.

Diskussionen om kvinnojourerna är ett exempel på hur författarna på ett förtjänstfullt sätt synliggör kopplingen mellan ideologi och praktik. I boken ges flera exempel på hur olika föreställningar om våld leder till olika sätt att hantera våld hos aktörer så som socialtjänst, polis, domstolar, och olika stödorganisationer. Detta borde vara av intresse för de studenter som arbetar med våldsfrågor eller har för avsikt att göra det. Ett tydligt sådant exempel ges i bokens sjunde kapitel där författarna gör ett nedslag i ett samtida fenomen och förklaringsmodell för våld: "Våld i hederns namn." Kapitlet presenterar olika perspektiv på våld i hederns namn som förekommer i svensk samhällsdebatt, och problematiserar olika föreställningar om och användningar av kulturbegreppet. Författarna diskuterar och synliggör här på vilket sätt val av begrepp och formuleringar får verkliga konsekvenser för individer och för samhällets hantering av våld.

Boken spänner över ett mycket brett fält och fördelen med det är att det ger en god introduktion till ämnet. Samtidigt blir det som bäst när författarna ger plats åt konkreta, analytiska exempel från studier, för att tydligt exemplifiera sina resonemang. Teoretiska resonemang och redogörelser är insprängda i bokens olika kapitel. Det andra kapitlet är ett av de mer teoretiska och fokuserar på det uttalat feministiska begreppet "Mäns våld mot kvinnor". Här presenteras en kortfattad redogörelse för begreppets teoretiska ursprung och framväxt och med den beskrivs också hur det

politiska och samhällseliga intresset för kvinnors utsatthet för våld har förändrats över tid, samt kvinnorrörelsens framväxt. Könsmaktsperspektivet presenteras liksom kritik av det, samt ett bemötande av kritiken. Författarna förklarar mycket pedagogiskt och lättförståeligt avancerade teoretiska resonemang på ett sätt som bör hålla oerfarna studenter intresserade, men risk finns att själva teorierna och centrala begrepp missas. Boken hade därför kunnat tjäna på att ha ett kapitel med några något mer utvecklade teoretiska resonemang som boken bygger på, samt begreppsdefinitioner. I undervisningssyfte skulle detta särskilt ha varit till hjälp. Det finns även bra och hjälpsamma grundläggande poänger som är av vikt för nya studenter, t.ex. om vad en vetenskaplig teori är och inte är. Men frågan är om inte dessa också hade varit förtjänta av att placeras på en tydlig plats i ett inledande kapitel.

Kapitel 4 om våld och maskulinitet fördjupar diskussionen om hur det kan komma sig att män är så överrepresenterade som våldsutövare oavsett kulturell kontext. Olika vetenskapliga förklaringsmodeller presenteras och problematiseras. Den samtida, kulturella förståelsen för män och manlighet och kopplingen till våld diskuteras, och föreställningar om den "ideala förövaren" och den "Andre" synliggörs och problematiseras, exempelvis hur "en riktig man" kopplas till det "goda våldet" medan det "onda våldet" förstås vara utfört av andra, avvikande män. Jag hade dock gärna sett ett något mer utvecklat och fokuserat avsnitt om identitet och maskulinitet (och femininitet), för att också lägga grunden till det avslutande avsnittet i boken om potential till förändring. Exempelvis hade det varit givande med en beskrivning och kritisk diskussion kring begreppet hegemonisk maskulinitet.

En viktig förtjänst med boken är att den så tydligt belyser de historiska aspekterna av olika våldsfenomen och föreställningar om kön och därmed synliggör hur det som vi idag tar för givet som allvarliga samhällsproblem, exempelvis våldtäkt, kvinnomiss-handel och sexuella övergrepp mot barn, inte alltid har förståtts som problem eller uppmärksamrats alls (diskuteras i kapitel 5 och 6). Detta är avgörande för att kunna förstå fenomenen idag, och det lägger också en viktig grund till det avslutande kapitlet där författarna presenterar olika typer av motståndreaktioner som har uppstått gentemot kvinnopolitiskt engagemang och feministiskt orienterad våldsforskning. Det är framförallt de senaste decenniernas motstånd som diskuteras här och det är återigen, som i det introducerande kapitlet, en dyster läsning. Men det fyller en viktig funktion gentemot en samhällselig, generell förståelse av Sverige som världens mest jämställda land, och eventuellt också mot en pågående anti-feministisk trend. En trend som bygger både på historielöshet och en okunskap om den maktobalans som fortfarande finns och som denna bok genomgående, tydligt synliggör.

Anna G. Franzén, Stockholms Universitet

Anders Petersen, *Praestationssamfundet*. Köpenhamn: Hans Reitzels forlag, 2016

WHO skriver i en rapport att ca 340 miljoner människor lider av depression och att antalet förväntas växa stadigt. Sundhedsstyrelsen (motsvarande Socialstyrelsen i Sverige) i Danmark bekräftar WHO:s prognoser. Enligt Anders Petersen har depression blivit en folksjukdom i klass med cancer och hjärt-och-kärlsjukdomar och han frågar sig vad detta kan bero på. Han försöker i boken *Praestationssamfundet* anlägga ett teoretiskt-kritisk och sociologiskt angreppssätt på detta fenomen, med vilket menas att han strävar efter att klarlägga depressionsutbredningens samhälleliga förutsättningar. Ökningen av antalet depression skall därmed förstås som ett tecken på samhälleliga fenomen; det kan liknas vid en seismograf. En seismograf mäter och lokaliserar som bekant jordskalv och med den kan man undersöka var skalvets epicentrum ligger.

Petersen menar inledningsvis att man måste vara försiktig vid att absolutifiera en diagnos, dvs. att se den oberoende av historiska sammanhang. Skiljelinjerna mellan det normala och det patologiska har varit minst sagt flytande, och som t.ex. Foucault så tydligt visat, ingår diagnoserna i en maktrelation – diagnosen är del av en maktdiskurs som är i ständig förändring. Detta gör att man måste tassa på tårna och var medveten om farorna vid diagnostisering. Petersen och många andra menar vidare att vi lever i en diagnoskultur. Detta har t.ex. påvisats i Sverige av Eva Kärffe i diskussionerna och kontroverserna om ADHD. Men om depressionen historiskt förändras, vad är då samtidens bestämningar?

Depression är en psykiatrisk diagnos som drabbar människor, så lyder den kanske självklaraste utgångspunkten. När man ställer en psykiatrisk diagnos så påverkar det emellertid den deprimerade personen, som i sin tur påverkar diagnosen. Detta innebär att depressionen blir ett dynamiskt begrepp. Till skillnad från att mäta sänkan, som kan vara ett uttryck för en mångfald olika djupare liggande sjukdomar, så är symptomen på depression detsamma som lidandet depressionen innebär. Depression består av just "bara" symptom. I Danmark utgår man från en manual, som heter ICD-10 (International Statistical Classification of Diseases and Related Health Problems, version 10) vid bestämning av depression. Depression kan bestämmas med hjälp av följande symptom: *identitetskris, sorgsenhet, maktlöshet*, kroppsliga symptom som *trötthet, viktvariation, impotens* etc., *handlingsförlamning* och *tidsförvirring*, t.ex. en upplevelse av att tiden står stilla.

Om detta är symptomen/lidandet, vad kan seismografen säga oss om det samhälleliga epicentrat? Petersens betraktar sociologi som området för samtidsbestämning, dvs. denna vetenskap försöker beskriva betingelser, i vardagslivet i stort, som är igenkännbara för majoriteten av befolkningen i ett samhälle. Detta är en bred och lite intetsägande karakterisering av sociologin. Man måste få lite mer kött på benen. Petersen karakteriserar nu av samtiden med hjälp av orden "konkurrensstat" och "prestationssamhälle". Och därmed har vi nått fram till depressionens seismografiska centrum. Och detta utgör "köttet".

Petersen menar att konkurrensstaten utgör fundamentet och att prestationssam-

hället vilar på detta fundament. Konkurrensstaten skiljer sig från välfärdsstaten, vars mål var att skapa det goda samhället för alla. Konkurrensstatens mål är att skapa en arbetskraft som är effektiv, produktiv och står väl rustad för arbetsmarknaden. I globaliseringens tidevarv konkurrerar länderna och denna konkurrens vilar på en ekonomisk, läs: kapitalistisk, logik där vinsten är det centrala och där den blir ett konkurrensmedel. Alla tar vi tjänst i denna konkurrens, vare sig vi vill eller inte. Denna ekonomiska logik har sin motsvarighet i den neoliberala ideologin, som inte alls är motståndare mot staten; statens plikt är att skapa förutsättningar för att marknaden och individen ska fungera optimalt. Därför ändrar utbildningssystemet sin inriktning, från demokratisk fostran till marknadstänkande, som New Public Management. Ledordet, som vi väl känner till från universitetsvärlden, är ”anställningsbarhet”. I Danmark har detta lett till att man drar in på humanistiska utbildningar och expanderar de företagsekonomiska utbildningarna – det anses mer ”nyttigt”. Och universiteten får större anslag ju fler studenter som får riktiga arbeten (sic!).

Hur beskriver författaren prestationssamhället? Ja, han hämtar inspirationen från idrottsvärlden, där prestationen står i centrum. I idrottens kulturella värld är flit och hårt arbete centralt, talang räcker inte hela vägen. Vänner och familj sätts på undantag; koncentrationen på idrotten tar all kraft och tid. Detta kräver ett stort mått av självdisciplinering, s.k. *mental management*. Denna prestationskultur har spridit sig till övriga delar av samhället. Prestation har blivit ledordet och en del av den sociala kompetensen. Michel Foucault, menar författaren, har i sin studie av disciplineringens historia visat på hur yttre herradömeförhållandet ersätts av den inre självdisciplineringen; det sker en övergång från den lydiga individen till prestationsindividen. Det centrala är *att kunna*. Detta credo har upphöjts till sociala regler och spridits sig i alla delar av samhället. Man måste utveckla sig och klarar man inte detta så hamnar man i depression och meningsförlusten knackar på dörren. Man är inte längre attraktiv på arbetsmarknaden eller i det sociala livet i allmänhet.

Mycket av vad Petersen tar upp har behandlats av sådana som Ulrich Beck, Anthony Giddens, Zygmunt Bauman och i viss mån Richard Sennett. Och detta är inga dåliga förebilder. Men det finns problem i boken, trots att jag i många avseenden sympatiserar med författarens intentioner.

För det första så finner jag att Petersen är lite för svepande i definitionerna och operationalisering av de centrala begreppen ”konkurrensstat”, ”prestationssamhället” och depressionernas utbredning. Det finns en vaghet i hur relation mellan dessa begrepp ser ut.

För det andra: begreppet ”konkurrensstat” innehåller i sin bestämning ett allt för begränsat perspektiv. Jag skulle nog snarare tala om att vi lever i ett ”konkurrens-samhälle”. Petersen talar ju snarare om att prestationen har spridit sig från idrottens värld till övriga delar av *samhället*.

Och slutligen tankegången att vårt samhälle blir alltmer individualistiskt. Jag menar att vi lever i ett klassamhälle, alltså att vi formas av olika kollektiv. Jag menar att den individualistiska synen speglar medelklassens sociala position. Jag roade mig att, utan

ha några vetenskapliga ambitioner, studera ett antal platsannonser i dagspressen. Där kan man upptäcka ganska stora klasskillnader i hur annonserna skrivs. Om det gäller hantverksyrken, dvs. arbetarklassyrken, så betonar annonserna tydligt hantverksskickligheten, medan man i annonser för medelklassyrken förutom den formella kompetensen betonar prestationssamhällets centrala motto: social kompetens, flexibilitet etc. Se vidare Ulfsson & Backman (2014). Och Richard Sennett (2000) behandlar olika klassmässiga krav som olika yrken har, vilka leder till att *karaktären krackelerar*.

Jag vill emellertid betrakta mina anmärkningar som uppmaningar och hoppas att Petersens studie så småningom kommer att kunna ses som en prolegomena – en inledning – till en mer djupborrande studie av depressionernas samhällslogiska utveckling.

Lars-Erik Alkvist, Högskolan Dalarna

Referenser

- Sennett, R. (2000) *När karaktären krackelerar: Människan i den nya ekonomin*. Stockholm: Atlas.
- Ulfsson, Y. & C. Backman (2014) "Föreställningen om klass och kön i Arbetsförmedlingens yrkesbeskrivningar", *Sociologisk forskning* 51 (2):109–136.

Robert D. Putnam, *Our kids: The American dream in crisis*. New York: Simon & Schuster, 2015

Den amerikanska drömmens betydelse kanske är lätt att underskatta i Sverige, men i U.S.A. har den alltmer kommit i debattens centrum. Skälet är nog helt enkelt att den blivit allt svårare för allt fler att uppnå. Drömmen har blivit det i ett klassamhälle som sluter sig, där ambitioner numera ofta saknar betydelse, men där privilegierna betyder allt mer. I ett land utan feodalt förflutet innebär det en kris – mentalt och socio-ekonomiskt. Detta har fått den välkände statsvetaren Robert Putnam att skriva *Our kids* med den talande undertiteln: *The American dream in crisis*.

Putnams grepp om klassamhället – det är det undersökningen främst gäller – är just amerikanskt. Vad som en gång var ett anständigt klassamhälle, är det inte längre. Andras barn är inte längre våra ungar (för att nu parafrasera Rita Liljeström). I det finner Putnam sin utgångspunkt för undersökningen. Han återvänder till sin barndoms hemstad Port Clinton, en stad i Ohio som skapligt förkroppsligade den amerikanska drömmen, då, i 1950-talets U.S.A. – men som inte längre gör det. En stad varken sämre eller bättre än någon annan, men en tid då klassamhällets öppenhet nådde sin höjdpunkt, utbildningen expanderade och ekonomin växte, i ett samhälle där det fanns stöd av olika slag runt dem som växte upp, till och med för en del svarta, vilket hans gamla skolkamrater får illustrera. Det universella finns i det partikulära, som ett av inledningskapitlets motto uttrycker saken.

Putnams uppgift blir därför att visa hur det allt mer stängda klassamhället förnekar alltfler den amerikanska drömmens löfte. Och därför lägger han fokus just på barnen, deras erfarenheter och framtidutsikter. I den amerikanska drömmens perspektiv är det viktiga emellertid inte jämlikhet i inkomst och förmögenhet, utan fastmer lika villkor och möjlighet till social rörlighet. Har dagens unga hyfsat lika livschanser? Vi vet att sedan 1970-talet har klyftorna ökat, både för vita och för svarta. Utbildning förklarar den växande klyftan till stor del: medan medelinkomsten för föräldrar med högst examen från *high school* stått och stampat det senaste kvartsseket, har den fördubblats för dem med minst en akademisk grundexamen – från en tre gånger så hög utgångsnivå. Inte nog med det, livet levs alltmer i skilda världar – efter klasslinjerna.

Putnam vill visa oss både hur djup klyftan har blivit *och* vad den betyder för de som har att leva med den. Undersökningen blir därför både kvantitativ *och* kvalitativ. Någon egentlig *mixed-method*-studie är det inte fråga om, men designen är effektiv för att fullt ut demonstrera den amerikanska drömmens kris. Den kvantitativa analysen syftar till att visa hur de sociala klyftorna har vuxit sedan 60-70-talen till idag; den baseras på flera olika, offentligt tillgängliga nationella datauppsättningar. Den kvalitativa analysen är baserad på nya data, insamlade av Jennifer Silva, under en tvåårsperiod. Intervjuerna handlar om hur det är att växa upp i dagens U.S.A. och avser – intressant nog – *både unga vuxna och deras föräldrar*. Intervjuerna är gjorda efter livshistoriemodell, i omgångar och på olika platser över hela U.S.A. med början i Port Clinton; totalt gäller det nio platser, av olika karaktär. Materialet omfattar 107 unga vuxna med föräldrar. Urvalet är strategiskt och siktar på arbetarklassen och den övre medelklassen, vilket är ett fruktbart grepp när det gäller att undersöka klassklyftans innebörd, hur den är att leva. Flera sociala skikt däremellan är alltså uteslutna ur analysen. En kvartettmodell eftersträvades på varje ort: far och son liksom mor och dotter för varje klass intervjuades. Resultatet är ett minst sagt digert material, därtill understött av kvantitativa analyser, alltsammans noggrant redovisat i en utförlig bilaga.

Undersökningens kropp består av fyra empiriska kapitel vilka i tur och ordning ägnas familjen, föräldraskapet, skolan och det omgivande samhället. Vart och ett av kapitlen utgår från en av undersökningens orter, presenterar den, för att sedan diskutera datakvartetten. Vad som utmärker *Our kids* är att en begränsad del av det kvalitativa materialet används i respektive kapitel. Familjekapitlet utspelas till exempel i Bend, föräldraskapetskapitlet i Atlanta. Greppet möjliggör både en kontextualisering av datakvartetten och en renodling av framställningen. Hur långt renodlingen drivs i förhållande till mönstret i hela intervjumaterialet blir svårt att uppskatta för läsaren (å andra sidan ger den kvantitativa analys ryggrad här). Putnam och Silva menar att den inte åsamkat studien någon mer påtaglig snedvridning. I vart och ett av kapitlen följer på detta sedan den kvantitativa analysen av den växande klyftan ur en rad relevanta aspekter. (Det allmänt tillgängliga materialet är imponerande.)

Redovisningen i dessa fyra kapitel är tät, vilket gör det svårt att här någorlunda rättvist förmedla resultaten. Mitt intryck är att renodlingen av den kvalitativa analysen fungerar, att kvartettmodellen framstår som fruktbar och värd att pröva igen, vilket också måste sägas om att para ihop barn och föräldrar i analysen. Analysen här visar

eftertryckligt hur det U.S.-amerikanska klassamhället är att leva i. Att de allra högst upp och allra längst ner, tillsammans med många i mitten, inte undersökts spelar därför mindre roll. Skillnaderna framträder pregnant, och vi vet att de i en del fall också kan vara större än så. De livshistoriebaserade avsnitten blir läsvärda, personernas mentaliteter och handlingsorientering blir oss levande. Därtill rör sig analysen hela vägen från familjen över skolan till det omgivande samhället.

Det senare gäller också den kvantitativa analysen. I den går den växande klyftan som en röd tråd, område för område (där det funnits jämförbara data över tid som gjort det möjligt att visuellt representera trenden): från förtföderskornas medianålder, det ogifta mödrskapet och enföräldersfamiljen (båda fortfarande stigmatiserade i U.S.A.), kvinnligt förvärvsarbete, måltider tillsammans med hela familjen, utgifter per barn, tid som båda föräldrarna delar med sina småbarn, ekonomiska försörjningsbekymmer, barnens deltagande i skolaktiviteter utanför undervisningen, college-examen (barnet) till social tilltro, barnfetma och kyrkobesök. Aspekterna kan verka godtyckliga och ibland kanske fördomsfulla för en svensk läsare, men oavsett vad de gäller går sambandet med klass åt samma håll (vilket håll behöver inte nämnas). Mönstret – den växande klassklyftan – framträder starkt: våra barns framtidsutsikter ligger allt mindre i deras egna händer.

Our kids ger oss en analys av klassamhället U.S.A.. Var finns då de svarta i analysen? Putnam skulle svara: de finns i klassamhället. Eller för att precisera: ser vi bara till de svarta, låter sig trenden också observeras bland dem. Att färre svarta återfinns högre upp i klassamhället samtidigt som de är starkt överrepresenterade i fängelsepopulationen ändrar inte på mönstret, även om de nyanserar det. Kapitel fyra ägnas för övrigt Atlanta där vi lär känna klassamhället uteslutande genom svartas berättelser.

Bokens slutkapitel ägnas frågan: Vad behöver göras? En poäng som Putnam har här är att eftersom det tog flera decennier innan dagens situation blev verklighet, så är problemet inte avskaffat i en handvändning. En andra poäng är att klyftan i framtidsmöjligheter angår också oss på den lyckliga sidan, som Putnam uttrycker saken. Klyftan kostar, och den försvinner inte genom att ignoreras. Och klyftan är också politisk. Den innebär ett hot mot demokratin genom att underminera det jämlika politiska deltagandet och därmed demokratins legitimitet men också därför att en atomiserad massa – som Arendt och Kornhauser påminde oss om redan efter andra världskriget – kan lockas av antidemokratiska appeller under speciella förhållanden (som kanske inte är så långt borta idag). Putnam trycker vidare på att vi sviker våra djupaste – religiösa och moraliska – värden genom att ignorera dessa barn och alla människors lika värde. Därför behöver saker göras. Familjerna behöver stärkas, inte minst genom en minskning av användandet av fängelsestraffet, men också genom familjepolitik och en skolverksamhet för små barn (dagens). Skolorna behöver förbättras, särskilt de utsatta, vilket inbegriper olika aktiviteter utanför själva undervisningen. Här kan även det civila samhället runt skolan spela en viktig roll. Inga märkvärdiga åtgärder, men de är inte heller lätta att genomföra – allra minst i ett land som U.S.A.

Our kids är en viktig bok. Resultaten är förvisso inte nydanande, men det parallella greppet att belägga den växande klassklyftan med tillgängliga kvantitativa data, och

inte nöja sig med att göra det i några få aspekter, för att verkligen slå den fast, samt att låta oss få ta del av vad den nu starkt vidgade klyftan betyder för unga, för deras föräldrar, och möjligheterna att själv staka ut en anständig framtid åt sig, det är att ta den amerikanska drömmens kris på allvar. Putnams nyktra analys behövs. Naturligtvis behövs den i landet där drömmen är i kris, men också i Sverige – som exempel på hur en realistisk och kritisk samtidsdiagnos kan göras.

Mats Franzén, Uppsala Universitet

Göran Therborn, *Ojämlighet dödar*. Lund: Arkiv Förlag, 2016

Ojämlighet är inte bara ett samhällsfenomen vars utveckling kan beskrivas ekonomiskt eller vars rättfärdigande kan diskuteras filosofiskt, ojämlikhet har också påtagliga konsekvenser: ojämlikhet dödar. Göran Therborn börjar boken med en tankeställare avseende debatten om ojämlikhet med hänvisning till dess konsekvenser. Han presenterar flera empiriska exempel på ojämlikhetens konsekvenser, främst avseende livslängd och för tidig dödlighet, men hänvisar även till kriminalitet, social segregation och socialt misär: "Mellan 1990 och 2008 sjönk medellivslängden för vita amerikanska män utan högskoleexamen med tre år [...]" (s. 21); "År 1995 hade [kapitalismens återinförande i Ryssland och Ukraina] lett till 2,6 miljoner extra dödsfall [...]" (s. 22).

Therborn positionerar boken i mitten av flera pågående debatter omkring frågan om ojämlikhet. Han uppfattar själv sin bok som ett "debattinlägg som hämtar stöd i empiriska data" (s. 47), vilket på ett träffande sätt karakteriserar boken. Omfattande empiriska data från utvecklade och utvecklande länder samt historien presenteras avseende ojämlikhetens påtaglighet och konsekvenser.

Therborn introducerar ett antal debatter om ojämlikhet för läsaren: 1) skillnaden mellan ojämlikhet och olikhet, 2) skillnaden mellan ojämlikhet i möjligheter och ojämlikhet i utfall, 3) skillnaden mellan ojämlikhet och fattigdom, samt 4) skillnaden mellan en endast rättslig jämlikhet och mera omfattande jämlikhet avseende mänskliga förmågor.

Therborn positionerar sig sedan själv utifrån sitt fokus på ojämlikhetens konsekvenser: 1) Ojämligheten bryter till skillnaden från olikhet mot en social norm om en grundläggande likhet (till exempel att leva som människa). Medan olikheter bör accepteras mellan olika livsval, kön och etniciteter, anses ojämlikhet vara ett socialt problem. 2) Avseende skillnaden mellan ojämlikhet vad gäller möjligheter och ojämlikhet i utfall hävdar han att det ofta inte är praktiskt hållbart att göra en principiell skillnad, såsom görs i debatten: det uppstår hela tiden under en människas livslopp situationer, som kan leda till ojämlika utfall (ohälsa, barnafödande, olyckor), utan att någon kunde beskylla de drabbade för att inte ha nyttjat sina jämlika möjligheter till det fullast. Vidare är det blott en idékonstruktion att det skulle vara möjligt att skapa jämlika möjligheter utan att skapa jämlika utfall: ett barn blir präglad av familjens levnadsförhållanden – om man vill skapa lika möjligheter för barn, måste man först skapa

jämlika utfall hos föräldrarna som präglar barnens möjligheter; likaså blir medborgarnas möjligheter präglade av ett lands levnadsnivå – om man vill skapa lika möjligheter för medborgarna måste man först skapa jämlika levnadsnivåer (utfall) hos olika länder. 3) Likaså anser han att skillnaden mellan ojämlikhet och fattigdom är empirisk föga intressant, därför att påtaglig ojämlikhet och fattigdom empirisk ofta sammanfaller på landsnivå. 4) Vid frågan om ojämlikhet i en liberal och rättslig bemärkelse versus en ojämlikhet avseende mera omfattande mänskliga förmågor ansluter sig Therborn fullt ut till Amartya Sens idé om jämlikhet, som omfattar jämlikhet avseende olika förmågor att kunna fungera som människa.

Therborn presenterar sedan sin teoretiska ram för hur han förstår ojämlikhet som ett socialt problem. Baserat på Sens och Nussbaums diskussion om mänskliga förmågor, samt på FN:s tillämpning av dessa, kommer han fram till en uppfriskande kort lista av ojämlikheter, som för honom indikerar begränsningar av mänskliga förmågor hos många människor: vital ojämlikhet, existentiell ojämlikhet och resursojämlikhet.

Vital ojämlikhet syftar på människan som kroppslig organism. Uttryck av vital ojämlikhet kan ses i ojämlikheter avseende livslängd, hälsa, näringstillgång och liknande. Existentiell ojämlikhet syftar på frågor om erkännande, värdighet och autonomi. Dessa former av ojämlikhet kan ses i rättsliga skillnader mellan olika kategorier, statusskillnader samt asymmetriska sociala relationer (till exempel mellan könen, etniska grupper, livsstilar). Resursojämlikhet syftar till handlingsresurser. Ojämlikheter av inkomst, kapital, utbildning, socialt kapital och makt är uttryck för resursojämlikheter. Enligt Therborn är dessa tre former av ojämlikhet mest centrala, därför att dessa ojämlikheter indikerar att vissa människor har mycket mera begränsade förmågor att fullt ut leva liv som människor än andra.

För att teoretiskt resonera om vilka processer som är centrala för att skapa ojämlikhet, väljer Therborn ett flertal källor, bland annat Charles Tilly, Karl Marx och feministisk teoribildning. Han framhäver fyra processer, som han anser är centrala (dock utan att vidare argumentera för sina val): fjärmande, exploatering, exkludering och hierarkisering. Genom fjärmande processer tillåts sociala avstånd att skapas och avstånd mellan vinnare och förlorare tillåts växa. Lönebildningsreglar kan främja fjärmande, samt öka socialpsykologiska verkningar av misslyckandet. Genom exploatering tillåts att några tillägnar sig värden som skapas av andra, till exempel genom asymmetriska beroendeförhållanden på arbetsmarknaden. Genom exkludering skapas tillträdeströsklar för vissa, såsom glastak, monopolisering eller stigmatisering. Genom hierarkisering skapas auktoritetsstrukturer inom främst formella organisationer, såsom rangordningar eller värdesystem vad gäller stil och smak. Dessa processer tillsammans skapar ojämlikheter som begränsar människors förmågor, enligt Therborn.

Therborn presenterar sedan omfattande historisk och internationell empiri avseende utvecklingen av de tre ojämlikheterna: vital, existentiell och resursojämlikhet. I relation till utvecklingen av dessa tre ojämlikheter lyfter han även intressanta frågor: Varför finns det fortfarande vital ojämlikhet i de utvecklade nordiska välfärdsländerna (även i Skandinavien)? Therborns svar är att såväl resursojämlikhet i form av utbildning samt kulturella vanor är orsaken till vital ojämlikhet. Vidare frågor Therborn, varför

relativt stora framgångar uppnåtts avseende utjämningen av existentiell ojämlikhet (kvinnor, icke-vita, icke-heterosexuella)? Therborns svar är att existentiell jämlikhet (inte längre) är knuten till ekonomiska resurser och fördelningskamp. Och han frågar om det finns ett samband mellan en internationell utjämning av inkomster och den ökande ojämlikheten i de utvecklade länderna (till exempel genom låglönekonkurrens och outsourcing)? Enligt Therborn finns det inga rimliga antaganden eller empiriska belägg för att dessa utvecklingstendenser har gemensamma orsaker. Han anser att ökad ojämlikhet inom utvecklade länder har främst inomnationella orsaker.

Bokens styrka är dess koncisa och omfattande presentation av debatter och data omkring ämnet ojämlikhet. En svaghet är eventuellt att Therborn inte alltid på ett övertygande sätt gräver vidare i frågor som berör hans argumentation. Till exempel förkastar han frågan om huruvida ökad ojämlikhet i västvärlden är förknippad med internationell utjämning på fyra sidor (s. 143–6); och han förkastar frågan om ojämlikhet som incitament för utveckling med några få meningar (s. 58). En vidare svaghet kunde anses vara att de teoretiska resonemangen är så korta att de eventuellt är lite krävande för en läsare som inte är insatt i de olika debatterna om ojämlikhet.

Göran Therborn har skrivit en välinformerad bok som ger en utblick över samhällsutvecklingen och centrala debatter om denna. I sina resonemang följer han en resursmobiliseringsansats, som är också inbegriper ideologiska och institutionella faktorer. Boken rekommenderas som en introduktion för den intresserade läsaren samt för studenter i samhällsvetenskapliga ämnen.

Ingrid Grosse, Högskolan Dalarna

Jörg Stolz, Judith Könemann, Mallory Schneuwly Prudie, Thomas Englberger & Michael Krüggeler, *(Un-)believing in modern society: Religion, spirituality, and religious-secular competition*. Burlington: Ashgate, 2016

Ett av religionssociologins återkommande teman handlar om att förklara religionernas samtida belägenhet genom att klarlägga de kausala samband som har lett fram till den. Sådana förklaringsförsök rör sig vanligtvis på en makrosociologisk nivå där förändring mäts på populationsnivå och förklaringarna återfinns i mer genomgripande samhälleliga processer, skiften eller brott. Ronald Ingleharts World Value Survey kan ses som ett exempel på en sådan ansats, liksom PEW Research Centers relativt nyutkomna rapport *The future of world religions* (2015). En på engelska nyligen utgiven studie, *(Un-)believing in modern society. Religion, spirituality, and religious-secular competition* (2015), behandlar religiös förändring i Schweiz med fokus på 1960-talet fram till dags dato. Författarna identifierar avgörande ekonomiska och kulturella förändringar under 1960-talet som kom att innebära ett brott med det samhälle som präglade föregående decennier. En viktig förändring som äger rum under 1960-talet, och som återkommer i analysen, är

övergången från ett kollektivistiskt industrisamhälle till ett jag-samhälle (*me-society*). Författarkvintetten Stolz, Könemann, Schnewly Purdie, Englberger och Krüggele ställer frågan vad en sådan omvälvande samhällsförändring har fått för konsekvenser för religion och religiositet; det rör sig här främst om olika former av kristendom (katolicism, protestantism och neopentekostalism), nyandlighet (holistiska och esoteriska miljöer) och sekulära grupperingar (religionskritiker och de som förhåller sig likgiltigt till religion och andlighet). Dessa uttryck för religion och icke-religion rymms inom en fyrdelad typologi som författarna har stipulerat utifrån det empiriska materialet och i relation till tidigare forskning: institutionellt, alternativt, distanserat och sekulärt. Utöver typologin har de vidare utarbetat en teori som de menar både förklarar religiös förändring sedan 1960-talet och övervinner de etablerade religionssociologiska teoriernas – sekulariserings-teorin, teorin om rationella val och teorier om individualisering – tillkortakommanden. De fyra nämnda sätten att vara religiös eller sekulär på är i själva verket ett resultat av vad de kallar ”religious-secular competition” och samtidigt ett uttryck för en anpassning till ett modernt samhälle. Ansatsen är alltså ambitiös; författarna avser göra upp med tidigare förklaringsförsök, typologier och teoretiska modeller och lansera egna motsvarigheter, förvisso tydligt baserade på tidigare forskning.

Jag-samhällets inverkan på religiositet, andlighet och sekularisering undersöks genom en analys av såväl kvalitativt material – i första hand livsberättelser som har samlats in genom intervjuer med 71 personer – som statistiska analyser av en stor mängd befintlig men också nyinsamlad data; enkäter från 1229 slumpmässigt utvalda personer har insamlats. Författarna formulerar därtill sju hypoteser som ska förklara de processer som har lett fram till den nuvarande religiösa/andliga situationen i Schweiz. De menar bland annat att vändingen till en jag-samhälle på 1960-talet har medfört en ”strong secular drift”. Samtidigt har en ökad individualisering inom samtliga områden ägt rum, parallellt med en ökad andlig och religiös konsumtion. Som en följd av religiösa auktoriteters, normers och värderingars minskade inflytande och det materiella välståndets och tidsmässiga utrymmets ökning från 1960-talet och framåt är, menar författarna sammanfattningsvis, individer idag, i långt högre grad än tidigare, att betrakta som konsumenter på en marknad där religiösa produkter endast utgör en del av utbudet. I slutet av det nionde kapitlet presenteras tre grafer (för 1950, 2012 och 2030) i syfte att beskriva hur de fyra idealtyperna och deras respektive subgrupper har förändrats och kommer att förändras. När det gäller prognosen för 2030 står det klart, trots att författarna inte kommenterar detta vidare, att den sekulära idealtypens omfattning har mer än fördubblats, medan den distanserade och institutionella motsvarigheten har minskat. Den ovan nämnda rapporten från PEW prognostiserar för 2050 och kommer till andra slutsatser. Enligt PEW kommer ateister, agnostiker och icke-troende procentuellt sett att minska snarare än att öka, medan kristna ökar till antal men har samma procentuella andel av världens befolkning. Islam ökar både procentuellt och till antal anhängare; 2070 spås islam vara lika stor som kristendomen. PEW:s prognos är förvisso global, men den baseras på nationella data, också de från Schweiz. Samhällsvetare påstås emellanåt vara notoriskt dåliga prognosmakare. Den som lever, åtminstone till 2030, får se.

Medan den fyrdelade typologin baseras på en analys av de livsberättelser som har sam-

lats in och *beskriver* andlighet, religiositet och icke-religiositet i Schweiz, syftar teorin till att förklara förändringen. Den egenformulerade ”religious-secular competition”-teorin tar spjörn mot några av de mest etablerade, erkända och omdiskuterade religionssociologiska teorier som behandlar religiös förändring. Sekulariseringsteorin, som – kort sagt – postulerar att modernisering av ett samhälle medför en minskad betydelse för religion i både privat- och samhällsliv, har stött på patrull från en rad olika håll. Efter att en av sekulariseringsteorins mest prominenta förespråkare, Peter Berger, ändrade ståndpunkt i frågan och i stället började publicera artiklar om de-sekularisering i slutet av 1990-talet kom en lång rad av sociologer och religionssociologer att följa efter. Idag talas det i allt högre utsträckning om religionens nya synlighet (*the new visibility of religion*), religionens återkomst och det postsekulära samhället även utanför snävare religionssociologiska kretsar. Religion och andlighet tycks inte bara ha migrerat mellan olika länder, utan också mellan samhällseliga sfärer som tidigare förväntades skilja mellan det religiösa och det sekulära. Det bidrag som (*Un-)*believing in Modern Society ger till den pågående teoretiska diskussionen är en modell över kampen om själarna, kampen om (fri)tiden och kampen om resurser. En utgångspunkt för teorin är det förhållandevis gängse antagandet att den moderna välfärdsstaten i framförallt Västerlandet numera ombesörjer de individuella och kollektiva behov som religionen tidigare tillgodosåg. Som en följd därav talar författarna om en kamp om inflytande, makt och auktoritet mellan det religiösa och det sekulära utbudet på samhällets samtliga nivåer.

För sociologer i allmänhet och religionssociologer i synnerhet torde (*Un-)*believing in modern society vara högintressant läsning, i synnerhet om man har för avsikt att förstå religionens och andlighetens skiftande samhällseliga betydelse. Den typologi och teori som lanseras med boken tar avstamp i tidigare forskning och skulle säkerligen fungera som en utgångspunkt för en motsvarande studie av exempelvis svenska förhållanden. En svaghet med typologin är emellertid att den inte rymmer religioner som islam, judendom, hinduism och buddhism. En annan svaghet är att den inte tar så kallade multipla religiösa tillhörigheter i beaktande. Å andra sidan inkluderas det som emellanåt omnämns som den andliga revolutionen (efter religionssociologerna Linda Woodheads och Paul Heelas *The spiritual revolution* från 2005) med idealtypen ”alternativ religion”, där såväl nyandlighet och esoterism ryms. De nämnda svagheterna är långtifrån svåröverkomliga, utan snarare att betrakta som en avgränsning i den föreliggande studien som mycket väl kan kompletteras och utökas i framtida studier.

Daniel Enstedt, Göteborgs Universitet

Referenser

- Heelas P. & L. Woodhead (2005) *The spiritual revolution: Why religion is giving way to spirituality*. Malden, Mass.: Blackwell.
- Pew Research Center (2015) *The future of world religions: Population growth projections, 2010–2050* http://www.pewforum.org/files/2015/03/PF_15.04.02_Projections-FullReport.pdf

Anvisningar för författare

Sociologisk Forskning accepterar för eventuell publicering vetenskapliga artiklar på svenska eller annat skandinaviskt språk samt, efter överenskommelse med redaktören, på engelska. Tidskriften tillämpar ett *referee*-förfarande, vilket innebär att artiklar som publiceras i Sociologisk Forskning är bedömda av oberoende kollegor. Sociologisk Forskning accepterar för bedömning endast texter som inte tidigare varit publicerade och accepterar inte för bedömning manuskript som samtidigt erbjuds annan tidskrift eller som bedöms av förlag.

Artiklar

1. För bedömning accepteras endast manuskript som författaren anser färdiga för publicering. Redaktionen accepterar inte synopsis, utkast till artiklar eller i övrigt ofärdiga manuskript.
2. Manuskriptet skall vara utskrivet med dubbelt radavstånd och försett med goda marginaler. Nytt stycke görs med indrag med tabulatorn. Manuskript på annat språk än skandinaviskt accepteras för bedömning endast om överenskommelse träffats med redaktören innan manuskriptet skickas till tidskriften. Manuskriptets omfång bör inte understiga 4 000 ord och inte överstiga 10 000 ord inklusive abstract/sammanfattning.
3. Manuskriptet skall innehålla en sammanfattning omfattande maximalt 200 ord på engelska (inklusive översättning av titeln till engelska) samt fem nyckelord, också på engelska.
4. En kort författarpresentation (fyra rader) skall bifogas. Redaktionen förkortar utan samråd längre presentationer.
5. Eventuella fotnoter placeras på den sida där noten förekommer (inga slutnoter).
6. Tabeller och figurer skall vara infogade i den löpande texten och även skickas i separata filer i sitt ursprungliga program.
7. Litteraturhänvisningar i löpande text görs enligt följande: (Sontag 1977:35) alternativt Sontag (1977:35).
8. Manuskript – utformade på det sätt som här beskrivits – skickas som word-dokument med e-post till tidskriftens redaktörer under adress: sociologiskforskning@du.se
9. Efter en första redaktionell bedömning sänds artikeln till två externa lektörer för bedömning varför författarnamn inte får anges på artikelns första sida (eller på annat sätt framgå av texten). På förstasidan anges endast artikelns titel. På ett separat blad anges artikelns titel, antalet ord, författarnamn, akademisk titel, institution samt den adress, e-postadress och telefonnummer till (huvud-)författaren som redaktionen enklast använder.

Referenser utformas enligt följande:

Bok:

Pilgrim, D. & A. Rogers (1993) *A sociology of mental health and illness*. Buckingham: Open University Press.

Artikel:

Haavio-Mannila, E., J.P. Roos & O. Kontula (1996) "Repression, revolution and ambivalence: The sexual life of three generations", *Acta sociologica* 39 (4):409–430.

Kapitel i bok:

Dryler, H. (1994) "Etablering av nya högskolor: Ett medel för minskad snedrekrytering?", 285–308 i R. Erikson & J.O. Jonsson (red.) *Sorteringen i skolan*. Stockholm: Carlsson.

Recensioner

Recensioner av såväl sociologiska avhandlingar som annan litteratur (inklusive kurslitteratur) välkomnas och bedöms av redaktionen. En recension är på maximalt 1 500 ord och en recensionsessä, dvs. en recension där flera böcker behandlas på ett integrerande sätt, är på maximalt 2 500 ord. Ange författarens namn, bokens titel, utgivningsår och förlag.

Replik

I syfte att bidra till en levande debatt finns möjlighet att kommentera texter publicerade i tidskriften. Omfånget är cirka 1 000 ord. Kommentarer ska skickas till redaktionen senast 30 dagar efter det att texten publicerats. Författaren till den text som kommenteras kommer – under förutsättning att kommentaren publiceras – att ges utrymme att svara.

Redaktören har ordet

Att bekämpa det onda eller främja det goda: Fyra verksamhetsperspektiv på individer i våldsbejakande miljöer samt preventionsarbete runt dessa

Sara Johansson och Markus Arvidson

Om kategorisering og symbolsk magtudøvelse i det sociale arbejde: Myten om de ressourcestærke forældre til børn med neuro-psykiatriske diagnoser

Cecilie K. Moesby-Jensen och Tommy Moesby-Jensen

Leva som man lär? En studie av spänningsfältet mellan genusvetande och genusgörande

Gunilla Carstensen, Amanda Frank och Jessica Wide

Anförande: Sociala kartor över utbildningslandskapet

Mikael Börjesson

Minnesord: Thomas Brante 1947–2016

Recensioner

Avs.

Sociologisk Forskning

Högskolan Dalarna

SE-791 88 Falun

Sverige

www.sociologiskforskning.se

Sveriges Sociologförbund
Swedish Sociological Association